1908.

РІЧНИК XI. ТОМ XLIV.
КНИЖКА X. ЗА ЖОВТЕНЬ.

ЗМІСТ:

Г. ЧЕРКАСЕНКО: Жах. Ескіз. . 3
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: По світу. (З подорожних вражінь. В вагоні. Відень. Ворота Італії. Венеція). 11
І. ЧЕРНЯВСЬКИЙ: Варвари, повість (далі)..... 32
М. ЮЛЬЧЕНКО-ЗДАНОВСЬКА: Ніч 49
В. ДОМАНИЦЬКИЙ: Марко Вовчок про Куліша 50
МИХАЙЛО ЖУК: Захмарилось небо 53
МИХ. ЛОЗИНСЬКИЙ: Польська народова демократія (далі)..... 54
ВОЛОД. ФЕДЇВ: Остання воля 74
В. ВАСИЛЕНКО: Малоземелє й наслїдки його в Полтавщинї 87
ЮЛЇЯН МІСЬКЕВИЧ: Мій рай — моє пекло 105
АЙТОН СІНКЛЄР: Нетри (далі) пер. М. Левицького 106
ЛЕВ ЛОТОЦЬКИЙ: Смуток .. 120
МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ: На українські теми: Ще про культуру і критику 121
Г. РАЙДЕР-ГАҐГАРД: Бенїта (Роман) (далі)..... 137
ГР. ШЕРСТЮК: † Павло Барвінський 174
МИК. ВОРОНИЙ: З чернигівських свят 178
Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ: З українського житя 187
В. ПАНЕЙКО: За границею .. 201
Бібліографія 214
Книжки надіслані до редакції.. 224
Оголошення.
Зміст одинадцятої книжки Л.-Н. Вістника

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ-КИЇВ.

З друкарнї Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Від Українського Наукового Товариства в Київі.

З огляду, що надсиланнє передплати з Галичини на Записки Українського Наукового Товариства в Київі, очевидно, робить трудности богатьом, Рада Товариства за порозумінням з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка постановила: замість передплати для Галичини завести продажу поодиноких томів Записок в тій книгарні по зниженій цїні, а власне там буде продавати ся в цїні по **3 кор. 20 сотиків.**

Досї вийшло 2 томи Записок; третїй вийде незадовго.

(Члени Українського Наукового Товариства крім вкладки 5 рублїв доплачують 2 рублї за річник Записок, зложений з 4 томів, і на пересилку 1 р. 20 коп.; грошї надсилають до бюра Товариства в Київі, В. Володимирська 28; надсилаючи грошї переказом, треба крім того карткою пояснити їх призначеннє. Хто хоче вписати ся в члени, зволить зголосити ся тудиж; членом може бути той, хто має самостійні наукові працї).

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

український науковий журнал, під редакцією *М. Грушевського*, XVII рік, виходить що два місяцї книжками по 15 аркушів.

Передплата в Австрії 12 кор., в Росії 6 руб. на рік, поодинокі книжки по 3 кор. (1 руб. 50 коп.).

Посилати передплату на адресу: Львів (Lemberg), Австрія, ул. Супіньского ч. 17, Наук. тов. ім. Шевченка (Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften), або: Київ, Прорізна 20, кв. 3, Книгарня Лїт.-Наук. Вістника.

Вийшов і продаєть ся в Книгарнї Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові (Театральна ч. 1) по цїні 7 кор. 50 сот.

VI ТОМ

ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ

проф. МИХ. ГРУШЕВСЬКОГО

ЖИТЄ ЕКОНОМІЧНЕ, КУЛЬТУРНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ XIV — XVII ВІКІВ

(Торговля і промисел, господарство сїльське, культура і побут, письменство і штука, культурно-національний рух, брацтва, боротьба за їх против унії).

Тамже продають ся:

Т. I—V Історії України-Руси по цїні 7 кор. 50 сот.

Очеркъ исторіи украинскаго народа (короткий курс історії України до сучасности), ц. 7 кор.

Про старі часи на Українї, популярна ілюстрована історія України, ц. 60 сот.

Хмельницький і Хмельниччина, ц. 20 сот.

Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ (статї на сучасні теми), ц. 2 к. 80 с.

З біжучої хвилї. Статї на теми дня, ц. 1 кор. 40 сот.

Про українську мову і українську справу, ц. 30 сот.

Digitized by Google

Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

РІЧНИК XI ТОМ XLIV

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

ЖОВТЕНЬ—ГРУДЕНЬ—1908

Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

891.7905
LIN
v.11
no.10-12

С. ЧЕРКАСЕНКО.

ЖАХ.

Ескіз.

ДЇЄВІ ОСОБИ:

Батько, властитель земельного маєтку. Мати. Старший син. Середульший. Менший. Дочка. Бабуся. Невістка.

Простора хата, прибрана по-міщанському. Ліворуч — відчинені двері в світлицю; праворуч — двері на засуві в сїни; за ними в кутку — піч з припіч ком. Біля задньої стїни, по серединї, великий стіл; під стїною довга лава а круг столу де-кілька віденських стільців. Вікна з-надвору закрито віконницями. В кутку ліворуч горить лямпада.

Бабуся спить на печі. Мати й Невістка сидять на припічку; круг столу Батько з синами: Старший і Середульший з рушницями в руках. На порозї до світлицї стоїть Дочка, знершись на одвірок: на видочку їй виразно відбиваєть ся внутрішнїй біль і втома. Тільки Менший почуває себе досить спокійно, в душах инших панує трівога. Розмовляють напів голосно, і всякий несподіваний викрик викликає рухи обурення.

Мати. Сидимо й сидимо, й кінця-краю сьому, здаєть ся, не буде... Господи, як тяжко!

Старший. А чого сидите? Йшли-б собі спати.

Батько. Й справдї: лягайте спати.

Мати. Ат, чули вже! Хіба заснеш? Варто на вас глянути, щоб сон злинув геть. Ми побудемо тут, — у-досвіта заснемо.

Менший (встає з-за столу). Ви могли-б спати спокійно: ми-ж не спимо й пильнуємо ваш тихий спокій. (Підходить до сестри). Ну, чом не спиш ти? Нехай вже ми...

Дочка. Ах, хутчій-би ніч проминула. Як страшно!

Менший. Справдї?

Дочка. Я не можу більш, я завтра мушу виїхати звідсїля знов до міста. Я приїхала на свято, але-ж... яке-ж се свято?

Менший. Ат, дурницї! Ти йди спати: примушуй себе думати про щось цїлком стороннє, й сон обійме тебе. Сон — річ надто полохлива й не витерплює навіть гострих дум. Але думки лагідні заколисують, як тихі повільні хвилї.

Дочка. Де-ж їх узяти, тих дум лагідних? Скоро приляжеш, вже тобі здаєть ся, що хтось гомонить, лїзе у вікно, що на дворі горить. Собака гавкне — і серце шматуєть ся від трівоги.

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Менший. Так... то вже кепсько, коли спокій залежить від гавкання собаки. От і вони... (показує на братів). Вони завмерли, знесилились без сну, збожеволіли від одного дожидання. Всі почуття їхні, вся свідомість злились, перетворились в одне — в слуханнє. Ні на що инше, крім згуків, вони не реаґують, але варто мені стукнути закаблуком у підлогу, вони підстрибнуть, як опечені. (Стукає).

(Старший і Середульший зхоплюють ся з місця).

Старший. Що воно таке?

Середульший. Щось стукнуло.

Старший. Здаєть ся впало щось? (Дослухають ся).

Менший. То я.

Серед. Ти?

Старший (роздратовано). Так ти не стукай... (Сідають).

Менший (до сестри). Отак, як бачиш... А на дворі нічка тиха, тепла, зоряна, весняна нічка, дивна, як чарівна казка!..

Дочка. Ах, не говори...

Менший. Ходімо?

Дочка (з жахом). Ні, ні, ні!.. Ніч повна страхіття, й під її ніжним серпанком таїть ся злочин.

Менший. Те все в уяві твоїй.

Дочка. Та нас і не пустять.

Менший. А й справді не пустять. Піду мабуть спати.

Батько. Чудно... Ми не спимо ночами вже з тиждень, а й досі не звикли бути спокійними.

Менший. До передчуття годі звикнути й погодитись із ним так само, як з лихою людиною.

Старший (іронічно). Чудно, що ти так говориш.

Менший. Чого чудно?

Старший. Ти такий сміливий.

Серед. І завзятий.

Старших. За се саме і з університету вигнали.

Батько. Він молодий.

Мати. Молода, чиста, кришталева душа, не зіпсована огидою життя вдача.

Батько. Стривай, життє кладе своє прокляте тавро й на нього, і в гарних його очах я бачу вже трівожний блиск...

(Старший і Середульший дивлять ся один на одного й посміхають ся).

Старший. Улюбленець.

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Серед. Мамій.

Батько. А ви дурні.

Старший. Не всім бути розумними.

Менший. Так, так. І нема чого дивуватись. Коли круг тебе панує повсякчасна трівога — що-мить, що-хвилини, то несамохіть, як пошесть, гнилою отрутою проймає вона серце і з відважного робить мерзенного страхополоха. (До братів). Смійтесь, смійтесь... У вас на устах сміх, а в середині сльози. Так, я був сміливий, але й мою душу хвилює зараз трівога. Чому?.. Я не знаю. Мабуть ви в тім винні.

Старший. Ми? як саме?

Батько. Авже-ж ви.

Менший. Ви жорстокі люде. Ви з людьми поводили ся, як із собаками, а зараз ганебно тремтите, чекаючи кари від них.

Старший. Мовчи.

Менший. Сидіти що-ночи на чатах, тремтіти від кожного подиху вітра, обертати ніч у день, а день у ніч — се божевілле.

Серед. А погрози? Ти-ж знаєш, що вони нахваляють ся спалити нас, і іменно сьогодня.

Менший. Та знаю-ж. Але навіщо-ж ви довели людей до того?

Старший. Ат, говори! Однакова дяка, скільки не потурай їм.

Батько. Ми не зазнали таких часів. Ніколи наймити не нахвалялись палити нас, а наймички не кидали дітей на ґанках...

Старший (підводить ся розлютований). Що ви верзете?

Серед. З переляку розум потьмарив ся.

Батько (з гнівом підводить ся). Ти... ти смієш...

(Рушниця Старшого з грюкотом падає на підлогу; хто сидів, зхопив ся переляканий).

Бабуня (прокидаєть ся на печи й здивовано оглядає хату). Вже повставали? А я сплю, а я сплю, — сказано, старість.

Менший (до братів). Черстві люде.

Мати. Бога в душі не маєте, серця не маєте.

(Брати похмуро мовчать. Всі потроху заспокоюють ся й сідають).

Менший. Ви позамикали двері, вікна, огородились від ночи, щоб не бачити її чорного погляду, не чути її таємного подиху. Її зловісний шепіт здаєть ся вам змовою проти вас. Та не знаєте ви, що вона в середині у вас.

Старший. То як же на твою думку? Поодчиняти навстяж проти ночи й двері й вікна?

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Менший. Не се важливо. Та й яка ріжниця між днем і ніччю? що той ясний, а ся чорна? Не ся ніч страшна. Страшна та ніч, що панує в душі. Позачиняйте вікна й двері в день, і тоді ви почуватимете середо-дня присутність тієї ночи. Бо вона не зокола, вона в нечистім сумлінні вашім, запеклім серці, потьмаренім розумі.

Мати. Сину, сину!

Дочка. Брате... облиш...

Менший. Так, так!.. Хочете бути людьми, хочете бути спокійними — поодчиняйте двері й вікна серця вашого! геть зневагу до людей, геть запеклість! смійтесь — не дивіть ся вовками, співайте — не мовчіть понуро, дайте приступу свіжому повітрю, весні, що пишно розвиваєть ся там, по-за межами нашої тюрми...

(Бабуся кашляє; всі нашорошили вуха).

Старший (підводить ся дослухаючись). А цить!..

Серед. Що там?

Старший. Либонь по-під віконню щось ходить.

Менший (підходить до сестри й бере її за руку). Злякала ся? І руки тремтять. Ай-ай, чи можна-ж отак-о? То-ж сторож запевне.

Батько. Сторож? Ні, голос не його.

(Бабуся знов кашляє).

Мати. Бабуся на печи кашляє. О, Господи милосердний!

(Старший і Середульший непевно позирають один на одного; Менший тихо сміеть ся).

Старший. Бабуся?.. (Сідає).

Батько. А собак не чути. Чому воно собаки мовчат, ніби хто потруїв їх?

Старший. Потруїв?.. Хто потруїв?

Батько. Кажу, що мовчать, ніби хто потруїв їх.

Менший. Мовчать, бо злодія нема.

Старший. А може й справді хто той... Справді, якось чудно... (Павза).

(Дитина починає плакати).

Старший (грізно сичить на жінку). Ну?..

(Невістка припадає до колиски й тихо плаче).

Мати. І чого ти лютуеш? А, Господи!..

Старший. Ми спимо — розумієте? ми спимо. Жодна душа неповинна довідатись, що ми лякаємось: се надасть їм сміливости.

Менший. Що ти верзеш? Кому?

Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Старший. Кому? Таким харцизам, як ти.

Менший. Отакої! Чого-ж ти гніваєш ся?

Мати (до меншого). Слухай ти його, він скаже.

Менший (сміється ся) А, нехай, — то з переляку.

Батько. Котра воно година?

(Всї дивлять ся на дзиґари й дослухають ся).

Бабуня. Ще тільки жайворонки почали співати. Мабуть почало на світ благословитись. Чого се ви рано так попідводились, разом з пташиною?

Батько. Зупинили ся?

Серед. Здаєть ся.

Мати. Нїхто й не помітив.

Батько. А-а, як се прикро!.. (Згодом). Справдї, яка вже мусить бути година?

Старший. Досї північ.

Менший. Бабуся чує жайворонків.

Старший. Їй приверзло ся. Старому — як малому.

Менший (дивить ся на вікна). А глянь лишень: крізь щілини пробиваєть ся світло, — мабуть розвиднюєть ся.

Старший. То місяць світить.

Батько (встає й слухає). Нїчого не чую. (Ходить по хатї). Чую тільки, як в душі моїй співає скажену пісню переляк. О-ох, швидче-б край, здохнуть-би!..

Старший (трівожно). Слухайте, слухайте. (До Батька). А не стукайте ви, на Бога, чобітьми!

(На дворі гавкають собаки. Всї трівожно дослухають ся).

Менший. Мабуть собаку чужого побачили.

Серед. На собаку не так гавкають. Се на людину. Незручно трохи, що хату нашу збудовано на вигонї. Як-би ближче до загонів, до робітників. Влїзуть, пограбують, забють — нїхто й не бачитиме, не почує.

Старший. Знайшов оборонцїв... Вони ще помагатимуть.

Менший. А хто винен? Не доводьте людей до того.

Старший. Мовчи, не варнякай.

Батько. Здаєть ся, сторож ходить круг хати.

Старший. Треба буде молодшого кого настановити за сторожа, а то сьому тільки граків на баштанї полохати.

Серед. Та хоч би сей ходив та стукав, а то й не почуєш за цїлу нїч.

Менший. Находив ся й спить.

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Старший. Спить?.. Ну, нехай розвиднить ся, — я його розбуджу як слїд, вдруге не спатиме.

Менший. О, бач, який ти гарний до них. А опісля тремтиш...

Старший. Мовчи.

Менший. Давай піду розбужу.

Дочка (тримає його за руку). Нї, нї, нї!..

Мати. Куди? Боронь Боже... Може його вбито.

Менший. Ха-ха-ха! Чуєте-ж, що він ходить круг хати, тато говорить.

Батько. Та справдї, менї почуло ся. Тільки чудно, чом він не стукав?

Менший. Може на тік пішов.

Старший. Там є без його. (Павза).

Дочка. Як довго час упливає.

Менший. Робила-б що-небудь, усе хутчій здавало ся-б.

Батько. Чом ти не читаєш? Засвіти там собі й читай, коли не спить ся.

Дочка (крізь сльози). Спробувала — нїчого не зрозумію. Прочитала кільки сторінок, але побачила, що жодного слова не памятаю з прочитаного. Очи дивлять ся — й не бачуть, а вуха на дворі.

Батько (ходить). Важко.

Мати. Сидимо, як злочинцї в облозї.

Менший. А чого — спитати?

Старший. Треба бути на-поготові.

Менший. Проти кого? Ворога не бачимо, а дріжаки ловимо.

Старший. Ворог не ходить завидна. У кого із сусїдів не горіло, кого не пограбовано — все вночи.

Дочка. За що... завіщо-ж вони палять?

Батько. Їх спитай, синків, — вони господарюють, то вони й знають.

Старший (дослухаєть ся). Знов собаки... Десь далеко. (До батька). А, не стукайте ви на Бога!.. Чом ви не сядите? Вуха болять дослухаючись.

Батько (з розпачем). І стукатиму, й кричатиму на весь голос! вікна, двері одімкну й гукатиму про те, до чого ви довели мене!

Старший. До чого-ж вас довели?

Серед. Хто-ж винен?

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Батько. Чи хто зазнав такого, як отсе нам на старість трапилось?.. Я, стара людина, вік прожив — нікого й нічого не лякав ся, а тепер сижу, як злодій який і тремтю.

Серед. Ніхто не винен.

Батько. А-а, винен, винен... Ви двоє винні. Ви доводите людей до того, що треба від них сподіватись лиха. Ми із старою вік прожили, й за нашої памяти не було, щоб наймит пішов від нас без зароблёного ним, з прокльонами, з нахвалкою й погрозами. Ми жили лагідно, по-божому, й люде нас знали, й ми їх знали. Відколи-ж ви хазяйнуєте, спокій тікає від наших дверей. Ось тепер: кого ви лякаєтесь? Вас жахає, що прийдуть ваші скривджені наймити, спалять, пограбують, а то й забють вас. До нас не бігали наймички.

Старший (похмуро). Годі!

Батько. Ага, годі...

Мати. Та буде вже. Посоромив ся-б хоч дочки.

Батько. Нас, стара, не соромлять ся, а нам кого соромитись? Сорому нема, нема вже його, нема в людей сумління. Люде зробились вовками. Зберуть ся вони, оті всї нещасні наймити, сердешні покритки...

Старший і Серед. (зхоплюють ся розлютовані). Чи ти замовкнеш, дідьку старий! (Підступають до батька).

(Мати й Менший відпихають їх. Вони сідають знов, люті, похмурі).

Менший. Збожеволіли. У вас жах відібрав розум.

Батько (здіймає руки в гору). Господи, ти бачиш. (До жінки). Сідай, стара, не турбуй ся. І ти, доню... Нехай бють, зневажають батька.

Мати (бере його під руку й садовить на лаві). Годі тобі, годі. Добалакались.

Батько. Я чого-ж... я мовчу...

Менший. Ви, тату, не гнівайтесь на них.

Старший. Заступник заявив ся.

Серед. Дармоїд.

Менший (до братів). Батьківський хліб їм, до вашого ще не дійшло. (До батька). А ви, тату, не приймайте зблизька до серця. Вони самі не раді. Вони не на вас лихі. Своєю злістю вони бажають задавити той жах, що немилосердно крає їхнє серце. Вони топлять його в злости. Ось вони вже й не лякають ся, вже забули на яку хвилину про химерну небезпеку.

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

(Потроху дневе світло, що пробиваєть ся крізь щілини, ледве помітним сірим сутінком сповняє хату. Та нїхто того не бачить: кожного захоплено важкими думками).

Бабуся. Вже й худоба реве..

Серед. Знов собаки...

Старший. Сюди наче біжать.

Серед. Либонь балакає хтось.

Старший (підводить ся й трівожно дослухаєть ся). Хтось гомонить. (Дитина в колисці починає плакати).

Невістка (колише). Ш-ш-ш... ш-ш-ш...

Серед. Нїчого не розбереш.

Старший (до жінки). Вгамуй дитину!

(Невістка нахиляєть ся над колискою. Дитина кричить ще дужче).

Старший (кидаєть ся до колиски). Заткни їй рота!

Невістка (захищує собою дитину). Геть!..

Мати (махає на нього рукою). Чи ти при памяти?

(На дворі гомін збільшуєть ся. Всї повставали й дослухають ся).

Бабуся. Приїхав хтось... гомонить, і собаки гавкають.

Менший (до сестри). Боже, як ти налякала ся! який в тебе видочок, як крейда... Чого ти? То-ж день на дворі, починаєть ся життє. Бабуся правду каже: вона стара, але розумнїйша за нас усїх.

Старший (з божевільним від жаху обличчем). Тихше... тихше... мовчіть!.. (Показує на вікна). Горить!..

Всї. Де? Де? (Дивлять ся на вікна, куди крізь щілини між віконницями пробились пасма червоного світла).

Менший. Ха-ха-ха! світла злякав ся! Не ночи, вже світла лякають ся. Я-ж говорив...

Старший (тупає ногою). Ти замовкнеш?.. Убю!

Менший (підбігає до нього). Убєш?.. (Вириває у нього з рук рушницю, підбігає до вікна й вибиває його: вікно з грюкотом падає по той бік на землю, а в хату вривають ся сніп червоного проміння, згуки степу й подвіря). Сонце!.. то сонце зходить!.. (Кидає від себе рушницю).

(Всї стоять нерухомо. Брати страшенно збентежені. Дочка ридає, сміючись).

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

ПО СВІТУ.

З подорожних вражінь

Списуючи сим разом враження своєї подорожи, я не мав на гадці, як побачить далі сам читач, дати йому якусь інформативну річ. Подорожуючи сам для спочинку, освіжуючи втомлений мозок і зболілі нерви змінливими враженнями широкого світу, я хотів уділити читачеви дещо з того, що давала мені ся подорож: хотів вирвати його на хвилю з суворої, гнітючої обстанови тих незмінних тяжких вражінь, що намучили й поранили його нерви і чутя, та повести в далекий світ, осяяний полудневим сонцем і невмирущим світлом культурної традиції. Трошки природи, трошки людського житя, трошки артизму, трохи історичної традиції, трохи вільних, „партикулярних гадок", що ворушать ся в голові на сім дозвіллю. Коли се разом узяте вирве хоч на хвилю читача з нашої тяжкої, понурої буденщини і тяжкі рефлєкси нашого житя будуть уступати і в нім, як уступають у сих моїх записках під напором вражінь широкого світу — вважатиму своє завданнє сповненим.

В ваґонї.

Я в ваґонї — і тихе почуттє заспокоєння обхоплює мене, коли переступаю поріг своєї переділки й сідаю на її канапці. Ах житє, суворий і вибагливий педаґоґе! Скільки треба поломати чоловіка, як вивернути йому житє, щоб з сеї гуркітливої клітки, що під звін дзвінків, під гук свистків, дзвонячи тисячами шруб, віконниць, дверцят і всього иньшого, летить трясучись й підскакуючи на кождім крощі, — зробити захист спокою і відпочинку!.. Подумати як ще недавно ся клітка для мене самого була символом всяких клопотів, напружень, неприємностей, так що вже на кілька день перед дорогою я відчував „подорожню трясцю". Правда, тоді й дорога таки була инакша... Тепер уже я не лягаю на ніч на узкій і твердій поличці для баґажу, для безпечности

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пристібнувши себе до неї ремінцем, щоб не злетіти серед снів кому-небудь на голову. Вся штука, чи пак умілість „займання місць“ і їх обстоювання, всі стратеґічні фокуси, вироблені сею практикою, і спеціальний воєвничий темперамент для оборони їх — все далі й далі йде в непамять. Тепер навіть і найплохійший чоловік може знайти собі місце завдяки пляц-картї й переспати ніч, не сподіваючи ся кождої хвилї, що хто небудь „прийме“ йому ноги, або попробує сїсти на голову. Та все таки іронія зостанеть ся іронією, й треба було аж нашої останньої конституційної ери, щоб ваґонну лавку зробити спокійним і пожаданим „пріютомъ уединеннаго размышленія“. Треба було, щоб ся ера відзвичаїла чоловіка загадувати не тільки на роки, а й на тиждні — що буде він робити і як своїм часом розпорядить; щоб вона сїру буденщину зробила чарівною скринькою найбільш фантастичних неможливостей і несподіванок; щоб безпечне домашнє огнище, mon house mon castle (мій дім — се мій замок) як називають його зовсїм без іронії конституційні Англичане — вчинила найменьше певним і найменьше спокійним місцем пробутку, а нелеґальне житє — останнїм словом комфорту, свободи й недотикальности. Тодї й ваґон став ся „каменем — прибіжищем заяцем“ для загнаного й замученого конституційного росийського горожанина — норою, де може він залягти, й перебігаючи зайцем поміж ріжними сферами досягаємости, зібрати до купи свої роспорошені гадки, а навіть забігти мислями вперед і подумати, що міг би він зробити в найближшім часї — „як не трапить ся чогось“.

І я кличу служника, кажу йому піднести мою полицю, лягаю, протягаю ся й — оглядаю ся з задоволеннєм. О, передо мною сим разом не короткий переїзд, а довгий спочинок, так давно вимріяний, вичеканий під час сих безконечно довгих, безконечно тяжких останнїх лїт, коли люде кидали ся як наполохані птахи, напружуючи всї сили своєї мисли, всю свою енерґію, щоб „не осоромитись“, „не упустити“, „поспіти“ за часом“, за тим, що, здавало ся, давав він для здїйснення давнїх мрій. Ті мрії, що мріяли ся як далекі, пів-фантистичні можливости, тепер — уявляло ся, стали можливими до здїйснення, і — так безмірно страшно здавало ся упустити сей момент, зостати ся поза тріумфальним походом свободи й поступу, до якого ладило ся все. І ми поспівали — як могли й уміли,

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

роспинаючи ся на всю довжину своїх нервів і своєї інтеліґенції, щоб своїми десятьми пальцями заткати яко мога більше число дір і прогалин, що відкривали ся перед нашими очима в брачній одежі, в якій належало представити ся в нових палатах рівноправности й свободи...

І тодї став і минї ваґон місцем спочинку...

А коли зникли роскішне марево (фатаморґана) палати рівноправности й свободи, й росийскі обиватели побачили перед собою „общеімперське“ розбите корито, старе й знайоме, тільки з деякими новими знаками скорострільної юстиції, й наступили часи малих дїл, — я порішив дати собі ту довго жданну відпустку.

Треба трохи заспокоїти сї розторгані, нїкчемні нерви по добі „великих дїл“, щоб узяти ся до малих. До них треба брати ся розважно й розумно, щоб з малих дїл не виходило великих дурниць. Бо се був би вже зовсїм капут.

Romani.

Пїсля півторагодинних нїкому не потрібних короводів і сновигань, перебули ми границю, і я в новім поїздї — в другім отечестві. Чим чим, а вже отечествами Господь Бог Українців не обдїлив. Скінчиш отечество росийське, переїдеш границю — друге отечество, польське, чи то пак австрійське. Переїдеш ще одну границю — ще одно отечество, угорське. Наскучить по землї їздити, сїдай на корабель, їдь в отечества заморські — хоч в Сполученї держави, хоч в Бразилїю, хоч в Канаду. Скрізь над тобою попечительна власть, і не знати навіть котра „превосходнїйша“, — бо не превосходної між ними таки й зовсїм нема.

Нова публїка навколо мене. Всяка, розумієть ся, тільки української не видко. Як звичайно — їдь по українській землї скільки хочеш, побачиш кого хоч — тільки Українця звичайно не здиблеш. В моїй переділцї сидить якась фамілія екзотичного виду. Стара як пристоїть орієнтальній дамі старших лїт, виглядає як відьма, що сховала лише під лавку помело; ніс яструбиний і під нїм показні чорні вуса. За те молода — в повнім розцвітї молодости й краси. Прислухаю ся — е, се земляки „нѣкоторымъ образомъ“, Румуни з Бесарабії. Тож то на мене чимсь таким „рідним“ потягнуло від сеї гарної голо-

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ви, тяжкої і лінивої, але повної чару краси, від сеї смуглявої шкіри і сильних як слонева кість зубів; се римська кров, до котрої не може бути індіферентним чоловік, що випив повну чашу „клясичної освіти“ старих добрих часів.

Набераю охоти вступити в розмову з старою відьмою; пригадую деякі румунські слова, але се й не потрібно, бо можемо порозумітись на „общегосударственнім язику“. Стара говорить ним кепсько: вона з Ізмаільских сторін і перейшла під владичество Росії з під Румунії уже в літах; але молода дістала „приличное воспитаніе.“ Говоримо про всячину. Се дрібні дїдичі чи арендатори — мусимо отже говорити про теперішні „тяжкі часи“. Зачепило ся й за весняні аґрарні розрухи в Румунії. Стара оживляєть ся.

— О там не то що у нас; там не дають їм свободи — зараз війська прийшли, брали їх, били, сильно багато, від разу порядок постав, не то що у нас — тягнеть ся, і нема тому кінця, нема тому кінця.

Молода підтримує сю розмову, хоч не з таким заінтересованнєм.

— З сим народом не можна инакше; у нас не можна жити тепер.

Я не сперечаюсь. Але від разу зникає весь чар. І стара відьма і молода Римлянка стають мині однаково далекими й чужими. Панська володарська мораль, панський світогляд, панська психольоґія, хоч би розміняна на дрібну, окономську монету, — все се зрозуміле, дуже елєментарне навіть, але все се лежить по той бік мого світу, де нема місця панському надчоловіку.

Римлянки що в роскішних льожах лежали, дивлячись на смертну боротьбу невільників, і рухом пальця казали побідникам добити переможеного раба, могли бути ще кращі, ще чарівнїйші від сеї їх далекої правнучки з дакійських країв. Але се краса така далека і чужа як краса гадючої шкіри, коли вона вється ся й граєть ся против сонця. Світ володарів і світ владомих — се дві породи, дві раси, які можуть одна другу дуже добре розуміти, але порозуміннє й симпатия між ними — се сфера романтичних надзвичайностей, як роман римської патриціанки з утїкачем невільником.

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Землячок.

Я перейшов до ресторанного ваґону й опинив ся за одним столиком з якимсь панком досить неясного віку і якихось трохи дивних, напружених манєр у всій поставі, рухах і мові. Він заговорив до мене по росийськи. Я відповів йому, і радий, що знайшов компатріота, він пустив ся мині поясняти, що він в перший раз їде за границю, й роспитувати про все і вся.

— Ви Русскій, спитав він мене слідом.

— Я Українець.

Він трохи невірно подивив ся на мене і згодом сказав:

— Я теж Малорос, Харківець, харківського університету, і похожу з старої малоросийської родини; мої предки були полковники. Але я почуваю себе Русским, і українофилів у Харкові є малесенька крапелька, яка не має нїякого значіння в життю. В Київі їх трохи більше, але се теж тільки маленький гурток, без усякого значіння.

— Може й не так без значіння?

— В кождім разї все се українофильство не має нїякої будучности, і Україна зілєть ся дуже скоро з Росією без останку.

— Такі як ви Малороси робите дуже лиху прислугу і Українї й Росії, підтримуючи такі гадки, а перед усім ілюзію, буцім то ви представляєте собою українську суспільність, яка нїчого не хоче, нїчого не потрібує й якої вся проґрама істнования вичерпуєть ся тим, щоб як найскорше роспустити ся в російськім морі.

Сї слова його зачепили. Він почав говорити про державні інтереси Росії, її сили й могутности. Я запитав, чи він служащий, і довідав ся, що він служив офіцером, а тепер служить товаришом прокурора в воєннім судї. На моє пожалуваннє, що він вибрав собі сю службу під теперішнїй час, він пустив ся в пояснення:

— Се було б непатріотично, — кидати державу під таку тяжку хвилю, коли вона бореть ся з внутрішнїм ворогом й потрібує як раз вірних, відданих, на все готових для неї слуг.

І нарештї на мої замітки, з образою в голосі додав:

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Чи я роблю се для карієри, чи для ордену? Я тепер маю, положім, чин полковника, і по якімсь часі можу бути ґенералом, але ж у сім для мене нема нїчого незвичайного — по свому походженню я маю моральне право на найвищі уряди, бо мої предки належали до вищої козацької старшини.

Я помовчав, і по сій досить неприємній павзї потомок харківських старшин пустив ся в більш лїберальнім напрямі.

— Моя особиста гадка, що кару смерти треба було б замінити карою на тїлї. Се було б дуже добрим способом на сю революціонну екзальтацію: тїлесна кара зараз зняла б з них ореол (авреолю) мучеництва.

Я спитав його, чи він пригадує собі епізод, як генерал Ковальов без суду і права казав своїм козакам висїкти доктора Забусова, і спитав, чи вважає, що доктор Забусов був осоромлений сею екзекуцією і позбавлений „ореолу“ горожанина й ідейного чоловіка?

Товариш прокурора, розуміють ся, відповів, що ся екзекуція була вчинена своєвільно, але не засудом.

— Я хочу тільки сказати, завважив я на се, що нїяка форма кари сама по собі не осоромить покараного, коли він не буде признавати морального авторитету тої інстанції чи особи, яка засудить його на сю кару. Забусова висїкли, але морально забитим почув себе сею карою не він, а той ґенерал, що казав його висїкти, і вбив себе потім. І очевидно, що так саме в справі боротьби з певними ексцесами не важні ті чи иньші форми кари, а моральний авторитет суду. А щоб надати йому сей моральний авторитет, на се не вистане всеї готовости людей „готових на все“. Нїякі надлюдські зусилля опричини не могли піднести престіжу власти „страшного царя“ з перед трохсот лїт — бо моральний авторитет не купуєть ся топтанням морального почутя.

Помилка.

Я лежав на своїй постели й передумував оден з епізодів, зачеплених попередньою розмовою. Wahrheit und Dichtung мішали ся в моїх гадках.

Стала ся „судова помилка“.

Якісь бандити напали на сїмю невеличкого урядовця, вбили батька, мати, слугу. Чотиролїтня дївчинка одна зоста-

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ла ся жива. Слідча власть звернула всю енергію й дотеп свій на те, щоб з сього одинокого свідка витягнути як найбільше матеріалу для висліджения злочинців. Нарештї удало ся здобути від неї цінну вказівку: дівчинка сказала, що бачила „чорного дядю з бородою“, і слідчий без труду зміркував, хто був убивець: в попереднїх днях кілька разів приходив до того помешкання монтер для елєктричного освітлення, чорнявий, з великою бородою. Коли його показали дівчині, вона спочатку висловляла ся досить неясно, потім з її слів можна було вивести, що вона пізнає в нім убійника. Справа була вияснена. Монтер, що правда, присягав ся й божив ся, що всьому тому убийству не причинний, і пробував не без успіху виводити своє alibi, але супроти сказаного дівчинкою се все признано неважним. Його засудили на смерть, рішеннє конфірмовано і до тижня „засуд виконано“. А третього дня по виконанню знайшов ся иньший „чорний дядя з бородою“, який був в хатї убитих, і дівчинка його признала без усякого вагання: був то лїкар скорої помочи, що приїхав на першу вість про убийство. Дівчинка під час самого убийства, як виходило, спала, а пробудивши ся бачила сього лїкаря і його розуміла під тим чорним дядею.

Таким чином слідчим судям прийдеть ся знову шукати провинників, а монтерова душа пішла на рахунок „издержек производства“ теперішнього „заспокоєння“. Я готовий признати, що з становища методольоґії теперішнього заспокоєння, — коли признавати метою його загальний, безпамятний переляк обивателя, так щоб він готовий був відректи ся не тільки „конституції й революції, а й усього на світї, аби лиш вернули йому просту безпечність фізичного істованя, — з сього становища подібні „судові помилки“ можуть мати вповні згідні з сею методольоґією наслїдки. Кілька таких помилок можуть навести „спасительний страх“ на обивателя далеко більший, нїж сотнї „справедливих“ засудів скорострільної юстиції. Обиватель навіть не вчений в семінарії зміркує, що там де й цілком безневинному чоловіку не тяжко переселити ся на лоно Авраама з захованнєм всїх процедур юстиції, то лїпше й не рипатись. Як сказано в Писанії — „аще праведникъ єдва спасется, нечестивый гдѣ явится“. Правда, можливий і иньший вивід з такої тези: коли й праведнику може влетїти те саме що й нечестивому, то що за інтерес бути праведним і уникати вини...

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але все се річи ясні і без того кождому обивателю, і зовсїм не нові. Менї не дає спокою одна нова подробиця у всїм отсїм — нова принаймнї для мене: се роля маленького чотиролїтнього свідка в сїм епізодї. Ми привикли дивити ся з певним поважанням на дитину з її безборонністю, несвідомістю, незнанням доброго і злого,—окружати її певним пієтизмом. Се помічаєть ся не тільки у людей, навіть малорозвинених, а навіть у звірят. В кождім разї лєґенди про малих дїтей вигодуваних дикими звірями показують, що чоловік навіть в дикому звірю хотїв би бачити нїжність і печаливість для дитини. І якого же огрублення людського почутя треба, щоб з такого малого, безборонного, невинного сотворіння зробити знарядде суворої машини „заспокоєння“. Представте собі слїдчих юристів, що пускають в рух свої слїдчі штуки, психольоґічні підступи, аби витягнути з бідних уст дитини потрібне їм показанїє, і сих судей, що слова дитини зробили підставою для засудження чоловіка — і ви відчуєте те, що відчував я в сїм епізодї — симптом найстрашнїйшої затрати найелементарнїйших людських почуть, найперших здобутків людської культури...

„Жестокіе нравы“, і хто зна, що̀ принесе ся „жесточ“, яка культивуєть ся тепер з таким завзятєм.

Партикулярні гадки.

Весняна ніч скоро білїє. Блїде, сїре світло заглядає до мене серед завіс спального ваґону. Не спить ся, і не силую себе до сну: адже я не працюватиму, а відпочиватиму. Так мило летїти в світ, віддаючи ся свобідним, „порожнїм гадкам“, які звичайно мусиш гнати від себе, аби не перебивали роботи, аби не перешкоджали видусити з стомленої голови решту того, що вона ще може дати. Ах, в сих „партикулярних“, неофіціальних гадках половина утїхи від спочинку й дороги!

Поїзд наш уже вирвав ся з „пів-азійських“ країв і врізуєть ся все глубше в „справжню Европу“. Чуєть ся близькість Відня. Замість сїл серед краєвидів поля і лїсу, майже без перерви йдуть міста, містечка, фабрики, склади, депо, як одно промислове передмістє столиці. І коли поїзд наш, приспішеним ходом, не спиняючи ся на стаціях і тільки грімлячи колесами на стрілках, летить серед них, посвистуючи коротко

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і зчаста, йому вторують стистки й гудки побратимів: льокомобілїв і ріжних парових машин, що з своїх тїсних і закурених казематів, де заперто на роботу їх силу, витають свого щасливійшого, вільнїйшого товариша.

З нашої мовчазної країни, з сумних, омертвілих лук і ріль, чуєть ся, вїхали ми в край напруженої, шумливої праці, краї великих капіталів і робітничих орґанїзацій, великої експльоатації й великої наживи, що висисає сок нашої землї, наших гір і лїсів і платить нам продуктами своєї монопольної промисловости, ріжним браком, Auschusswaare nach Galizien bestimmt [1]).

Так, се наша Европа. Се край, що милосердно взяв на себе тяжку працю „головою“ для наших бідних „задвірків“, некультурних і темних, що не можуть нїчого більше витворити окрім „сирового продукту. Се край, що наділяє нас взамін за сей сировий продукт, від дерева до цїсарського рекрута включно, всяким культурним добром — правда, звичайно останньої сорти. І так зріднив ся з сею саможертвенною, філянтропійною ролею, що навіть і не допускає, аби ми завертали собі голову такими тяжкими і складними річами, як промисел, фабрикація, індустрія взагалї. „Бог з вами, де вам до того, продукуйте собі сировий продукт, коли вас уже Господь обидив, і лишіть нам клопотати ся наділеннєм вас всяким культурним добром. Се не ваша річ, і не про вас писана“. І щоб стримати нас від таких нерозважних експерімептів, зручною рукою картелїв і синдикатів розсипає він без труду всякої проби індустрії в наших „задвірках“, як картяні домки дитини.

На бічних шинах (рельсах) ряди товарових ваґонів з сим суровим продуктом наших країв. Се дань, яку посилає Европі наша сторона; платить чим може — бере Европа все, до „борзих щенят“ включно.

В відчиняні двери ваґонів, перегорожені дошками, виглядають мовчазні мелянхолїйні голови волів і корів, тим часом як свинї, уміщені в два поверхи, оден над одним, від часу до часу підіймають неможливий вереск. Галицькі телятка й пацятка, вирощені як члени селянської родини і спродані під

[1]) „Вибірки призначені для Галичини“ — техпїчний вираз в західноавстрийських промислових і торговельних кругах

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тяжку хвилю „на податок“, їдуть на захід, виповняючи рубрику „галицького вивозу“.

Їдуть у світ, в Европу, в культурну сторону, по культуру. Дивно, що се благородне слово може бути омонімом такого неприємного слова як ніж[1]). Немов натякає на культуру ножа і — баґнета (штика). Для подорожних сих тягарових ваґонів ся двозначність повна значіння. Так само і для тих, для кого призначаєть ся популярна напись: „40 человѣкъ, 8 лошадей“.

Плод пізнання добра і зла, котрим роспочинає людську культуру старовіцька традиція, неустанно, з кождим поступом нашим наперед, в напрямі упорядкования наших відносин до людей і до світа, розкриває нам все ширші й ширші перспективи аномалій нашого житя, разячих і сильно болючих нераз.

Примітивний чоловік, що не мав иньших мотивів поступования окрім реальних домаганъ свого жолудка і різав та їв однаково звіря і чоловіка, не виключаючи членів свого рода, своєї сімї (безсилих і слабих) — був істотою суцільною й нероздвоєною, гармонійною, як природа, яка неустанно творить і пожирає свою творчість, не знаючи ніяких рефлексій, ніяких жалів і каяття, ніяких ваганъ і обмежень в веденню своїх натуральних процесів. Але сучасний чоловік, що шукає гармонії, добра і краси, жадібно впиває красу природи і відвертаєть ся від їх бездушної суворости та ставить метою свого житя і дїяльности щастє не тільки особисто своє, а по можности щастє всього того що окружає його, і змаґає до того щоб зменьшити всяке страждання, а тим часом фізичною стороною своєї природи змушений чинити далї безконечне знищенне наоколо себе, руіну і страждання — він виставлений на вічні почуття аномалії й дізгармонії. Його етична культура вводить його в безконечний ланцюх суперечностей з його фізичним істнованнєм, які не приводять нас до розпуки тільки завдяки інстинкту фізичного самозахованя, що потїшає нас оправданнями неминучости і надїєю, що розум і успіхи його колись виведуть людину з сих аномалій.

Те що робить ся досї в імя морали, гуманности, культурности, так безконечно мале в порівняннє з безграничною

[1]) Cultus культура, culter ніж по латинї, від того самого пня colo — бо culter також і леміш.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сферою сих аномалій. Сучасний чоловік тільки не їсть „своїх ближніх“, але ріже їх в числі далеко більшім, ніж примітивний чоловік. І жаданнє, щоб убитю людей був зроблений кінець, здаєть ся утопією богатьом, дуже богатьом. Але припустім, що буде проголошений „вічний мир“ чоловіку, — що буде з звірятами? Чи сучасне господарство: виховуваннє звірят на заріз і різаннє та поїданнє їх — холодне, немилосердне, не становить страшенної аномалії в нашім житю, страшнійшої в міру того як сучасна біольоґія і психольоґія затирає все більше ту неперехідну пропасть, яка в очах давнійшого чоловіка ділила його від звіря? А за звірем прийде час подумати над безжалісним нищеннєм світу рослинною. А там далі й кристал з своїм „житєм“ також пригадає, що він хотів би жити, творити свої гармонійні форми без огляду на потребу чоловіка...

Розуміють ся, поки не проголошений „мир чоловіку“, нема що ставати на голову з-за сих дальших аномалій. Наш перший обовязок — перед нашим ближнім, і треба дбати насамперед про те, щоб певні принціпи красоти й гармонії, чи гуманности й моральности були глубоко заложені в відносини чоловіка до чоловіка. Проповідувати з моральних мотивів „безубойное питаніе“ і обертати ся спиною до питань сучасної соціальної політики, значить підмінювати солодкавим сентіменталізмом здоровий і правдивий поступ.

Таким проповідникам приходить ся сказати по евангельськи: „Що ти бачиш занозу в оці брата твого, а колоди в своїм власнім не чуєш“...

Мині пригадуєть ся оден скромний прихильник веґетаріанства. Він прочув, що під Берліном є веґетаріанська колонія і поїхав до неї придивитись. І потім з великим замішаннєм оповідав про своє розчарованнє. Дійсно, там були веґетаріане; але при тім вони такіж грубокшурі шовіністи Німці, як і иньші. Й діти їх горлають патріотичні, шовіністичні пісні.

Се, розуміють ся, було наівне сподіваннє, що від самого „безубойнаго питанія“, без відповідної культури духа, люде скинуть ся своїх людоїдських прикмет. Але розчарованнє було вповні натуральне. Справді, яку вартість має вареченнє з мяса вола при захованню канібальських інстинктів сучасного імперіалізму і шовінізму? Приходить ся пригадати популярне оповіданнє про старохристиянського отця, який лютому лихва-

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

реви докорив, що він у піст стримуєть ся від мяса худоби, але ріже людей, пє їх кров і їсть їх мясо.

Але все таки чей же в будучности культура наша перестане бути культом ножа, і людина розвиваючи в собі інстинкти гармонії, краси, щастя, не буде змушена бути для того світу що її окружає немилосердним руйником, убійником, нищителем. Колись знята буде з чоловіка ся роля, вложена на нього його натуральними потребами. Адже вся людська культура кінець-кінцем зістаєть ся одною неустанною боротьбою з „натуральним“ звірем, який сидить у чоловіку. Стара рецепта „жити відповідно до природи“, так часто повторювана і в наших часах, належить до найбільше безмисльних, неможливих і небезпечних рецепт, — до тих несчисленних недорічностей, які з такою поважною міною висловляють ся і по нинїшній день як найвища мудрість житя.

Кесарево кесареви.

Партикулярні гадки треба залишити і зібрати баґаж. Зараз Відень, мушу явити ся і віддати „кесарево кесареви“, дати заробити на мені хоч кілька корон цїсарській столиці.

За добрих старих середновічних часів був дороговий примус: чоловік — купець, транспорт товарів не мог їхати, куди хотїв, а приписаною дорогою; мусїв спиняти ся, де було уставлено правом, викладати й продавати там свої товари; а коли б сього не зробив, пішов якоюсь „новою“, незаконною дорогою, грозила йому за се конфіскація товарів і всякі иньші неприємности. В нових „лїберальних“ часах сї заборони позникали, але розклади їзди і товарові таріфи роблять ту саму роботу, тільки в делїкатнїйших формах, що й старі заборони й конфіскати. Поїзди залїзничні так розложені, ще $^{9}/_{10}$ подорожних їдуть вказаними їм маршрутами на певні протекціонні центри, кружними, а не коротшими дорогами; пристають і попасають де їм призначає ся залїзнична полїтика.

До таких „обовязкових“ місць належить і Відень.

Куди б не поїхав нинїшний хрестьянин — хиба з виїмком Стокгольма і Константинополя, таки не миновати йому Відня, коли схоче їхати скоро і вигідно. Бодай віденським фіакром мусить переїхати з одного залїзничного двірця на другий — бо всї поступи техніки й комунікації зістають ся на

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

сїм пунктї безвладними, і залїзничного сполучення між дорогами, що сходять ся у Відні, нема: треба взяти свій баґаж і фіакром переїхати через цїлий Відень на другу залїзницю. Все кілька ґульденїв у віденську кешеню! А добра половина і забавить ся в містї, переночує в отелю — бо поїзди якось так дивно розложені, що найчастїйше оден приходить, а той другий уже й вийшов; небогато, 10-15 мінут тільки — а отельникам і ресторацїйникам уже й доходець. А при сїй вірній оказії не утерпить пасажир, особливо дамського сословія, щоб не поїхать подивити ся на Mariahilfstrasse, де для погибели приїзжого чоловіка повиставлювано всякого шматя „по цїнам реклямовим“, справдї дешевости часом просто неймовірної. І так хрестянин віддасть кесарево кесареви, заплатить податок віденським антисемітам і коли хоче — може далї їхати з тим що лишило ся. Нїби й внутрішнє мито скасоване і всякі иньші „середновічні варварства“ знищені, а результат осягаєть ся той сам.

Отсей віденський примус — що чоловік раз у раз, куди б не їхав, хоч не хоч, мусить через Відень бодай переїхати ся фіакром, — се мабуть перша причина того, чого я не люблю Відня. Всяке силуваннє велика отрута на милованнє. Привикаєш дивити ся на певне місто, яке б воно не було цїкаве, просто як на докучну перерву в дорозї, нїколи не вважаєш його за цїль якоїсь подорожи, за предмет що варт сам по собі спеціального інтересу, і з духу стихійної опозиції якось несвідомо силкуєш ся йому удїлити як найменьше уваги.

Се одна причина, більше несвідома. Друга се те, що я не можу дивити ся на Відень очима вповнї стороннього чоловіка. Для мене се щось як панський, поміщицький двір на тлї убогого, винищеного, забитого і оголеного села, котрого найбіднїйшу, найнещаснїйшу людність становлять наші австрійські Українцї. Я знаю, що се місто красне (красиве), веселе, привітне, але якийсь паразитизм, пасожитство чуєть ся минї в його веселім і благодушнім житю. Сите задоволенне кулацької родини, що з убогих копійок, всякими правдами й неправдами постяганих з погорджуваних нею мас, урядила вигідне, сите і пяне життє; благодушествує, але заразом пильно слїдить, щоб сї убогі копійки якось не покотили ся по за її пальцями і не позбавили її зайвої кружки пива і зайвої миски

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шницлїв. І сей елемент паразитизма і глитайства псує для мене враження Відня. Кидає якусь тінь і на культурнїйші сторони віденського життя. Я знаю дуже добре, що се місто не тілько визначне своїми веселими атрибутами; що крім несчисленних пивярень, загородних садів і веселих місць та безконечних мас загально приступних дам, які роблять йому приємну репутацію у веселих людей, є в нїм і більш культурні річи. Гарні музеї, колєкції образів, бібліотеки, незлий університет, гарна опера (а властиво балєт), театри. Але сї культурнїйші атрибути здають ся також якоюсь несеріозною надбудовою „про око“, „для тону“ над властивим обиходом віденського Lebemann-а (жуіра), над сими сотнями кавярень, пивярень, модних магазинів і веселих дівчат.

І я не маю симпатиї до Відня. Забираю баґаж і спішно переїзжаю раннім ранком через місто, ще не розбуджене добре, на другий кінець його, з „Північної зелїзниці“ на „Полудневу“. Ще в сїй порі Відень приємнїйший. Шинки й усякі веселі заведеня сплять; на улиці видко тільки робочий люд, що тягне на роботу. Доми позачиняні, мовчазні, улиці тихі, й можна робити собі ілюзії, що се гарне сонне місто, прокинувши ся, заживе якимсь гарним, благородним, повним змісту життєм.

Гони фіакер, поки тягнеть ся ілюзія! Повз важкої маси св. Стефана і старовіцького Stock im Eisen — самітнього останка колишнїх лїсів, що ріс в центрі нинїшнього Відня — святого дерева щільно оббитого залїзними цвяшками і всякими иньшими дарунками. Повз цїсарського бурґу і цїсарського парляменту; цїсарської опери й цїсарських памяток ріжним великим людям, звязаним з Віднем стільки ж, скільки і з Вейгавеєм. Повз монументів ріжним ґенералам, яким удавало ся припадком, через недогляд віденського Kriegsrat-у погромити десь цїсарських ворогів. Прощай „веселий Відень“, рай рутенських буршів і нїмецьких антисимитів! Рушаємо далї.

Ворота Італиї.

Земерінґ з своїми кільканадцятьма тунелями й безконечними зіґзаґами — чудо інжінєрської штуки середини XIX віка, замикає собою віденські околиці. Тут граница Австрії й Штирії, вододіл Литави й Муру, — початок турістичних подорожей. Сьогодня неділя і не вважаючи на ранню весну, ку-

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

па туристів приїхала з нашим поїздом, щоб полазити по сусіднїх горах.. Скалисті верхи піднїмають ся наоколо. За ними, з заходу білїють верхи тирольських Альпів.

Поїзд біжить долиною Мурця, потім Мура, серед долів з роскиданими місточками і селами і горбів вінчаних замками й монастирями. Їдемо по словянських костях, серед останків західної Словянщини, залитої й задавленої пізнїйшим нїмецьким походом. Сї сірі мури замків і монастирів — мовчазні памятки сеї боротьби й побіди лїпше орґанїзованих і витривалих приходнїв над партикуляризмом і непорадністю тубильців.

На залїзниці і скрізь навколо сама нїмецька стихія. Можна переїхати десять разів сю країну не підозріваючи, що під нею лежать словянські кости, ще живі, ще не зотлїлі зовсїм. Зрідка тільки можна натрапити на них.

На маленькій стації купуємо якісь дрібязки у старої жінки. Вона говорить по нїмецьки; але зачувши, як ми з жінкою розмовляємо по українськи, зачинає говорити до нас по словинськи. Се Словинка. Ми в Хорутанії (Kärnten). На вивісках сусіднього містечка читаємо словянські, більше або меньше знїмчені ймення.

Останнїми часами сї словинські кости рухають ся сильно. Але вони вже так сильно поломані, залиті нїмецьким елементом, обросли нїмецьким мясом, що з них уже не буде одноцїльного територіального орґанїзму. Сї останки словенські добють ся певних культурних і національних засобів, але не будуть уже панами своєї землї. Не матимуть своєї хати...

Перерізуємо долину Драви. Нїмецький світ кінчить ся, даючи місце італїйському. Зараз границя. Pontafel і Pontebba,— два маленькі місточка по двох боках річечки, дві залїзничі стації, роздїлені мостом, репрезентують собою дві полїтичні системи — нїмецьку й італїйську. Ріжниця замітна, і порівнянне виходить не на користь Італії. Безперечно, меньше солїдности, порядку, дісципліни; більше нехлюйства, бруду, бідности і халатности. Залїзнича служба виглядає на босяків що на точку покупили собі старі залїзничі мундури і доношують їх. При всякий оказії протягаєть ся до вас якась умундурована рука, щоб узяти кілька сольді [1]).

[1]) Мідяна монетка, 5 сотиків або 2 копійки.

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сольді роздані. Куплені солодкі померанці і кругленька оплетена тростиною „фіаска“ (наше фляшка) з терпким темно червоним „кіантї“ від малого рознощика. Італїйський поїзд мчить нас далї сточищем глубокої долини Таляменто і його притоків, від тунеля до тунеля, від віадука до віадука, серед гарних, диких краєвидів, високих скал над рвучими потоками, і сїрих, камінистих долин, ледви замаєних зеленю. І вивозить нас на венецьку низину, рівну, зелену засаджену винницями з їх симетричними, безконечними рядами лоз і вязів, а характеристичні кампанїлї (дзвінниці) в видї чотирогранних стовбуватих гостроверхих мінаретів кажуть нам, що ми вїхали вже в сферу венецької культури і венецького житя. Иньший край і иньше житє.

Звечеріло. Далекі снїгові верхи Альпів гаснуть і тратячи останні рожеві відблиски, зливають ся з сїрявим тлом неба. З широких низин, залитих часто водою, з сочистої зелени тягне вохким холодком. Западає ніч. Утомлене дводенною дорогою тїло жадібно просить спочинку. Нетерпляче чекаємо Венеції. Але поїзд за невеликий переїзд від границї вже встиг порядно спізнитись — на те він італїйський поїзд що не може нїколи йти по росписанію, будь він хоч пре-поспішний і вези хоч усїх трох голов потрійного союзу.

Нарештї вже побереже. Поїзд звертає з твердої землї й біжить на зустріч морю через ствердїлі маси намулу; далї, по мостї, через плиткі затоки ляґун. Над темною поверхнею їх блищать все близше й близше огнї Венеції. Venezia! Утома і знудженнє злїтають з нас від сього слова. Спішимо ся на двірець, на широкі сходи, що ведуть з нього на канал, і за кілька хвиль ми вже пливемо узенькими темними, вохкими уличками, між закратованих вікон, між темних дверей, на порогах яких хлюпаєть ся вода каналу. Де не де серед пітьми виріжеть ся ясне вікно, з жіночою головою в типовій венеціанській шевелюрі, з спущеними на чоло і виски хвилями ясно-каштанового волося. Стрінуть ся відчинені двері винарнї й веселий спів вилетить відти. І знов темні, вохкі, безконечно високі стїни мов мертвого города. І раптом з сих темних катакомб ґондоля легким ударом весла вилїтає на широкий простір Canal Grande, повного світла, життя і руху. Леть ся чарівний спів з барки музикантів; ріжно-кольорові лямпіони блищать ся, відбиваючи ся в водї; до них тягнуть ся з бере-

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

гів ясні течії світла від побережних ліхтарень, дріжачи й роз биваючи ся на хвилях. Чорні ґондолї з глядачами тихо кива- ють ся як великі морські птахи навколо, поблискуючи своїми сталевими гребнями і безконечні ряди палат в гордій задумі придивляють ся чарам теплої ночи і сій фееричній красі люд- ського житя.

Не можна нїчого більш гарного, більш чарівного, більш фантастичного уявити собі як сей вїзд до Венеції теплої весняної чи лїтньої ночи. Здаєть ся, вїздиш в якийсь инак ший світ, де спить горе й нужда, а живе щастє й краса; де люде живуть тільки на те, аби виливати сї повні краси тужливі пісні чи веселі хорові співи під акомпанїмент глум- ливого гудіння баса, якого ріже по череву проворний музика, курячи сигару і заразом розмовляючи з сусїдкою співачкою. Гарно снити такі сни про любов і щастє, забуваючи, що дієть ся се в місті, де ціла третина гіркої бідноти, без якого небудь певного заробітку; де людська смертельність в сих вохких, нездорових домах доходить виличезного проценту; де вся людність міста з виїмком дрібної купки міжнародньої ари- стократії і богатих неґоціантів, властителїв всяких фабрик, отелїв, маґазинів, — се бідна юрба, яка збирає кришки, що розсипають оті forestieri, чужинцї. Ах, добре забути все се хоч на хвилю, під чаром краси сеї збіднілої, але вічно пиш- ної і чарівної в своїм убожестві „королеви Адріатики“.

Вдóва королева.

З Відня прийшло ся менї їхати в однім купе з старень- ким австрійським ґенералом на покої. Забалакали про Вене- цію. Старий став жалувати за ії „добрими старими часами“.

— Тепер се вимерле місто; самі чужинцї; нїякого житя в самім місті, в його товаристві. Я памятаю Венецію тридцять пять лїт тому, як я був ще молодим поручиком. Тодї се було живе місто, миле, італїйське — нїякого порівняння з теперіш- нїм. З того часу воно все тільки вимерало й меньшало.

Розумієть ся, треба полишити багато з того вражіння на рожеві окуляри, в які дивив ся молодий поручик взагалї на житє, не тільки на Венецію в свої двадцять пять лїт, і бачив в нїй те, чого не побачить уже в свої темні старечі шкла. Але зістаєть ся цїкавий факт, що Венеція, яка під панованнєм

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Австрії так сильно проявляла свою італійську національність, свої іредентські почутя і горячу опозицію против „нїмецьких тиранів“, тепер — в зєдиненій Італії — все більше тратить свою італійську фізіономію. Її тубильна стихія все більше заникає, і чужинець — а власне Нїмець все більше стає хазяїном в нїй, все більше надає їй свою закраску.

Ослабленнє в напруженню національного почутя, розуміється ся, поясняєть ся осягненнєм своєї цїли, задоволенням його. Ріжні всечоловіки, що так завзято поборюють національність і страшать людей національною виключністю, національним канїбалїзмом як наслїдком розвою національних змагань, свідомо або несвідомо забувають, що національне почутє слабне, нейтралїзуєть ся, тратить свою гострість, коли національному житю дано місце і свободу розвитку, коли здіймаєть ся все те, що давило й ятрило його як болячку. Щож до чужого, спеціально нїмецького напливу, то се в Італії явище загальне, яке знову поясняєть ся ріжними причинами — і екстензивною силою нїмецької культури, нїмецького капіталу, нїмецької енергії житя, — і гріхами правительственного режіму „зєдиненої Італії“. Зібравши до купи сї виснажені, напівзруйновані анормальними обставинами землї, італійське правительство, замість забрати ся до направи їх економічного і культурного житя, починає силувати ся на ролю „великої держави“, „підтримувати престіж“ італїанського народу, грати ролю в світовій полїтиці, розширяти сферу свого впливу, своїх володінь. З нової „великодержавної“ машини воно робить прес для витискання грошей, податків з ущасливленого полїтичним зєдиненнєм італійського народу — на армію і фльоту, на двір, на нещасливу кольонїальну полїтику. І розстрілами страйкарів платить італійському демосу за колишнїй ентузіазм його для савойської династії — носительки ідеї зєднинення. Обдертий і темний народ тїкає в еміґрацію, в Америку від тягарів і безголовя нової зєдиненої отчини, а на його місце сунуть з півночи мирні завойовники — „Тедескі“ (Нїмцї), з богатим запасом грошей, знання, енергії, витрівалости. Одні — для підприємств, ґешефтів, праці наукової, артистичної; иньші — для обслуги й експльоатації туриста-чужоземця; третї — просто для тихого і приємного прожитку. Народ туманної й холодної півночи стихійно суне далї на полудне, в край сонця і тепла, як сунули ґерманські ватаги часів великого

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

руху народів, як орґанізували ся „римські походи“ нїмецьких королїв середновіччя. І мабуть сей непереможний стихійний рух і далї все більше й більше буде ґерманізувати Італію. Попереднї ґерманські ватаги — Остґоти, Льонґобарди, Нормани, росплили ся в культурнїйшій масї італїйської людности. Новий нїмецький прилив несе з собою культуру вищу від італїйської й буде вже її ґерманізувати. Вже тепер Італія стала одним великим курортним готелем і музеєм для европейської півночи; її італїйські хазяїни головно й промишляють „дачником“, обслугою й зривками з нього. І з сих дачників найбільше шансів стати хазяїном тут має Нїмець. Навіть в експльоатації дачника ж Італїанцеви робить конкуренцію північний, особливо нїмецький підприємець, який зробить все солїднїйше, докладнїйше, а poveri Italiani, бідні Італїйцї збирають в своїй великодержавній отчинї тільки кришки, що падають уже з других рук.

На монументї Віктору Емануелю, що красуєть ся на „Словянськім побережу“ Венеції (Riva dei Schiavoni), ентузіастична дївчина, з зломаним мечем, представляє Венецію, що не могла своїми силами увільнити ся від Австрії й тільки савойській династії завдячує своє прилученнє до національного тїла. Коло неї символїстичний венецький лев перегризає своїми зубами зелїзні кайдани. Зроблено се гарно. Але на фронтї варто б представити того ж венецького льва в иньшій, теперішнїй ролї — як бідного, худого вилїнялого льва на зелїзнім ланцюжку в руках поводатора — італїйського короля, або премієра, що показує бідну голодну худобину „форестєрам“, підбодрюючи її в потребі гнучким батіжком, і збирає з них копійки до скарбонки з написею „Banca d'Italia“[1]).

Ах, держава, гострий обосїчний меч — як часто попадає він в руки дурних і слїпих, яких девізом зістаєть ся quam parva intelligentia regitur mundus![2]).

Краса і сила.

Я підїздив параходиком до Венеції з моря й дивлячи ся, як виринали з моря зубчаті мури палати дожів, над ними круглї, присадкуваті банї св. Марка, а за ними ряди палат

[1]) Державний банк Італії.

[2]) „Яким малим запасом розуму править ся світ!“

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Великого Каналу, старав ся перенести ся в душу Венеціанина, прикладом узявши — з кінця XV або й XVI віку, коли він з яких небудь „диких і варварських країв", хоч би з нашої сторони, з чорноморського побережа підіздив на своїй ґалєрі до свого городу св. Марка і його око починало ловити перші контури сього пишного побережа...

І ми, пересичені успіхами техніки, артистичної творчости, безконечної маси пишних взірців краси й артизму, не можемо без захвату дивити ся на сі дивні твори старого артизму — сі єдині в світі ажурні ґалєрії з білого мармору, сі безконечно гарні в своїй простоті й ориґінальности луки вікон, сю присадкувату велич візантийської базиліки... Але в тих часах се було не тільки гарне, ориґінальне, визначне в ряді безліч гарного й ориґінального, яке можна бачити в кождім більшім місті, — се був тоді Едем краси, цивілізації, культури, про який не мали понятя темні люде, що родили ся й умерали серед убогої, дикої природи варварських країв і такого ж убогого, темного, дикого їх житя.

І венеціанський неґоціант чи політик, наганяючи спасительний страх на тих ріжних „варварів", чи запевняючи монопольні права на вивіз їх товару, або торгуючи по дешевій ціні партію „сильних і простодушних, дуже терпеливих і до всякої роботи здатних невільників", чи заохочуючи яких небудь варварських князьків до експедиції на нові партії невольника, — леліяв в душі своїй ясний образ свого культурного едему.

Свого царства мудрости, справедливости, культури й артизму.

Там підіймають ся над зеленими водами каналів ряди палат славних, заслужених своєю відвагою й оборотністю, енерґією й завзятєм благородних родів, що мечем і умом розширили над чужими морями панованнє і славу єв. Марка. Там при мельодійнім звоні кампаніль збираєть ся під прикрашені дорогоцінними мозаіками і мальованнями портали церков цвіт і краса Венеції — поважні матрони й соромливі дівчата в дорогоцінних шовках і футрах, золоті і камінних, з цілого світа зібраних їх батьками і мужами. Там в високих салях дожівської палати, прикрашених трофеями венецької слави, засідають високі ради сенаторів і достойників, роздумуючи над забезпеченнєм слави і богацтва своєї репуб-

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ліки, справедливости і щастя своїм горожанам — розуміють ся таким же „нобілям“ як вони. Там нема місця деспотичним примхам володарів, самовільним капризам і інтриґам їх всевластних повірників — там панує розум і справедливість, безоглядна справедливість супроти свого брата нобіля, і нема місця нїчиїй самоволї: рада нобілїв, де має голос кождий з них, подбає про те, щоб укоротити всякого, який би він славний і заслужений не був, коли його впливи й сила стануть небезпечними для свободи й рівности загалу.

І можна собі представити, якою гордою відвагою било ся серце венецького патриція, коли він думав про се все, коли почував себе членом і повноправним участником сеї слави і власти! Які приливи енерґії наповняли його душу, коли він почував, що своєю діяльністю причинює слави і сили сїй єдиній в світї републїці і забезпечує собі вдячність і поважанне своїх земляків, сих повних поважання до себе й своєї держави, гордих своєю властю й свободою нобілїв і сенаторів!

Сим поясняєть ся те незвичайне напруженнє мисли і творчости, енерґії й талантів, яке бє на кождім кроцї з історії Венеції, з її памяток, її творів штуки, і так необорно притягає до себе увагу й тепер по тількох столїтях, чаруючи невимовно наш ум.

(Далї буде)

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

М. ЧЕРНЯВСЬКИЙ.

ВАРВАРИ.

(*Повість*) [1]).

VII.

Весна переходила в лїто. Але в городї се було помітно дуже мало. Життє йшло своїм звичайним шляхом, тільки ґімназії і другі школи, що недавно кишіли, немов улики, тепер стояли пусті і мовчазні, та в городї появили ся студенти.

Почались канїкули. Ґімназістки поскидали форменну одїж і ходили у вільній, а педаґоґи відпочивали. Їх було видно тільки у-вечері, в клубі або на вулицях.

Було дуже душно, але перепадали ясні лїтні дощі, і прибивали пил на вулицях, здебільшого не вимощених.

Одного дня над-вечір Гармаш поважною ходою, у широкому й довгому старомодньому піджаці і уформенному картузї, ішов по вулиці. Він гуляв і був у гарному й спокійному настрою, коли здаля побачив Кунцевича, що переходив йому дорогу.

„Ще досї тут“ — подумав він, — „а казав, що поїде до дому зараз після екзаменів“.

І зневажлива усмішка скривила його губи.

Він багато де-чого знав про Кунцевича, та про його говорив і ввесь город. Говорили і в родительському комітетї, але нї до чого не договорювались: ходили слухи, і нїхто не міг привести безперечних, однаково для всїх переконуючих, фактів.

Говорили про Ткаченко, потім пішли слухи про Фельдман і одночасно з тим про жінку городського голови.

Сї призвища, а раніш і ще другі, вились коло призвища Кунцевича, як у-вечері метелики коло вогню. Але метелики міняли ся, а вогонь стояв на своїому місцї.

Гармаш, старий удовець, що теж мав дочок, був затурбований сїєю справою. Двадцять чотири роки він служив у одному й тому городї і учителював у жіночій ґімназії з її

[1]) Див. IX кн. Л.-Н. В.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

початку. Були за сей час усякі учителї, але таких, як Кунцевич не було.

„Пшют якийсь, еквілібрист і цинік, а дівчата кидають ся до його, як мухи до меду!.. Чорт знає що!..“

І Гармашеви пригадували ся сцени, які йому доводило ся бачити що-дня в коридорах ґімназії. Кунцевич виходить з клясу, а за ним і поперед його і з боків, наступаючи одна одній на ноги, товплять ся дівчата і щось белькочуть, перебиваючи одна другу, і зазираючи йому в вічи.

Чим він їх чарує?

Гармаш питав у своїх дочок, але ті йому нічого не сказали. І якесь складне, ревниве й вороже, чуттє все більше й більше наростало у його в душі.

Тоді, на педаґоґічній раді, він було почав здалеки поход проти Кунцевича, але другі учителї і начальниця ґімназії зараз-же догадали ся, куди він гне, і ніхто не піддержав його.

Куди-ж пак!.. У їх Кунцевич кращий подаґоґ. Як же?.. „Дїти його люблять і успішність у його доходе до девятьдесять чотирьох процентів“.

„А ту роспусту, яку він вносить в душі дїтей у скільки процентів ви оцїните?“ — задавав у думці питанне Гармаш і чув, що нічого не може зробити. Бо всї боять ся оголоски, жахають ся „скандалу“. Але хіба те, що сталось з Ткаченко не скандал?..

Тоді, на педаґоґічній раді, Гармаш ще не був певен, що Ткаченко кидає ґімназію іменно через Кунцевича. А тепер він був у сьому певен: на другий же день, коли він у-вечері проходив мимо кватирі Кунцевича, він бачив, як від його виходила, затуляючи обличе, Ткаченко.

„Нї, з сим мирити ся не можна! Він каже: „я гарний учитель, і нїкому немає дїла до того, який я чоловік, кого люблю я, і хто мене любить“... Нї, голубчику! Коли ти педаґоґ, то імя твоє повинно бути чисте, як імя жінки Цезаря! Коли ти взяв ся виховувати матерів свого народу, то кинь свої павіянські звичаї, щоб від тебе не смердїло блудом!“

Гармаш ішов і чим далї все більше дратував ся. Починало ссати в печінцї.

— А, будь ти проклят! — у-півголоса вилаяв ся він і звернув праворуч, щоб пройти на берег до річки.

Generated on 2015-08-02 17:53 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Перейшов навкоси дорогу по протоптанїй по піску стежці і пішов попід парканом.

Сонце сїдало за річкою над лїсом і немов у останнє поглядало зза дерев на город і на широку незграбну фіґуру Гармаша, з товстими й короткими ногами, у свіже вичищених великих чоботях, шитих „по особому заказу“.

З парадного ходу першого од рогу дому вийшла якась дївчина і пішла йому на зустріч. Проти сонця неможна було пізнати, хто така вона, але Гармаш догадав ся, що то вийшла з свого дому Дора Фельдман. І він зараз же порішив побалакати з нею.

Дора привіталась перша.

— Здрастуйте, здрастуйте! — спинив ся Гармаш. — Чого се вас довго не видно у нас? Лариса згадувала про вас.

— А так... Якось не випадало.

— А чого ж?.. Ми були б раді. Ви йдете куди по дїлу, то і я з вами пройдусь. Я так собі блукаю. Думаю, дай пройду на річку...

Гармаш повернув назад, зняв з голови картуз і витер лисину хусткою. Він не знав, з чого почати.

— Так... так ви по дїлу... А я йду й стріваю... кого-б ви думали? Га?

— Не знаю,— повівши бровами й плечима, одмовила Дора.

— Ткаченко, бувшу нашу ученицю, — несподївано сам для себе вигадав Гаршам і глянув на Дору.

Та йшла спокійно і нї скільки не зацікавилась його словами.

— Еге, Ткаченко... тц!.. — хитнув головою й прицмокнув Гармаш. — Бідна дївчина, що з нею зроблено!.. І до дому не їде. Та й куди такій їхати? Ви бачили її?

— Бачила.

— Так то, все молодість... віра в людей.

— При чім тут віра в людей?

— Як при чім? Наспівав хтось солодких пісень, наказав гарних слів, натворив дїл, а коли дійшло до того, що женитись треба, — еге, наші назад!.. На се ми не згодні. Будемо шукати других... А з другими те саме зробимо.

Гармаш глянув на Дору. Він бачив, що вона дратуєть ся, але здержує себе.

— Сумна історія!.. А ще сумніша того, що в їй замі-

Generated on 2015-08-03 17:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шав ся, як кажуть, наш же брат, педаґоґ. Я не вірю, та всьому городу ротів не заткнеш!..

— Мало чого, Василю Гермогеновичу, не кажуть! Коли всьому вірить, то і на світї неможна жити...

— Я ж кажу: я не вірю. А проте, хто його знає. Коли мати за символ віри: все можна, чого хочеть ся, і що сила є право, — то від таких господчиків можна всього сподївати ся. Га?.. Як ви думаєте?

Дора добре розуміла, куди закидає Гармаш і їй було досадно й гидко се чути. Вона хотїла бачити Кунцевича в тому блискучому ореолї, яким осяяло його її коханнє і боялась глянути на його другими очима.

Боялась.

Вона чула, вона знала про його все, але не хотїла чути, і не хотїла нїчого знати. З того часу, як вона віддалась йому, він був для неї всїм, і думка, що вона може втеряти його, була для неї страшнїйше смерти.

— Нїчого я не знаю... Бувайте здорові. Менї треба сюди.

Дора спинилась, холодно попрощалась з Гармашем і пішла від його.

Він глянув їй у слїд, пожував губами й усміхнув ся:

— Попалась і ти, пташечко, в сїльце!..

Він не любив Фельдман. Вона здавалась йому гордою. Та і взагалї він недолюблював Євреїв.

VIII.

Лїто розгоралось де далї все більше. Дощі припинились і сонце що-дня немов зупинялось над городом і придивлялось своїми палючими очима до кожного будинку, до кожної рослини.

Уже счинилось дві пожежі і сподївались нових.

По городу пішла чутка, що то підпалюють анархісти. Полїція взялась висліжувати їх і десь на окраїнї города постріляла якихсь людей.

Застрелив ся ґімназист, що тільки сього року скінчив курс і всього з місяць поносив студентську тужурку й картуз.

В городї було душно і сумно, і він стояв увесь день мов мертвий. Оживав тільки у вечері. Тодї молодїж ходила по вулицях закоханими парами і буркотїла, мов голуби.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Отрута, яку кинув у Дорину душу Гармаш, не пропала даром. Вона помалу робила своє діло.

Тепер Дора прислухалась до кожного слова, яке чула про Кунцевича, до всього, що так чи инакше сполучалось з його імям.

Отрута Гармашева помалу обернулась в ревність, невимовно важку ревність, прогнати яку у неї не було сили. І слід за ревністю у її душу увійшов жах: коли він кидав других, він може покинути й її.

І вона згадувала тепер кожне слово Кунцевича, кожен рух його і упевнялась, що він не той уже, яким був поперва, коли вони тільки сходились і зійшлись. Що він тепер, що хвилини на сторожі... Мов що хвилини обрізує усі звязі, усі нитки, щоб бути вільним і можна було кожної митї зірватись з місця і счезнути.

Тепер Дора пригадувала, як він стурбував ся і розсердив ся на неї, коли вона пізно у вечері, стрівшись з ним коло свого двору, повисла у його на плечах, а поуз їх пройшли якісь дві жіночі постаті, які могли побачити їх вкупі.

Він, такий вільний і сміливий, він, її відважний „варвар", злякав ся якихсь двох тіней, коли вона не побоялась віддати йому все, всю свою душу...

Неначе ножем вразила її чутка, що Кунцевич в останній час упадає коло жінки голови. Вона знала її, високу й повну, з чепурним, трохи здьорнутим вгору носом і блакитними, нахабно-звабливими очима. У неї вже було кілька романів і поголоска про неї не раз розходилась по городу.

Невже-ж він проміняє її, свою Далилу, на ту вже не так молоду женщину?

І коли вона пригадувала свої розмови з ним, їй все більше й більше ставало ясно, що може проміняти, а коли не проміняти, то поставити їх рядом — її і ту розгодовату купчиху!

Вони вже кілька день не зустрічались, бо Кунцевич у їх не бував, бо був навіть незнайомий з її матірю і братами. І вона порішила неодмінно побачитись з ним і поговорити про все, що мучило її душу. Вона уже не раз була потай у його на кватирі і тепер намірилась піти знов.

Вона знала, коли можна було його застати дома, і смерком прийшла до його.

Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Але як тільки ввійшла в темну кімнату і він пригорнув її до себе і впив ся губами в її волося, вона немов забула, чого саме прийшла. Якась солодка хвиля підхопила її і понесла, шепочучи жагучі знайомі слова, лоскочучи й колишучи на собі, мов дитину.

— Зачиняти віконниці? — почув ся з надвору голос Фросі.

— Зачиняй! Ось я зараз...

Кунцевич причинив одчинену навстіж раму, а Фрося зачинила одну, другу й третю віконниці. В кімнаті стало зовсім темно.

Дора сидїла на канапі.

— Не світи зараз лампи...

— Добре.

Він підійшов до неї, простягаючи руки поперед себе, а вона простягла руки йому назустріч, і вони стрілись.

Кунцевич сів рядом. І як тільки сів, Дора згадала, чого вона прийшла і їй здало ся, що вона зможе зараз спитати його. Він держав її руку в своїх і, нахилившись до її плеча, так що вуси лоскотали шию, шептав:

— Як ти гарно зробила, що прийшла! А я хотів учора зайти до тебе...

— І не зайшов.

— І не зайшов. Бо не міг. Не вибралось часу.

Дора безгучно засміялась. Але Кунцевич чув, що вона сміеть ся.

— Чого ти смієш ся? Справдї, не було вільного часу...

Щось немов штовхало Дору.

— Бо був у головихи?

Кунцевич було відхильнув ся від Дори з несподїванки, бо вона вгадала правду, але зараз же опанував собою і притиснув ся до неї ще ближче. Тільки Дора добре помітила, як він стеряв ся і як здрігнула ся його рука, і вона упевнилась, що сказала коли не правду, то щось близьке до неї. Вона замовкла.

— Засвітити лампу вам? — знов несподївано почув ся уже під дверима голос Фросі.

Вона взяла ся за клямку, але Кунцевич загодя взяв двері на гачок.

— Не треба. Я сам засвітю! — гукнув він, і в голосї його Дора почула ноту роздратування.

Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

І справді, він був роздратований і того, що Дора прийшла саме тоді, як він збірав ся йти до головихи і того, що вона уже дізналась про його зносини з нею, а нарешті його роздратувала Фрося: вона теж ревнує і стеже за ним і почувши, що у його женщина, як шпиг стоїть під дверима.

Але огню Кунцевич не засвітив.

— Чогось тобі люде вже наклепали на мене... Якась там головиха...

— Еге, якась там головиха...

— Ну, й що з того?

— Нїчого — сумно промовила Дора.

Кунцевич любив у коханнї тільки кохання і не любив нїяких приправ до його. І як тільки він зачував якийсь присмак у йому, воно вернуло йому з души і він, часто несподївано для самого себе, разом, мов відрізував ножем, поривав зносини з женщиною, яка ще недавно так подобалась йому. Щось подібне до того він почував і зараз.

— Дора, я не терплю в коханнї нїяких сцен і нїяких докорів. Кохання — вільне. Любиш — люби, віриш — вірь. А нї, то... — він зупинив ся.

Що-ж-то? — заражаючись роздратуванням від Кунцевича, спитала Дора. — Договорюй до краю.

— То не люби, не вірь!..

— Виходить: зараз ось люблю, а через півгодини, розлюблю і йди собі відкіля прийшла? Ти се хочеш сказати?

— Я нїчого не хочу сказати, а кажу те, що сказав: любиш — люби, віриш — вірь!..

— Добре. Се ти про других кажеш. А сам як робиш?

— А сам я нїколи не силую себе, як не силую других. Коли-б, скажемо, ти розлюбила мене, я б помирив ся з сим і не вимагав-би у тебе, щоб ти мене любила.

— Се ти кажеш так, бо ти більше не любиш мене! — гірко промовила Дора.

— Доро! Я тільки навожу зразок, приклад, а ти береш навсправжки.

Він взяв і притиснув руку її до своїх уст. І як тільки губи його торкнулись її мякої нїжної руки, кров ударила йому в голову і він почув, що бажанне прокидаєть ся в йому знов, що він жадає її.

— Доро!.. Дорочко!..

Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Вадиме, не треба... не треба...

Їй хотілось плакати і хотілось його ласк. Вона чула, що їй слід тікати відціль, і боялась рухнутись з місця. Бо тут було для неї все, а там за стінами сього дому стояла чорна, нїма пустиня, грозилась на неї страшна безодня.

Вона хотїла встати з місця і не встала...

IX.

Фельдмани жили досить відлюдно. Мати й син Ісай щодня сидїли до смерку в маґазинї і дома бували тільки у-вечері, або у свята. Менший син Соломон кінчав курс ґімназії. Найстарший син з трьох, Арон, жив окремо. Він мав свою аптеку і був сїмейний. Навідував ся до матери дуже рідко.

Дора, як дійшла до старших клясів, теж жила немов на отшибі. З Соломоном вона не ладила і хоч він був на рік старше від неї, вважала його за меншого від себе. Коли вона була маленькою дівчинкою, то любила на канїкулах по цїлих днях сидїти з матірю й Ісаєм в маґазинї. Їй подобалось, що там раз-по-раз бувають нові люде, і знайомі, городські, і незнайомі, з повіту. Вона сидїла коло матери, слухала, про що говорить ся, й дивилась. А мати сидїла за касою.

Тепер-же Дора не навідувалась в маґазин і се було неприємно і матери і братови. Замісць неї приходив Соломон і привчав ся до дїла.

Маґазин був мануфактурний, і торг вів ся у йому найбільший перед вечером, коли зменшалась трохи спека і було видно. Опівдня в маґазинї покупців не було і хазяїни й прикажчики, зморені спекою, дрімали на своїх місцях.

Було тодї в маґазинї, звичайно, тихо і не дуже видно, бо вікна затїнювались з надвору парусиновими дашками.

Одного дня, саме коло півдня, в маґазин увійшов почтальон і подав старій Фельдман листа. Лист був городський. Вона подивилась на конверт і розірвала його. Подивилась на лист, — замісць підпису стояло: ваш ближній. Лист був анонїмний. У нїм було написано:

„Шановна Добродїйко!

„Вам пише людина, яка, як і Ви, має теж дїтей і покладає на їх усе своє життє і всї свої надії. Не знаю, чи чуєте Ви, чи нї, що до Вас наближаєть ся біда. Коли нї, то Вам

Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тим важче буде зустрітись з нею, чим пізніше Ви довідаєтесь про неї.

Річ ось у чім. Ви мабуть чули про учителя ґімназії Кунцевича. Чули мабуть про його романтичні пригоди в нашому городі. Може чули й про ґімназистку Ткаченко, яку виключили з ґімназії, бо вона сподіваєть ся скоро стати матірю.

Тепер сей добродій підбираєть ся до Вашої дочки. Може ще не пізно, то подбайте про те, щоб обрятувати її. По городу вже пішли негарні чутки".

Фельдман прочитала листа й оторопіла. Вона стиснула його в руці і спустила руку вниз, мов боючась, що хтось побаче його й довідаєть ся, що в йому писано.

Лист був несподіваний, але в йому була одповідь — невідомо ще: правдива, чи фальшива — на ті думки й підозріння, які в останній час мучили її.

Материм оком вона помічала, що з Дорою творить ся щось. Почалось воно ще з ранньої весни, і стара Фельдман чим далі, то більше помічала, що Дора з дитини, з дівчини, стає женщиною. Вона не могла сама собі сказати, в чому се виявляєть ся, але чула се інстинктом женщини. І се її турбувало.

Тепер сей лист бє в те саме болюче місце і бє влучно і немилосердно.

А що, коли правда? А що, коли той ненавистний блазень спокусив її дочку?..

Фельдман дорого б дала, щоб зараз же дізнатись правди. Вдачу вона мала палку і енерґічну, а рано зоставшись удовою, ще більше зміцнила з природи твердий свій характер.

Вона сиділа на своєму місці, здавалось, зовсім спокійно, як сиділа звичайно. Але Ісай помітив, що щось неладно. Бистрим оком крамаря він побачив, що не так спокійні її очі, як звичайно бувають, і що сидить вона зовсім без руху, мов скамяніла.

Він підійшов до неї і, злігши на конторку, тихо, щоб ніхто не чув, спитав:

— Мамо, що то за лист?

— А так собі... пустий...

Вона не знайшлась, щоб видумати що небудь.

Ісай не роспитував ся далі і одійшов од матери.

Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

У маґазині було тихо й дрімотно, пахло матеріями й папіровими обгортками на їх.

— Ісай, — позвала зперегодом Фельдман сина. — Я піду до дому.

Ісай подивив ся їй в очи і нїчого не сказав. А вона здавалось, зовсїм спокійно піднялась з свого місця, надїла брилика і, грузно ступаючи з ноги на ногу, вийшла з маґазину.

— На довго, мамо? — спитав її вже за порогом, ідучи слїд за нею, Ісай.

— Може ще вернусь. Доглядай за Палантом... а то...

— Добре.

Ісай вернув ся в маґазин, а мати пішла до дому, жмурячись після маґазинного затїнку на пекучому сонцї.

X.

Було душно, хоч усї віконницї були зачинені. Залїзний дах роспалив ся, як огонь, а деревяні стїни теж нагрілись і пашіли теплом.

Дора в легенькій чорній спідницї і рожевій кохтинцї лежала на ліжку в своїй кімнатї. Розгорнута й зібгана книжка лежала рядом з нею. Вона давно вже не читала. Якась лїнь і журба опанували нею і мов порозгвинчували усї сустави її молодого тїла й розбили, як велике блискуче дзеркало, на тисячі дрібних шматочків, її душу. І як в тому дзеркалї в кожному шматочку одбивало ся все околишнє, але нїщо не виходило повністю, а тільки розрізненими частями, так і в її душі маячили якісь клаптї вражінь, кінцї думок і нїчого не було єдиного, певного.

Так, принаймнї, їй самій здавалось. Але коли вона склепила очи і почала збирати до купи свої думи, то вона побачила, що вона розбита, немов упала з великої високости, і нещасна, як може бути нещасною покинута женщина.

Вона лежала на ліжку, а муки ревности обступили її з усїх боків, обсїли навкруги неї і нашіптували гіркі й пекучі слова, навівали нерозважні, довгі й невиразні мрії.

Як щиро, як безжурно вона віддалась йому, з якою вірою пішла на поклик його! Вона думала, що то поклик чоловіка, але то був поклик самця. Йому потрібна була не людина, не женщина, а тільки самка... В йому говорив, в йому

Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

кричав в кожному слові й рухови самісенький тільки половий інстинкт. Він розбудив той інстинкт і в їй, і дратував його, і не давав йому погаснути. Він повивав її в якусь жагуче-наркотичну млу і держав у їй доти, поки йому потрібно було. З цинїзмом варвара він говорив їй про свою любов. Та хіба то була любов?.. Але коли й була любов, то не любов чоловіка, а любов звіря, собаки...

І Кунцевич здавав ся їй зараз похожим на собаку, на молодого блудливого пса, коли він, задравши високо голову й хвіст, виляє їм і вється ся коло самки. Вона ненавиділа його, гидувала їм, а через якусь хвилину очи наповнялись готовими политись слїзьми, а уста шепотїли:

— О, Вадиме... о, милий, що ти зробив зо мною?!. На що ти кидаєш мене?..

І вона рада була простить йому все, все... Покрити все своєю любовю, коли б він знов став нероздільно належати їй.

Тільки даремно було сподіватись сього. Він міг, зустрівшись з нею, знов запалитись половим чуттєм, як було останнїй раз, коли Дора прийшла до його. Міг горнутись до неї і нашіптувати слова кохання, так палко, так подібно до справжнього закохання... Але все ж се буде, вона знала тепер, тільки хвилинний вибух бенгальського вогню, а не постійне сяєво справжнього святого, чистого кохання.

Вона тепер з тяжким болем згадувала про свої розмови з Кунцевичем, коли він, не криючись, а навіть вихваляючись, викладав їй свій погляд на кохання і відносини до женщин. Невже він уже тоді думав про те, щоб не брати на себе нїяких обовязків, щоб зірвати пахущу квітку кохання і не покуштовати його гіркого насїння? А що, як і з нею буде те саме, що і з Ткаченко? Що, як вона уже понесла в собі заплід нового життя? Невже він покине її й тоді?

І холодний розум коротко й непохибно доводив: коли покинув Ткаченко, то й тебе покине.

Вона зажмурювала очи й лежала нерухомо, мов мертва. Силкувалась нїчого не думати, а думка, як дантист, що копирсає тонким гачком болючий нерв, коли хоче його вирвати, безперестанно розятрювала в мозку маленьку болючу рану і не давала їй заспокоїтись.

Дора чула, що хтось увійшов у дім, але не піднялась і не ворухнулась. По ході вона скоро пізнала, що то мати.

Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Лінива думка ворухнулась у їй, як сонна риба в воді: чого се вона? — і зосталась без відповіди.

А мати роздяглась, підійшла до Дориної кімнати і відчинила двері.

— Ти спиш?

— Ні, — одмовила Дора, розплющуючи очи.

— То прийди до мене.

Двері зачинились.

Дорі здалось, що мати була не така, як звичайно. Щось неприязно-холодне було в неї в обличчі. І се стурбувало Дору.

Вона встала, підправила волоссє й одежу на собі і з передчуттєм чогось важкого і неприємного пішла до матери.

XI.

У кімнатї було напів темно. Мати сиділа в креслї і, як здавалось Дорі, зовсїм спокійно. Се трохи підбадьорило її.

— Доро, ти знаєш, ти одна дочка у мене... — почала спокійно мати і спинилась мов, шукаючи, що говорити далї. — Чи можеш ти, менї, твоїй матери, сказати про те, про що я питатиму, всю правду... як перед Богом?

Вона повернула голову і спинила свої чорні, як і у дочки, очи на обличє Дори. Та потупила очи вниз, глянула, не підводячи голови, на матір і знов опустила очи.

— На що вам се, мамо?.. Ви ж знаєте...

— Нїчого я не знаю. Я сижу в маґазинї, а що робить ся дома, я не знаю. Так скажи-ж ти менї: можеш ти сказати правду?

— Мамо! Я не знаю, що казати... Я ж від вас нїколи не крилась.

— Ну так скажи менї — просто, без утайки: в яких ти відносинах з Кунцевичем?..

Дора широкими зляканими очима глянула на матір. Кров було кинулась їй в обличє, але вона здержала себе, румянець збіг з обличя й воно поблїдло. Запитанне було таке несподіване і мати так гостро поставила його. Се зразу приголомшило Дору, але тільки на мить і вона, зібравши силу, поклала не признаватись матери.

— Нї в яких. Він учитель, а я учениця, — сказала вона,

Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

як звичайно, хитнувши лівим плечем і погордливо скошуючи губи.

Мати подивилась на неї, мов зважуючи: правду вона каже, чи ні. І по тому, як вона одмінилась в обличї, як почервонїла і потім поблїдла, як нарештї, опанувавши собою, хильнула плечем і скосила губи, вона постерегла, що вона має тайну і не видасть її.

— Ти брешеш, паскуднице! — різко скрикнула вона і схопилась з місця. — Ввесь город уже говорить про тебе, а ти будеш мене дурити?!.

Дорї здавалось, що з очей матери посипались іскри. А обличє перекривилось з гнїву і поблїдло.

— Я не паскудниця!.. Сором вам так казати!.. Я не знаю, що говорить город!.. Я не паскудниця!..

Губи Дорині затремтїли і в голосї зазвенїли сльози.

— Брешеш!.. Я нї одному твойому слову не вірю! А се що? Читай! На, читай!..

Мати тикала в руку листа, але Дора не хотїла брати. Вона догадувалась, що там могло бути.

— Читай, коли тобі кажуть!!. — крикнула, ще дужче розпалюючись, мати.

І те, що Дора не взяла листа, немов боючись його, боючись, що він роскриє її тайну, ще більше упевнило матїр, що Дора винна і замикаєть від неї.

— Мамо, ви хоч не кричіть так. Нас почують...

— Нїхто нас не почує. Нїкого нема дома... Я тобі кажу: читай.

Дора взяла листа і пробігла очима. Вона побачила, що тайна її уже на тайна, що вона стоїть сама, покинута перед безоднею. Їй хотїлось упасти на землю, рвать на собі волосє і заридати так, щоб всї чули, щоб почув Кунцевич.

Але їй було соромно. Гордість женщини й людини не стриманою хвилею повстала у неї з грудей і високо підняла їй чоло.

— Се все сплїтки.

Вона з огидою кинула листа на стіл.

Мати знов ухопила його, немов се було її єдине знарядя у боротьбі з упертістю дочки. Вона була тепер певна, що в листї написано правду, що ганьба вже котить ся по городу і що Дора каже неправду. Її дратувала погорда,

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з якою Дора кинула листа, дратувала її упевненність... дратувало те, як тріпнулось на її голові волосє, коли вона кинула листа. І скоряючись непереможному, якомусь дикому і через те й їй самій соромному, потягу, вона кинулась на дочку, впялась в її волосє обома руками і почала тріпати, що сили.

— Ось тобі, безсоромнице!.. Ось тобі, паскуднице!.. А-а!.. для того я тебе вигодувала?.. Будь ти проклята, коли так!.. Будь ти проклята!!.

Дора пручалась мовчки, але сили покинули її. Такого сорому, такого знущення вона не сподівалась. І коли мати випустила з рук її волосє і бліда упала на кресло, тяжко переводячи диханнє, Дора глянула на неї повними сліз очима і нічим не стримані ридання піднялись з грудей у неї.

— А-а!.. плачеш?.. Болить?.. Мені може ще болячійше, ніж тобі... — сказала мати і, поблискуючи сухими ще, але з котрих збирались ось-ось бризнути сльози, очима, встала з кресла і підійшла до Дори.

— Доро!.. Дитина моя!.. Що-ж ти наробила?.. Не вже-ж ти думаєш, що мені, матери, не жалко тебе, крови своєї?..

Вони плакали обидві. І коли сльози їх змішались, обом їм здалось, що вони зрозуміли одна одну і що горе їх спільне.

У хаті було напів темно. Промінне сонця вривалось в одно вікно з надвору крізь тонку щілинку, і в йому вертів ся і грав цілий окремий світ мікроскопічних істот — живих і мертвих. У всім домі не було нікого, і з других кімнат не можна було розібрати, чи плаче одна людина, чи дві.

XII.

У-вечері у Фельдманів була рада. Мати, Арон і Ісай зачинились в залі. Соломона мати послала в город, а Дора була в своїй кімнаті.

Немов покалічена й розбита, сиділа вона коло вікна, не засвічуючи світла, й дивилась у темний сад. Вона знала, що мати посилала за Ароном, догадувалась, про що вона тепер радить ся з синами, і їй було і важко, і соромно, і в той же час байдуже до всього.

Тепер вона дивилась на свою розмову з матірю, мов на щось чуже й далеке, мов не вона то нарешті призналась ма-

Generated on 2015-08-02 17:58 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

тери про все, що було з нею. Вона не думала тепер про се, а тільки коли-не-коли напів-несвідомо бралась рукою за своє волосє, що його так немилосердно тріпала мати, немов воно турбувало її найбільше всього.

У неї тільки десь глибоко в душі злегка щеміло недобре почуттє проти Арона. Вона боялась його.

Палкий і гордий, обличєм схожий на неї, малоосвічений і упевнений в собі, він поводив ся з людьми рівними собі різко й чванливо. Він міг грубо полізти й копатись своїми жорстокими руками в її рані, розводити свою вузько-крамарську мораль і мучити її з задоволеннєм зарозумілого, черствого чоловіка.

А їй так потрібно було спокою і тільки спокою.

Вона схилила голову на руки. Напів думки, напів мрії, мов розрізнені шматки хмар безладно проносились у неї в голові.

„Він... який він низький і подлий! І се він зве коханнєм! Ха-ха-ха, коханнєм!.. „Рефлєкторний акт“ — і коханнє! „Рефлєкторний акт“ — і мати вчепилась менї в волосє... Однаково. Він - варвар... А се хіба не варварство? А вона, дурна „воспитанница 7-го класса“, вівця безмозка... вона вірила... вона так щиро кохала його й віддалась... Кому?.. Звірю... собацї!.. О-о-о!..

„А мати?.. Звичайно, як старозаповітна Єврейка: думає тільки про те, що казатимуть люде... думає про себе. А хіба вона подумала про дочку, перенялась її болем? Про се вона й не подумала. Вона сї роки тремтїла за свій маґазин, за своє життє, а хіба вона була матїрю, хіба вона заговорила до неї коли, як до дорослої?.. Вона все цїкавилась, де й скілки убито людей, де й скільки пограбовано грошей. І що-ж їй?.. Та й яке кому дїло?.. Коли що-дня хтось убиває когось, або грабує, яку може мати вагу, що хтось спокусив і кинув дївчину, „якусь там Жидівку“!.. Скажуть: молодчина, так у наш час і треба робити!..“

Дора відчинила вікно у сад. Вечір переходив у ніч, в нїжну, пестливу ніч, що все покриває собою, усе прощає і все загоює. Мов брилянтова сльоза, у небі тремтіла ясна і тиха зірка. Коники сюрчали в траві, а дерева стояли чорні й великі і мов збирали ся зїходити ся купами і вести довгу таємничу розмову про щось величне й неминуче, що повинно

Generated on 2015-08-02 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

бути, і про що люде не відають і чого за своїм дрібним клопотом не сподівають ся.

Дора злягла на вікно, підмостила під підборіддя руки і сидїла нерухомо.

Нїчого не шкода і нїкого не жалко.

— Доро, ти тут? — відчинивши в світлицю двері, спитав ся Ісай.

В голосї його почув ся жаль. Немов справдї йому, рудому й конопатому, з цупким кучерявим волосєм і короткозорими очима коханцеви матери, було жаль Дори.

Вона поворухнула ся.

— Іди, мама кличе.

Мовчки встала й пішла слїд за братом.

Ще якісь муки, ще нова зневага? Але хіба не все одно?.. Хіба в чашу, вщерть налиту отрутою, можно ще додати ї?...

В залї горіла велика лампа. Арон, угодований і якийсь занадто виглянцюваний, з борідкою, підстриженою „клинком“ і волосєм „їжаком“, поблискуючи великим модним коміром, що підпирав йому під щелепи, і такими-ж широкими чохлами, сидїв, закинувши ногу на колїно, на канапцї. Мати сидїла коло столу, зіпершись на його обома лїктями і обгорнувши руками голову. Вона сидїла незрушно і, коли в залю слїд за Ісаєм увійшла Дора, не поворухнулась.

— Доро, — почав, прикусюючи великими жовтими зубами нижню губу Арон, — мама нам усе росказала... Ми знаємо. Але сього так кинути не можно. В нашій фамілії, на скільки ми знаємо, нїколи не було нїчого подібного. З твого становища можуть бути ріжні виходи... ми обмірковали їх. Але треба поперед обяснити ся з ним. Треба почути його, що він скаже. Може... ну, та все одно... Словом, треба, щоб він був у нас отут-о, і щоб ми з ним побалакали.

Дора мовчала, стоючи нерухомо, мов статуя. Мати сидїла теж непорушно. Ісай, рудий і червоний, стояв коло столу і нервово ламав на дрібні шматочки недогарок сїрничка, дивлючись короткозорими очима на Дору. З усїх братів він любив Дору більше всїх і тому й він був зараз приголомшений тим, що росказала мати.

— Ну, що-ж ти мовчиш? Ти чула, що я сказав? — блиснувши очима, спитав Арон.

— Він не прийде.

Generated on 2015-08-02 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Як не прийде?.. Він повинен прийти.

Дора мовчала.

— Коли ти певна, що він не прийде, як що ми будемо його звати, то треба так чи сяк зробити, щоб все-ж таки прийшов. Напиши йому, що ти хочеш його бачити... Ну, заклич його „на рандеву“ в сад або-що... Де ви зустрічали ся... — Арон гидливо скривив ся. — А тоді можна закликати в дім.

— Ти повинна зараз сісти і написати йому... — спустивши від обличя руки і пильно дивлючись на дочку, сказала мати. — Се потрібно для тебе-ж.

— Мамо! Навіщо се?

— Я тобі кажу, і ти повинна мене слухати. Ісай, дай сюди папір і чорнило.

Ісай подав.

— Сідай тут, коло мене.

— Мамо!..

— Нічого тепер росказувати! Не слухалась раніш, то хоч тепер слухай.

Мати простягла руку до дочки.

— Іди, сідай!

Дора, як підбита, підійшла до столу. Коли-б уже скорійше кінець мукам, коли-б скорійше утікти з очей Арона й Ісая! Вона присіла до столу і разом, не зважуючи, що пише, написала: „Мені неодмінно треба Вас бачити. Приходьте завтра у-вечері в наш сад. Я ждатиму. Дора“.

Мати взяла листок і пробігла його очима.

— Напиши адресу на конвертї, Явдоха зараз однесе.

Дора так само механічно взяла конверт і зробила на нім надпис.

Арон встав з місця узяв листок і конверт і прочитав їх.

— Нехай хоч так.

Дора піднялась з кресла.

— Я можу йти?

— Іди.

Вона встала і, якось високо підносячи ноги, зробила кільки ступнів до дверей, але разом зігнунала ся, схопила ся руками за обличє й заридала. До всії ваги пониження й зневаги, які сьогодні упали на неї, ще навалила ся нова вага — огида до самої себе за те, що вона зараз зробила.

Generated on 2015-08-02 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Дора упала коло дверей на кресло і плакала тяжко і невтішно. А Арон узяв конверт, запечатав у його лист і, високо підвівши голову і навмисне стукаючи підборами, вийшов з хати. Він гукнув з-надвору Явдоху і велїв іти до Кунцевича і дати йому, неодмінно йому самому в руки, листа, не кажучи від кого він. Коли не буде його дома, то роспитати ся, де він, і однести туди, куди скажуть.

(Далї буде).

М. ЮЛЬЧЕНКО-ЗДАНОВСЬКА.

НІЧ.

Глибока ніч над кволою землею
Розкинулась шатром, все небо вкрила тьма.
У темряві густій неясною марою
Страшним видовиском малюєть ся тюрма.

Все тихо навкруги, лиш часом вартовиї
Перекликають ся... Аж ось, на мить одну
Немов почуло ся: „Покиньте всї надії,
„Усї, що входите в оселю сю сумну!“

О, страшно... боляче... мов гострими ножами
Жаль серце пронизав... палає мозок мій!
Там за високими кінчастими мурами
Томлять ся велетнї в могилї камяній...

. . . . . .

Минула ніч, вже сонечко яснить ся,
На працю тяжкую убогий люд спішить.
А Богом проклята, понурая вязниця
І в день, як у ночі марою все стоїть.

Generated on 2015-08-02 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В. ДОМАНИЦЬКИЙ.

МАРКО ВОВЧОК ПРО КУЛІША.

Року 1905 вийшла книжка Л. Ф. Пантелєва „Изъ воспоминаній прошлаго“, в якій один розділ (XVII. „Основа“) присвячено петербурським „Основянам“. Чимало в тих згадках про Українців перекручено та прибільшено, бо з усього знати, Пантелеєв стояв від українського гуртка óсторонь і як що й доводило ся йому з ним стикати ся, то тільки припадково [1]). Тим то, коли спомини Пантелеєва про петербурських Українців зявили ся в „Русскихъ Вѣдомостяхъ“ (там вони вперше друковали ся, і потім вже вийшли осібною книжкою), то Марко Вовчок (М. А. Маркович), яка завжди читала сю ґазету, добачивши в споминах Пантелеєва де-які недоладности, написала лист до редакції з своїми поправками, але лист той, очевидно, не був висланий — так і лишив ся в брульоні, писаному на швидку. Д. Лобач-Жученко, дружина покійної Марії Олександровни, був такий ласкавий, що скопіював і переслав нам той лист, який і подаємо тут в перекладі на українську мову.

„Шановний Добродію, пане Редакторе! Дозвольте звернути ся з проханнєм дати [місце] в вашій ґазетї отсїй замітці з приводу споминів д. Пантелеєва, що зявили ся в „Русских Вѣдомостях“. Безперечно, д. Пантелеєв бував у редакції „Основи“ дуже молодим хлопцем, бо инакше він звернув би увагу не тільки на те, в якому порядку сїдали коло Костомарова, та хто коло нього крутив ся („юлилъ“), але й на суть розмов (гадати, що Костомаров говорив нїчого не варті дурниці, було б вже занадто наївно) і бував він рідко, бо инакже він зауважив би таку помітну особу („величину“), як Антонїй Сова. На підставі його згадок можна думати, що дуже тоді молодий Пантелеєв не б у в а в, а тільки п о б у в а в разів два-три, розпитав ся де-кого про де-що і на сїй основі подає тепер читачам свої спомини, — аджеж читачі нї на що так не накидають ся, як на спомини про хоч трохи видатних осіб, особливо на спомини про їх „прегрѣшенія и слабости“.

„Беру спомини д. Пантелеєва не на те, щоб відповідати власне йому, а торкаюсь їх через те, що слїдом за Пантелеєвим, який зневажливо висміяв П. А. Куліша (анекдот про козака Кузьменка),

[1]) Докладна редензія *М. К.* на книжку Пантелеєва уміщена була в „Новій Громадї“, 1906, III, 148—152.

Generated on 2015-08-02 17:59 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мені вже не раз доводило ся чути, як багато де-хто, з легким серцем, колупали ся в памяти покійного.

„Важаю за моральний обовязок вияснити, як я розумію, особу того, чиї кращі лїта проминули в безнастаннїй працї на рідній ниві. Як би не гірко було нам за його пізнїщі збочення з давнього почесного шляху, все ж минулу плодотворну роботу, що зробила своє, забувати не можна. Тим паче, що як я глибоко переконана, в останнї лїта свого життя П. А. Куліш був людина [не]нормальна, постоянно ажітована, що легко простежити по його листуванню.

„Знайомість моя з П. А. К. не була така довгочасна, щоб ми могли разом зїсти пуд соли, але вона припала на час тяжкого морального „потрясенія и испытанія“, [він] явив ся без машкари, висловлював ся не криючись. З багатьома в своїому гуртку він був в так званих приязних відносинах, але приятелїв підпускав до себе тільки в певному віддаленню, а друзїв у нього не було. Єдина близька та довірена особа у нього був К.[1]), якого він звав своїм вірним списом. Уже в той час (на початку 1860 р.) його чимало помяло життя, він був злісний, нервовий та мав в собі зачатки пізнїйшого псіхоза, але енергії, любови до свого дїла було ще багато. І була се, не вважаючи на силу ран, що його болїли, людина чиста, палкий робітник і оден з кращих синів свого краю.

„Обертаюсь до особи, яка подавала менї факт, що найхарактернїйші листи покійного до людей з високим становищем замовчують і мабуть вони так таки й непобачать світу — листи, які ніби то непохитно доводять, що він усим готовий був пожертвувати ради значної та корисної посади, — той факт, що він пішов на ганебну службу в Польщі. В той час шляхи наші розійшли ся, і звістцї про урядованнє в Польщі довго не хотїло ся вірити. Він про те не прилип до сеї корисної служби, як В. М. Б—ський[2]), який і вишукав сю службу і витяг з неї, що там слїд було (і в якого про те не кинуто анї одного камінця), а покинув її і оселив ся на хуторі. Навіть, як припустити, що Куліш міг продати ся, то тільки психозом можна пояснити його дивні, не помірковані („неразсчетливое“) відносини до народа, яке привело до того, що селяне підпалили його обійстє. Тільки психозом можна пояснити той жах в його листах пізнїйших часів, що челядь його обікраде, дрібязкове хоробливе підозріннє, як би не впасти жертвою сеї ненатлої, па-

[1]) Каменецький — див. листування з ним Куліша в „Кіевск. Стар.“, 1898 р. *В. Д.*

[2]) Василь Білозерський, редактор „Основи“, зять Куліша. *В. Д.*

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

жерливої челяди. Се відчуває і сим мучить ся Куліш народолюбець! Чим як не псіхозом, пояснити його злорадний лист (з Варшави до Бандури) з приводу можливости „віддячити Ляхам“, що чули його палку, прегарну промову про благо сполучення народностей[1]). Так, се тяжка психічна хороба,— инакше не можна пояснити сумної загадки.

„Що ж до того, що замовчують листи, то коли таке замовчуваннє справді є — можна тільки пожалкувати. Чи будуть вони на похвалу, чи на ганьбу — вони однаково бажані, бо могли б вияснити постать небіжчика. Можна пожалкувати, що доси десь переховують ся („находятся подъ спудомъ“) його листи до Є. И. К—ской (його першої любови, що пережила півтора десятка літ), до панни М—чь 1858—59 рр. (пізнійш Т—ська), М. А. М.[2]) (1860—62). Сї листи може б кинули світло на внутрішнїй перелом та на процес пізнїйшого псіхоза, що обернув народолюбця, який не зазнав щастя, в нещасного автора „Хуторних недогарків“.

„Тільки в одній статї з приводу „Хут. Недогарків“ є натяк на психічну хоробу. Пише, очевидно, захоплений цїкавістю, а разом з тим кидає болотом у те, за що страждав, вважав кращим, дорогим — в народ“.

Далї Марко Вовчок оповідає про оден сумний епізод в життї петербурської громади — про дївчину Марусю, яку вивіз з Украйни один художник, звів її та й кинув. Пантелеєв згадує про „недоумѣвающее впечатленіе“, яке робила на сторонніх людей на вечерницях „Основи“ „нѣкая дѣва Маруся“. Марко Вовчок оповідає докладнїйше про сю нещасливу сестру Шевченкової „Катерини“, яку, до речи сказавши, знївечив і довів до передчасної смерти не хто инший, як художник Ченстаховський, той самий, що з Петербурга аж до Канева провадив тїло Шевченка і, оддаючи рідній землї заступника покриток та байстрят необутих, в тій урочистій хвилї наглядів гарну дївчину і незабаром пустив її покриткою. Чи може буди більша наруга над свїжою могилою апостола, і великого учителя — з боку... кого ж? Одного з найкращих, здавало ся, учеників! Та сьому епізодови незабаром присвячу я спеціальну замітку.

---

[1]) В ориґіналї внизу примітка: „Отвѣтъ на рѣчь Савы по поводу предк. М. В.“ *В. Д.*

[2]) Сама Марія Олександр. Маркович. Де-що про відносини Куліша до неї знаємо з листів Куліша до Каменецького, що видрукував покійний А. Лазаревський у „Київській Старинї“ р. 1898, але видрукував він з купюрами та задержанням, на жаль „тайны прекрасной незнакомки“. Можна пожалувати на ту занадто дискретну редакцію, тим більше, що навряд чи збереглись ориґінали тих листів. *В. Д.*

Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХАЙЛО ЖУК.

Захмарилось небо...
Мов дим від пожежі — закутав простори блакитні.
Ворони кружляють...
Високо, далеко... мов цятки дрібні, не помітні.

А хмари все пнуть ся...
Здаєть ся конають якісь невідомі потвори...
Як тїсно сплели ся!
Ти чуєш, як грізно, як гримають гостро докори?

Он хмара, як баня,
І сива, як лїс той, що в наморозь тихо дрімає...
А он, як гадюка,
І пнеть ся, і веть ся, і десь аж у млї пропадає.

Страшенна тревога
І біль невимовний на душу спадає зболїлу...
Здаєть ся неначе
Не хмари ти бачиш, а темну, відкриту могилу.

Над ямою вперто
Стоїш остовпілий і сили немає тїкати —
У тебе є звязок,
І з нею, і з серцем... Ти звязок той мусиш признати!

А хмари все пнуть ся...
Всї мускули й сили в свою боротьбу покладають...
І дихають важко...
Вогняниї стріли — що хвилї на землю спадають.

І чуєш ти голос...
Кидає він слово; здрігаєть ся відгомін з болю...
Невже то від жаху?
Нї, він не здолає змістить його „Силу“ і „Волю“.

Вже сльози спадають...
Холодні, блискучі... Дерева озвали ся шумом...
А хмари все пнуть ся.
І серце в тревозї і думи, навіяні сумом.

Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

Польська народова демократія.

(Далї) *).

Найновійшим висловом тої еволюції, яку перебула народова демократія, являєть ся згадувана вже праця Дмовского п. н. „Niemcy, Rosya i kwestya polska [1]).

Від початку свого істнованя народова демократія виступала як партія відбудованя польської держави, пропаґуючи „активну оборону“ (Мілковский) та „безнастанну хронїчну революцію“ (Дмовский), які повинні не скінчити ся швидче, аж „кровю і зелїзом“ буде відбудована Польща. Тодїшнїй Дмовский, пишучи про національну єдність, заявляв, що зі всїх обявів льояльности Поляків супроти держав, до яких вони належать, „найпоганїйшою є та проґрама, що накликує стояти вірно при трьох правительствах, злучити інтереси кождої з дїльниць Польщі з інтересами держави, до якої та дїльниця належить“ [2]). Тодїшня народова демократія з цїлою силою виступала проти польських угодовцїв у Росиї, репрезентованих петербургським тижневником „Kraj“ та Пільцом і Спасовичем, яких „Przegląd Wszechposki“ нераз учив, що „суспільність позбавлена державної незалежности“ хоч-би була „язиково та обичаєво свобідна“ [3]), не може витворювати власної культури, бо правильний розвиток її мусить бути всесторонний“ [4]). А коли з польських угодових кругів у Росиї й Австрії підносили ся голоси про племінне спорідненє Росиян і Поляків, про потребу славяньської полїтики, Przegląd Wszechpolski“ заявляв, що „полїтична солїдарність мусить опирати ся виключно на солїдарности змагань та інтересів“, а тимчасом „славянська взаїмність є фактом лїтературно-фільольоґічним,

*) Див. кн. IX. Л.-Н. Вістника.

[1]) Зрозуміла річ, що я тут не можу давати анї повного огляду анї критичної оцїнки працї Дмовского, а тільки можу покористувати ся тими її партіями, які стоять в безпосереднім звязку з моєю темою.

[2]) Серія статей п. н. „Jedność narodowa“ з підписом „Skrz“ (Skrzycki — псевдонім Дмовского). — Przegląd Wszechpolski 1895, ч. 8, стор. 113.

[3]) Так власне ставили справу Пільц і Спасович, щоб за цїну язиково-культурної свободи для польського народу в Росиї погодити ся з росийською державністю.

[4]) Статя п. н. Otwarte karty“. Przegląd Wszechpolski 1897, ч. 2, стор. 26.

Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

а не полїтичним“[1]), під полїтичним же оглядом вона являєть ся тільки „шкідливою видумкою“.

„В росийськім завойованю — арґументував „Przegląd Wszechpolski“ свої погляди — славянська полїтика мусїла би зменшити нашу відпорну силу і викривити національну свідомість, бо замість ворога, на якого кождий крок треба пильно вважати, казала б нам бачити в правительстві і суспільности росийській можливого союзника. Тепер є се вода на млин угодової полїтики, а в будучности було б оправданєм навіть явного ренеґатства національного і релїґійного“[2]).

„Становище оборонців европейської цівілїзації супроти московського варварства, становище, яке ми собі самі тай инші нам визначували, скріпляло нашу відпорну силу, бо наповняло нас гордістю і почутєм власного достоїнства. І сього не треба легковажити, тим більше, що переймаючи ся кличами славянського братерства, сходимо до ролї слуг царизму, займаємо супроти Росиї підрядне становище і несвідомо починаємо набирати ся хамських почувань і хамських понять, властивих тепер дрібним славянським народцям“[3]).

Здобувши таким становищем, такими поглядами своє теперішнє значінє серед польської суспільности, народова демократія тепер вирікаєть ся всеї тої минувшости.

Теперішнїй Дмовский удає, буцїм то народова демократія нїколи й не думала про повстанє, тільки „осмішувала повстанчу проґраму соціялїстичних романтиків, виказуючи її наївність“[4]), і характеризуючи два напрями боротьби з системою правлїня в Польськім Королївстві (себто народово-демократичний і соціялїстичний), пише:

„Один з них підносив культурно суспільність, другий її обнижав. Одні вели боротьбу з правительством, орґанїзуючи тайно просвіту народу, просвічуючи його полїтично, навчаючи його в нелеґальних виданях, як бороти ся леґально, в обороні права проти безправства. Була се боротьба неефектовна, не давала поживи тій ненависти до властий, яку виховувала в людности система правлїня, не заповідала швидкої побіди, але підносила культурну вартість суспільности, розвивала в нїй моральні сили, робила її здібною до

---

[1]) Статя п. н. Szkodliwe mrzonki“. Przegląd Wszechpolski 1898, ч.13. стор. 194.

[2]) Там же, стор. 196. [3]) Там-же, стор. 197.

[4]) Niemcy, Rosya i kwestya polska, стор. 239 — 240.

Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

творчої, будуючої праці. Другі бороли ся з правительством його власними способами, в відповідь на насильство пропаґували ідею насильства, приготовляли оружні вибухи й акти терору. Вони власне на рівні з правительственними дїячами підготовляли той страшний та відразливний образ анархії, тереном якої було Польське Королївство в революційнім періоді останніх літ“[1]).

Так само вирікаєть ся Дмовский в імени цїлої польської національної політики змагань до відбудованя польської держави, проголошуючи замість того вірність трьом державам та обмежуючи ідею національної самостійности до сфери національно-моральних почувань, які з політичними змаганями не мають нїчого спільного.

„Упадок повстаня 1863—64 р. — пише він — був замкненєм періоду оружної боротьби за незалежність Польщі. Поляки зрозуміли, що відбудованє власної держави в витворенім міжнароднїм положеню є метою нездїйснимою, що всякі змаганя в тім напрямі були б тільки вбивством власних сил та віддалюванєм від шляху, на якім треба серед теперішнїх обставин бороти ся за національне істнованє та працювати для національної будучности.

„Польська політика в кождій дїльниці признала приналежність до даної держави фактом і підставою своєї програми. Вона старає ть ся в кождій з держав здобути як найкориснїйші умови національного розвитку, як найширше признанє національних прав, а через те й окремі політичні уряджєня, які відповідали б національній самостійности. З хвилею, коли польський нарід покинув дїяльність задля відбудуваня власної держави, в його інтересї лежить означенє умов нормального співжитя з рештою людности держави і нормальних відносин до правительства. Ті відности в широких межах можливі тільки при признаню державою національних польських прав та пошановаю польської національнї ідеї.

„Се осягнено тільки в австрийській державі, яка погодила ся з істнованєм Поляків як нації і з істнованєм польського патріотизму. Льояльні відносини Поляків до Австрії не походять звідси, щоб ті вирекли ся польської національної ідеї і проміняли її на австрийську, але звідси, що австрийська держава не бореть ся з польським патріотизмом, не перешкаджає працювати в його імени для національної будучности і через те уможливила компроміс між польським патріотизмом і обовязками громадян австрийської держави.

„Таких відносин до себе не може домагати ся анї держава пруська, яка отверто змагає до винищеня Поляків, анї росийська,

[1]) Там-же, стор. 267.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

доки не признає польських національних прав і польської національної ідеї, доки вимагати-ме, щоб Поляки вирекли ся свого патріотизму і проміняли його на патріотизм росийський. Поляки ніколи не стануть анї Прусаками анї Росиянами „польської мови“...

„Польський нарід не перестав бути одним народом, а моральні звязки які лучать окремі його відлами, в останніх часах стають щораз тіснійші... Сей нарід живе не тілько нинішнім спільним духовим житем, але і традицією спільної минувшости і ідеєю будучого політичного зєдиненя. Се справа його морального істнуваня, його совісти, справа, яка виключно до нього належить. Ми не можемо признати державі права контролї нашої совісти і ставленя нам вимогів в обсягу нашого ідейного житя. Полякови вільно леліяти ідею національного зєдиненя та незалежного державного житя, як кождому громадянинови сеї чи иншої монархії вільно бути в своїх пересвідченях републіканцем. Компетенція держави починаєть ся там, де мова не про ідеї, тільки про реальні змаганя. Коли часть польського народу, що належить до даної держави, не йде до відірваня від неї свого краю, коли не робить собі з того змаганя політичної програми, то її відносини до держави остають льояльні, незалежно від того, якими ідеями живе вона в моральній сфері“[1]).

В кінцї Дмовский доходить також до славянської політики, яка вимагає скріпленя сил Росиї і Польщі проти Німеччини. На його думку від часу упадку останнього повстаня, коли то „наступила ліквідація польського питаня, яке для Поляків було справою відзисканя незалежного політичного істнованя, а для чужинців справою ослабленя росийської могучости і збудованя тами між нею і Европою“,—„наступили два факти епохального значіня в історії Европи і цїлого світа.

„Побіда Прусії над Францією і злучене з тим відбудованє нїмецького цїсарства дало перше місце в Европі Німеччинї, яка, зростаючи швидко в могучість, почала що-раз більше загрожувати інтересам инших народів, змагаючи своїми амбіціями до більшої ролї ніж та, яку відгравало середновічне цїсарство. З другого боку свіжий погром Росиї в війнї з Японією а також внутрішня кріза в царській державі виказали, що могучість, перед якою довгий час дрожала цїла Европа, була збудована на богато слабших підставах, ніж се видавало ся. Росия показала ся слабшою, ніж се лежало-б в інтересї европейської рівноваги, супроти зросту Німеччини, а її

[1]) Там-же стор. 246—249.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

положенє на східно-азійськім фронті, серед обставин, витворених останньою війною, грозить звести її в Европі до зовсім пасивної ролї.

„Нині в інтересї держав західної Европи лежить не ослабленє Росиї, але скріпленє її і зробленє здібною до протиставленя Нїмеччинї, бо инакше мусить вона стати послушним орудєм в руках берлїнської полїтики, сферою нїмецького впливу і предметом постепенного нїмецького підбою.

„В так витворенім міжнароднїм положеню для польської суспільности ясно, що коли в дальшій будучности грозить їй затрата національного істнованя, то не від Росиї, а від Нїмеччини. Російське пановане вже показало, що воно здібне зробити, вживаючи найбільшого гнету і найдальше йдучих обрусительних способів. Ті способи не змогли навіть в слабій мірі зменшити національної окремішности Поляків... Росия вже нїколи, а бодай в будучности, яку можна передвидїти, не буде здібна здобути ся на систему антипольської полїтики, таку консеквентну і таку забійчу в своїх наслїдках. Вона має і мати-ме за богато трудностий та небезпек, як на-зверх так і в серединї держави, занадто ослабли в нїй звязки державної орґанїзації, щоб подібна система, при найбільшім бажаню правлячих елємептів, була можлива.

„Натомість Нїмеччина, при засобах, які дає їй теперішня державна могучість, не перестає бути для польськости грізна, а постійне заострюванє пруським правительством способів боротьби проти нашого народу робить небезпеку з того боку що-раз більшою. З тою небезпекою мусимо числити ся тим більше з огляду на все зростаючу залежність від Нїмеччини двох инших держав, до яких належать польські землї. Наслїдком тої залежности Нїмеччина вже нинї має сильний вплив на долю цїлого польського народу. Сеї небезпеки не треба розуміти так, щоб Нїмеччина була здібна знищити племінну окремішність Поляків, бо в тім напрямі досвід показує її безсильність. Замахи з її боку звернені головно на те, щоб здезорґанїзувати і знищити ті елємепти нашого житя, завдяки яким, не вважаючи на втрату окремішного полїтичного істнованя, остаємо полїтичною нацією, що живе власною традицією, власною національною ідеєю, нацією рівнорядною з иншими великими народами, що мають власну державу. Нїмеччина старає ся відібрати нам ті культурні та економічні засоби, які є конечні для вдержаня національної самостійности та житя на власну високу культурну міру, вона змагає до пролєтаризації польського народу... Та полїтика

Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

веде до знищеня нашого національного істнованя у властивім розуміню сього слова, грозить звести нас до значіня племени, позбавленого власної орґанізації житя в области висших духових і моральних потреб.

„Свідомість нїмецькоï небезпеки укріпила ся нині в цілій Польщі і цілий польський нарід уважає нині Нїмеччину своїм головним ворогом, розуміючи, що все, що робить ся де-будь для скріпленя та оборони польськости, в останнїй інстанції є боротьбою з Нїмеччиною.

„Відносини Польщі до Нїмеччини є також жерелом зацікавленя, яке польська справа починає наново викликати в Европі. Грізна своїм зростом могучість Нїмеччини і південно-східний напрям нїмецькоï експанзії, вказують роль Польщі як головної тами того побідного походу. Та нинїшня роль нашого народу мусить довести до того, що польське питанє в близькій будучности стане одним з важнїйших европейських питань.

„Польща теперішньої доби вертає до тої історичної ролї, яку відіграла держава Пястів. Повстала і зросла вона в боротьбі з заливом західним, нїмецьким, в боротьбі з цїсарством, а опісля з хрестоносним орденом. Ослабленє і зменшенє ролї цїсарства в Европі а також рішаюча побіда Польщі над орденом позволили їй відвернути увагу від Заходу і звернути всї сили держави Ягайлонів на Схід, де її втягнено в боротьбу з Татарами, Турками і Москвою. Тодї історичну роль польського народу зрозуміли як роль оборонців Европи перед Сходом. У тій ролї він остав аж до другої половини 19-го віку. Польські повстаня опінія европейських народів розуміла не тільки як боротьбу о державне істнованє народу, який не втратив до сього права, але також як оборону Европи з її новочасними політичними інституціями перед великим східним царством, що брало на себе роль сторожа европейської реакції. Після змін, які настали в Европі від останнього повстаня, европейський Схід перестав бути грізним, а натомість головним жерелом небезпеки для инших народів, а також і для Польщі, стала Европа середня, нїмецька“ [1]).

„Саме ґеоґрафічне положенє Королївства—незалежно від того, що се край корінно польський, якого людність творить головну чисельну силу народу—призначує йому головну роль в тій історичній боротьбі, яка отвираєть ся перед Польщею. Положене в середині

[1]) Там-же, стор. 251—255.

Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

польських земель, окружене від півночи і заходу посїлостями Прусії, врізуючи ся значною частю свого простору в границї нинїшнього нїмецького цїсарства, творить воно нинї оперте для польських земель, що належать до Прусії, а в будучности на випадок успіхів Нїмеччини в її поступах на сходї найблизший предмет державного пруського завойованя. Про долю нїмецької експанзії на схід рішить розвиток сил польськости в Королївстві“ [1]).

Після сього теоретичного умотивованя стають зрозумілими всї ті кроки польської національної полїтики в Росиї під проводом Дмовского, яких свідками ми були підчас „славянських днів“ у Петербурзї і славянського конґресу в Празї. Ті, що вважали зрадниками польської національної справи польських соціялїстів за їх єднанє з росийськими соціялїстами, тепер вирікши ся всеї своєї минувшости, єднають ся з росийськими реакціонерами Красовськими та Бобринськими, неначе на доказ, що вони в своїй вітчинї відграють таку саму полїтичну роль, як Красовські та Бобринські в Росиї. А що на польську суспільність усе мав великий вплив націоналїстичний самообман, що вона призначена до якихсь висших загально-людських задач, то вони, як недавно величали себе „оборонцями европейської цівілїзації проти московського варварства“, а славянофільство називали хамством супроти Росиї, так тепер те своє „хамство-славянофільство“ підносять до значіня „оборони славянства перед нїмецьким заливом“.

Такими шляхами йшла полїтика народової демократії в Росиї під проводом „новочасного Поляка“—Дмовського, голови польського кола в росийській державній думі. Тепер народова демократія може вже сказати, що порозуміне — тільки не з опозиційними, як каже народово-демократична проґрама з 1903 р., а з реакційними елементами в Росиї заключає „властиве полїтичне представництво польського народу“...

В Австрії народова демократія не потребувала переходити аж такої еволюції. Бо хоч в брошурі „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“ проголошено непримиримість і потребу „активної оборони“ супроти всїх трьох держав, не виключаючи Австрії, яка змагає до винищеня Поляків „шляхом релятивної лагідности, в своїх наслїдках не менше шкідливої, як брутальність“, то вдійсности до виконуваня сеї проґрами супроти Австрії нїхто не брав ся. Тай таки не було кому брати ся. До переміни Лїґи Польської

[1]) Там-же, стор. 261.

Generated on 2015-08-02 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на Лїґу Народову в Галичинї були тільки тайні орґанїзації „Союза польскої молодїжи“, які на публичне житє навіть не могли мати нїякого більшого впливу. Коли-ж після замкненя варшавського „Głos-у“ видавнича дїяльність Лїґи Народової перенесла ся до Галичини, то Przegląd Wszechpolski“ та инші партійні виданя, займаючи ся в першій мірі справами Польського Королївства, супроти галицьких справ займали тільки становище обсерватора і критика, не стараючи ся навіть о витворене напряму, який брав би активну участь в галицькій полїтицї.

Критиковано зі становища опозиційно-демократичного. Найсимпатичнїйше відносив ся „Przegląd Wszechpolski“ до людовцїв; менше симпатично, хоч не зовсїм ворожо, до польської соціяльної демократії; з демократичних напрямів тільки одні українські партії не знаходили в нього вже й тодї симпатій. Але головне вістре було звернене проти шляхти, проти її полїтики в краю й державі, проти її австрійського льоялїзму, проти монополїзованя національної ідеї з її боку.

Закидуючи шляхтї недостачу польського патріотизму, „Przegląd Wszechpolski“ писав: „Нїде й нїколи шляхта і загалом висші верстви не вміли й не могли боронити основ національного істнованя — землї, віри, рідної мови. Можна би покликати ся на наглядні приміри шляхти чеської і української, але й серед нашої знайдемо їх досить“[1]). А так їм було противне те полїтичне верховодство шляхти, що коли в 1898 р. в західній Галичинї з приводу протижидівських розрухів заведено виїмковий стан і деякі демократичні члени віденського польського кола грозили виступленєм з кола на випадок, коли б воно в парляментї заявило ся за дальшим задержанєм виїмкового стану, Ян Поплавский в своїм оглядї „Z całej Polski“ привитав ту погрозу з радістю, пишучи, що „розбитє солїдарности кола було б навіть фактом пожаданим і могло би мати важкі наслїдки, коли б демократичні посли виступили з кола й заложили окремий клюб, до якого певне приступили би людовцї“[2]).

Той сам Поплавский виступає проти розширеня автономії Галичини при теперішнім її полїтичнім устрою, заявляючи, що коли опозиційні партії в Галичинї „противлять ся перемінї державної

---

[1]) Статя п. н. „Szlachta i polityka narodowa“. — „Przegląd Wszechpolski“ 1896, ч. 19, стор. 434.

[2]) Przegląd Wszechpolski 1898, ч. 19. стор. 296.

Generated on 2015-08-02 18:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ради на делеґацію соймів, а навіть по части розширеню компетенції сойму і краєвих властий, то передовсїм тому, бо здійсненє тих домагань в теперішніх обставинах, без основної зміни устрою держави та виборчої ординації до сойму в дусї громадянської рівноправности всїх верств людности — було би в дійсности тріюмфом полїтичної реакції, укріпленєм упривілєйованого становища правлячих кляс“[1]).

Ся характеристика відносить ся до рр. 1895—1900. Але в міру того, як зростало число прихильників народово-демократичного руху, приєднуваних власне його національною ідеольоґією, яка так ярко відбивала від чорно-жовтого патріотизму польської шляхти, народовій демократії почало бути за мало сього чисто ідейного впливу, вона забажала здобути полїтичну власть в краю. Щоби мати вплив на широкі маси, почали її дїячі робити заходи коло набутя щоденної ґазети. В 1901 р. дістали в свої руки брукову ґазету „Wiek XX“, а в 1902 р. вдало ся їм набути найбільшу в Галичинї польську щоденну ґазету „Słowo polskie“. З того часу вони що раз швидше починають наближати ся до своєї мети.

Відповідно до сих змагань доконуєть ся ревізія того теоретичного становища супроти Австрії, яке висловлено в брошурі „Rzecz o obronie czynnej i o skarbie narodowym“. Ян Поплавский починає доказувати, що Австрія з полїтичного антаґонїзму до Росиї мусить у своїм власнім інтересї підпирати польський національний рух в тій непримиримій формі, в якій представляє його народова демократія.

„Чи Австрія — пише він — є в злих, чи в добрих, навіть дуже приязних відносинах з північно-східним сусїдом, все для її інтересів корисно, щоб Поляки були ворожо настроєні супроти Росиї. Австрія, поріжнивши ся з Росиєю, може нам позволяти на явне і виразне висловлюванє того настрою, може його навіть умисне заострювати; Австрія, заприязнивши ся з Росиєю, мусить нашу ненависть здержувати і лагодити, але зовсїм собі не бажає, щоб ми заняли инше становище, мали инші почуваня. Наші полїтики не призадумують ся над тим, що вороже становище Поляків до Росиї є властиво одною з головних, коли не найголовнїйшою причиною зміни відносин австрійського правительства до нашої народности в Галичинї[2]).

---

[1]) Брошура п. н. „Polityka autonomiczna w Austryi“ 1898, стор. 8.

[2]) „Z całej Polski“ — Przegląd Wszechpolski 1902, кн. II, стор. 125.

Generated on 2015-08-02 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Отсе становище Австрії треба використати і витворити в Галичині „сурoґат польської державности“, зробити з неї польський Піємонт, як се виводить Ян Поплавский в статї п. н. „Nasze siły“:

„Ходить о се, щоб ми тут в Галичині мали школу державного житя, досвідну школу польської державности... Галичина мусить не тільки представляти цїлу Польщу, не тільки думати і працювати за неї полїтично, бодай в певній области справ, але разом з тим на малу скалю й велику потребу, по мірі слабих своїх сил і величезних вимогів будучности, творити якийсь штучний, що так скажу, сурoґат польської державности. З кпинами й обуренєм говорить ся нераз прим. в варшавських радикальних кругах про мінїстрів, полїцейських і жандармів польських. А одначе, говорячи поважно, ми повинні тут у Галичині витворювати цїлий апарат польської державности, починаючи мінїстрами і кінчачи жандармами та скарбовими стражниками. І власне зле, що за мало про те думаємо, а ще менше свідомо для тої мети працюємо, що не маємо польського правлїня в Галичині, хоч на нього жалують ся Українцї і радикали“[1]).

Одним словом, народові демократи з опозиційних стають льояльними як супроти австрійської держави, так супроти краєвого правлїня і тої верстви, в імени якої те правлїнє виконуєть ся — шляхти. Підчас рільного страйку в східній Галичині лїтом 1902 р. „Słowo polskie“ виступає з завзятєм в оборонї східно-галицьких польських поміщиків. Перший народово-демократичний посол в австрійськім парляментї, професор львівського унїверситету д-р Станїслав Ґломбіньский, підчас дебати з приводу того страйку денунціює український національний рух як ворожий державі і династії Ґабсбурґів. „Słowo polskie“ бере в оборону тодїшнього намістника Галичини ґр. Пінїньского перед закидами опозиційної польської і української преси. Визначний член партії Владислав Студнїцкий, автор проєкту відокремленя Галичини, формулює в „Słow-i polsk-ім“ (ч. 551 з 1902 р.) проєкт порозуміня між народовою демократією і східно-галицькою шляхтою, заявляючи, що серед обставин, витворених заостренєм українського питаня, „є можливе порозумінє ретельних польських елєментів демократичних (себто народово-демократичних) з лїпшими представниками східно-галицької шляхти і спільна оборона польськости і самостійности краю“.

Народництво „Głos-y“, демократизм перших лїт „Przegląd-y Wszechpolsk-ого пішли в забутє, їх місце заняла ненависть до

[1]) Przegląd Wszechpolski 1902, кн. IV, стор. 253.

Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

польських опозиційних партій за їх „уступчивість“ супроти українських національних домагань і що-раз більша прихильність до сфер консервативно-шляхотських як оборонців польськости в Східній Галичині. Між політичними домаганями починає вибивати ся на перше місце відокремленє Галичини, власне задля „укріпленя упривілейованого становища правлячих кляс“, говорячи словами брошури Поплавского, — бо се було-б рівночасно укріпленем польського характеру краю, розширенєм змоги витворювати в нім суроґат польської державности. Змістом політичної боротьби стає поборюванє українського і жидівського національного руху [1]) і тих польських партій, які супроти тих національних „сепаратизмів“ не досить непримиримі. Коли-ж боротьба звертаєть ся часом і проти шляхти, то не за принціпи, а за становища: народова демократія рада би захопити власть в краю і представництво краю в державі в свої руки і тому від часу до часу нападає на шляхту за бездарну оборону краєвих і національних інтересів, яку вона, народова демократія, повела би богато лїпше.

Все те робила властиво не партія, тільки окремі ґрупи людей, що оставали в близшім або дальшім звязку з головними провідниками руху. Аж в сїчні 1904 р. відбуваєть ся щось в роді першого партійного зїзду, який вибирає комісію для уложеня проґрами, саму-ж проґраму ухвалює другий зїзд, що відбув ся 8 і 9 грудня 1905 р.

Отся проґрама [2]) складаєть ся з двох частий: „прінціпи партії“ і „подрібна проґрама партії“. З першої части довідуємо ся, що партія, „приймаючи за вихідну точку своєї проґрами єдність польського народу, його право і здібність до незалежного політичного істнованя, має в нинїшнїх правних відносинах на метї: а) здобутє для польської суспільности в тій державі як найбільшої самостійности політичної, культурної та економічної; б) всесторонну оборону польських національних інтересів та зберіганє ві всїх краєвих справах загально-польського становища; в) покликанє і приученє всїх верств суспільности, головно-ж верств народнїх, до успішної працї на всїх полях публичного житя, до вмілої оборони власних інтересів і до боротьби за національні права та за інте-

[1]) Про се докладно в слїдуючім роздїлї.

[2]) Program Polskiego Stronnictwa demokratyczno-narodowego w państwie austryackiem. Lwów 1906 (Також: Przegląd Wszechpolski 1905, кн. XI—XII, стор. 737—756).

Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

реси краю проти всїх ворожих елементів“ [1]). Свою ґенезу приписує партія „двом головним обявам сучасного національного житя на цїлім просторі польських земель: всесторонному зростови сил і змагань національних з одного боку і з другого зростови політичної самостійности польської народньої маси. З признаня й рівнорядного узгляднення сих двох фактів партія бере свою провідну думку, видячи в активній обороні національних інтересів найвисшу ціль, в демократизації суспільности — найспішнїйший спосіб національної політики“ [2]). Першим головним прінціпом партії є „непохитна віра в житєву силу і будучність польського народу, в його право і здібність до незалежного державного житя, в невичерпаність і зріст його матеріяльних і духових сил“ [3]). В імя того принціпу партія виставляє проґраму „зміни правно-державних відносин Галичини до держави задля здобутя для краю як найширшої самостійности“ [4]). Другий головний прінціп, се „віра в невичерпані сили польської народньої маси, в її здорову душу і вроджений національний інстинкт“ [5]). Завдяки сїй вірі „партія вважає інтереси народнїх верств, справу їх поступу суспільного, культурного, економічного і політичного рівнозначними нині з найважнїйшими інтересами нації“ [6]).

Тільки той поступ народнїх мас партія розуміє по свому. Звертаючи ся неначе проти шляхотсько-консервативних кругів, заявляє вона, що „суспільний поступ народньої маси вона приготовляє не шляхом штучної опіки і філянтропії над нею, але шляхом розвиваня в нїй почутя самопомочи і числення в кождім напрямі на власні сили, приучуваня її до витревалої культурної праці у власнім крузї, до збірної та зорґанїзованої дїяльности на всїх полях“ [7]). Одначе се тільки фрази, яких шляхотсько-консервативні круги зовсїм не потребують бояти ся, бо дальші заяви проґрами відбирають їм увесь зміст. Неначе вспокоюючи згадані круги, що ось, мовляв, ми не такі, як ріжні соціялїсти і радикали, проґрама виводить далї: „Економічний поступ народньої маси партія бачить не в штучнім розбуджуваню в нїй свідомости упослїдженя, не в заострюваню клясових противенств і киданю нездїйснимих демаґоґічних окликів, а передовсїм в піднесеню її продуктивности, в отвореню їй нових жерел заробітку, в усуненю правних перешкод її розвитку, в хо-

[1]) Там-же, стор. 3.
[2]) Там-же, стор. 3—4.
[3]) Там-же, стор. 4.
[4]) Там-же, стор. 6.
[5]) Там-же.
[6]) Там-же.
[7]) Там-же, стор. 7.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

роненю її перед визиском, в орґанізованю її до спільної економічної дїяльности, в кінці в приучуваню її до вмілої збірної оборони власних економічних інтересів, яка числила ся би з дійсністю. Так само полїтичний поступ народньої маси бачить партія не в одностороннім розпалюваню її пристрастий періодичними боротьбами та вживаню її за орудє нераз чужих їй партійних заходів, але передовсїм в приучуваню її до реальної полїтичної праці на ґрунтї громадської та повітової самоуправи, на ґрунтї постійного та відповідального правлїня власними, місцевими справами; не в механїчнім і чисто формальнім рівноуправленю одиниць через загальне і вівне виборче право, але в запевненю всїм громадянам такої участи в полїтичних правах, яка уможливлювала би витворенє справжнього представництва всїх верств та інтересів суспільних і стала ся для народньої маси правдивою школою національного та суспільного освідомленя“[1]). Иншими словами — в економічній сфері: „працюй і щади“, а в сфері полїтичній: „не забагай рівности, бо ти до неї не доріс“, всякі-ж змаганя до суспільної, економічної і полїтичної рівности, до переміни сучасного устрою в сїм напрямі, се демаґоґія. На таке розуминє поступу народньої маси згодить ся, очевидно, найкрайнїйший консерватист.

Подрібна проґрама обнимає отсї точки: зміна правно-державних відносин Галичини до Австрії; постепенне розширенє самостійности краю і забезпеченє національних інтересів; реформа державної адмінїстрації і скріпленє самоуправи; забезпеченє й розширенє громадянських свобід і полїтичних прав; справи просвіти й публичного вихованя: справи суспільні й економічні; збільшенє впливу Поляків на полїтику держави.

На першім місцї в сїй проґрамі стоїть; як бачимо, домаганє „зміни правно-державних відносин Галичини до Австрії“. Давнїйше се домаганє народова демократія формуловала як відокремленє Галичини, себто поставленє її менше-більше в такі правно-державні відносини до решти держави, в яких знаходить ся угорська часть держави до австрійської. Одначе проґрама ставить се питанє більш загально. Домагаючи ся „такої зміни правно-державних відносин Галичини до держави, яка, не відбираючи нам впливу на полїтику монархії та змоги побільшеня того впливу, запевнила би краєви в як найширших розмірах: а) законодатну самостійність сойму, б) самостійність фінансову й економічну, в) самостійність адмінїстра-

[1]) Там-же, стор. 7—8.

Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ційну ві всіх областях публичного житя, г) самостійну управу справами просвіти й публичного виховання", і заявляючи, що „для осягненя такої правно-державної самостійности, побіч зміни краєвого статута, є передовсім конечна зміна конституції держави в напрямі узгляднення природної й історичної окремішности його складових частей, головно-ж нашого краю", — програма „не пересуджує розмірів тої самостійности ані способів її осягненя, не пересуджує передовсім питаня, чи та самостійність має полягати на здобутю для Галичини устрою окремого від решти держави, чи на наданю цілій державі федераційного устрою, опертого на самостійности окремих країв або більших їх комплєксів". З окрема партія „з причин як національних так і економічних змагати-ме до як найблизшої духової і політичної єдности Галичини з австрійським східнім Шлеском"[1]).

Заки-ж можна буде перевести якусь основну зміну державної конституції, для сеї самої цілі має служити „постепенне розширенє самостійности краю та забезпеченє національних інтересів". Ходить тут головно „о законодатне означенє реченця санкції краєвих законів, о перенесенє контрасиґнатури тих законів з центрального правительства на намістника або правительство краєве, о ухваленє і санкцію закона про правну відповідальність намістника або краєвого правительства перед соймом, по аналоґії відповідальности міністрів перед державною радою, о введенє повної політичної відповідальности намістника або краєвого правительства перед соймом, в кінці о наданє краєвим соймам права обжаловувати міністрів на рівні з обома палатами державної ради"; далі о введенє польської мови як урядової ві всі ті краєві уряди, де доси вдержала ся ще в части мова нїмецька, та о забезпеченє прав польської мови, наданих цїсарскими розпорядженями, шляхом краєвого закона, а також „о повне здійсненє прав польської мови як одної з мов краєвих на Шлеску і признанє їй таких самих прав на Буковинї"; в кінці згадаємо ще про домаганє розширеня дїяльности галицької Краєвої Шкільної Ради „на зовсїм самостійне, від міністерства просвіти і політичних властий незалежне уладжуванє справ публичного виховання і просвіти в межах краєвих законів"[2]).

Останнє домаганє краєвим законом з 1906 р. майже вже в цілости осягнено, Краєва Шкільна Рада стала справді неначе галицьким міністерством просвіти і тепер може без перешкод здійснювати

---

[1]) Там-же, стор. 12—13.

[2]) Порівн. там-же, стор 13– 15.

Generated on 2015-08-02 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

головне домаганє народової демократії в „справах просвіти і публичного вихованя“, а саме: „забезпечувати польські національні інтереси в области шкільництва“, що рівняєть ся повній польонізації — як по мові так і по духу — галицького шкільництва [1]).

Хотячи забезпечити Полякам як найбільшу самостійність в правлінню краю, в витворювано в нім „сурогату польської державности“, народова демократія для охорони тої самостійности перед загально-державними впливами змагає до „збільшеня впливу Поляків на політику державну“, головно через „законодатне збільшенє числа галицьких (властиво польських, про що далі) послів у центральнім парляментї відповідно до числа людности краю“ та через „вдержанє солїдарности польського представництва в Відні й розширенє тої солїдарности на всїх польських послів“ [2]).

Найлїпшим крітерієм для оцїнки політичної партії являють ся її домаганя в справах політичних і соціяльно-економічних. З політичних справ в Галичинї і в цїлій Австрії за останє десятилїтє найактуальнїйшою була переведена вже виборча реформа до загальнодержавно парляменту і непереведена ще така-ж реформа до галицького сойму. Такої реформи, опертої на загальнім, рівнім, безпосереднім і тайнім виборчім праві, домагали ся всї демократичні партії в краю й державі, тільки одна народова демократія вважала за згідне зі своїм демократизмом виступати проти того домаганя.

В 1903 р. Дмовский, відповідаючи на поміщену в краківській „Now-ій Reform-і критику пок. Тадія Романовича своїх „Думок новочасного Поляка“, кличе: „А саме те загальне виборче право, за яким тепер старають ся зорґанїзувати аґітацію, чи не є воно ілюстрацією незгідного з вимогами нашого житя політичного лїбералїзму? Для кого воно нинї потрібне? Кого має ущасливити?“ [3]).

Отсю свою думку про незгідність загального виборчого права з вимогами польського житя народова демократія змінила аж під впливом кабінету бар. Ґавча, який в осени 1905 р. заповів проєкт виборчої реформи на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права. Одначе зїзд, що ухвалював проґраму вже після заяви бар. Ґавча, все таки показав ся менше уступчивим для народньої маси ніж президент австрійського кабінету. Проґрама обіцяє змагати „до виборчої реформи, яка, даючи польському елементови рішучу перевагу, відновідну його чисельній, культурній та

[1]) Пор. там-же, стор. 21—25.
[2]) Пор. там-же, стор. 29—30.
[3]) Статя „Pro domo sua“ — „Słowo polskie“, ч. 415 з 1903 р.

Generated on 2015-08-03 17:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

економічній силї, запевнила би всїм суспільним верствам дїйсну участь в полїтичних правах, а рівночасно як найбільше утруднила би всякої виборчі надужитя, а саме: до введеня загального, безпосередного і тайного виборчого права і до знесеня теперішнїх виборчих курій, одначе при рівночаснім запевненю відповідного представництва в законодатних інституціях публичним корпораціям, які представляють загальні інтереси краєві і професійні, а також при всяких модифікаціях, потрібних для запевненя польському елементови рішаючої більшости в соймі і в парляментарнім представництві краю“ [1]).

Значить, програма годить ся на загальність виборчого права, але виключає рівність, признану в прінціпі навіть бар. Ґавчем, заступаючи її „прінціпом“ рішаючої більшости для польського елєменту, — про що докладнійше в слїдуючім розділї.

Але й загальність виборчого права народова демократія розуміє по свому і в брошурі „O reformie wyborczej“, виданій вже після оголошеня програми, пояснює, що „загальне голосоване повинно розтягати ся тільки на тих повнолїтнїх громадян мужеського пола, що здібні до самостійного тайного, значить письменного права голосованя, отже виключати анальфабетів“.

Для характеристики полїтичної дволичности народової демократії звернемо увагу, що таке становище в справі виборчої реформи в Австрії заняла вона тоді, коли рівночасно в Росиї домагала ся „загального і рівного виборчого права з безпосредним і тайним голосованєм“. Обі програми, для Росиї і Австрії, були навіть помішені в одній і тійже книжцї „Przegląd-y Wszechpolsk-ого“. Тимчасом навіть зі становища крайного консерватизму швидше можна допустити ширше виборче право в Австрії, яка має за собою вже більш пів століття конституційного житя, ніж в Росиї. Але в Росиї народовій демократії ходило о замасковане своєї реакційности, коли тимчасом в Австрії вона вже давно зірвала з поступовими кругами.

В „справах суспільних і економічних“ програма домагаєть ся податквої реформи, піднесеня рільництва, витвореня промислу, робітницького законодавства, — все в таких розмірах, на які тепер годять ся найконсервативнїйші партії в західній Европі [2]).

В часї, коли оголошено сю програму, була вона властиво вже непотрібна, бо ідейне обличє народової демократії було вже на стільки ясне, що програма анї не потребувала його вияснювати анї

[1]) Там-же, стор. 20.

[2]) Порівн. там-же, стор. 25—28.

Generated on 2015-08-02 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

не могла вже замаскувати. Вся практична дїяльність народової демократії на галицькім ґрунтї, становище її преси — були голосним протестом проти тих фраз про демократизм, прихільність до народнїх мас і т. д., які знаходять ся в проґрамі. В дїйсности народова демократія стала представником і оборонцем польської шляхти, буржуазії і бюрократії в Галичинї, ворогом визволеня народнїх мас і — щоб сфера панованя польської шляхти, буржуазії і бюрократії була як найширша — ворогом инших народностий краю: української і жидівської. В імя „польських національних інтересів“ вона взяла в оборону не тільки польських поміщиків східної Галичини перед страйковим рухом українських селян, але також польських нафтових капіталїстів з Бориславa, того справжнього робітницького пекла, перед всякими домаганями робітників в напрямі поліпшеня тих пекольних відносин, хоч національний характер того робітницького руху польський. І так все і всюди. А коли й виступає проти шляхти, то не є се — як уже зазначено — боротьба о зміну суспільних відносин, тільки виключно боротьба о власть.

Се найлїпше виявило ся, коли наслїдком виборчої реформи до австрійського парляменту, яка в Галичинї дала перевагу над шляхтою буржуазії, а також наслїдком полїтичних інтриґ, в яких народові демократи є незрівнаними майстрами, презесом польського кола в австрійськім парляментї в осени 1907 р. став Ґломбіньский і проголошено всему світови про „демократизацію кола“. „Демократичний“ презес „демократичного“ кола в інтервю зі співробітниками столичної преси вирік ся всякої революційности своєї партії, всякої спільности її з народово-демократичними партійними ґрупами в Росії й Нїмеччинї, а в офіціяльній інавґураційній промові проголосив таку саму льояльність австрійській державі, яку проголошували всї його шляхотські попередники. І справдї полїтика польського кола з того часу в нїчім не змінила ся, хиба в тім, що її провідник полїтичними здібностями остає далеко по заду тих своїх шляхотських попередників, що клали будову теперішньої полїтичної сили шляхотської Польщі в Австрії.

Супроти польської національної полїтики в Нїмеччинї народова демократія й доси остає головно на становищі обсерватора і критика. Тут вона також — так само як в Австрії — нїколи не пропаґувала анї „активної оборони“ анї її останього етапу — повстаня, вдоволяючи ся становищем леґальної опозиції та складаючи вину за всякі евентуальні нелеґальні виступи польського народу заздалегідь виключно на правительство.

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Так прим. з приводу одної повиборчої бійки в Прусії в 1897 р. Ян Поплавский в своїм огляді „Z całej Polski“ дорікає тамошній польській пресї за занадто лєґальне становище в тій справі. „В сім випадку, — пише він, — як і в богатьох инших не треба виперати ся „польської аґітації“, яка преціньбезперечно істнує, тільки треба радше виказувати, що аґітація гакатистів і знасилуване права правительством можуть викликати відпір людности в брутальній формі... Не було би в тім нїчого злого і страшного, коли-б правительство і Нїмцї наглядно переконали ся, що терпеливість польського народу має межі та що він, доведений до крайности, може відповідати на насильство насильством, на безправство безправством“[1]).

Був час, коли „Przegląd Wszechpolski“ вважав антипольську полїтику пруського правительства не безправством, тільки історичною конечністю, наслїдком природної боротьби за істуноване. Так в статї п. н. „Polityka polska w zaborze pruskim“ читаємо:

„Кожда полїтика — чи пруська чи польська — в відносинах до инших народностий є завойовнича, все мусить змагати до здобуваня нових територій або відзискуваня втрачених. Отже завойовничість не є особливою рисою пруської полїтики, ані тим більше, як каже дехто, хвилевим божевілєм народу“[2]), навпаки, „вдержане під своєю властно східних провінцій, де живе польська людність, є для пруської держави інтересом найбільшого значіня, є для неї просто питанєм істнованя“[3]).

„Не тільки з Прусією, — читаємо далї, — але з цїлою Нїмеччиною, не з окремими партіями, але з цїлою нїмецькою суспільністю мусимо вести боротьбу“[4]), бо „найбільш житєві інтереси обох народів входять у нїй в гру, вона ведеть ся за нашу національну будучність і будучність нїмецької могучости“[5]).

Але для сеї боротьби народова демократія не поручає таких способів, які тодї вважала єдино добрими для боротьби з Росиєю. „Мусимо — навчає статя—уникати таких способів боротьби, в яких побіду запевнює чисельна перевага й державна орґанїзація, отже мусимо працювати для нашої національної справи на ґрунтї лєґальнім, доки се тільки можливе“[6]).

Одначе не значить се, щоб зрікати ся думки про прилученє польських земель, забраних Нїмеччиною, до решти Польщі. „Мар-

[1]) Przegląd Wszechpolski 1897, ч. 8, стор. 79.
[2]) Przegląd Wszechpolski 1899, ч. 1 стор. 2.
[3]) Там-же.
[4]) Там-же, стор. 5—6.
[5]) Там-же. стор. 6.
[6]) Там-же стор. 7.

Generated on 2015-08-02 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на була би та будуча Польща, для якої живемо й працюємо, та Польща, якої ми певне не діждемо, але яку оглядати-муть наші дїти і внуки, не тільки без Познаня, але і без Шлеска, без доступу до моря, отже без Ґданьска і Крулєвца. Ті провінції, що належать тепер до Прусії, є конечною умовою істнованя польської держави, як нині є вони умовою вдержаня прусько-нїмецької могучости. Для нас тим більше не може бути в сїй справі компромісу. Не треба того повторяти при кождій нагодї, нахвалюючи ся, як се питоме нашому характерови, але все і міцно треба тямити, що без тих земель Польща не може істнувати, що хоч-би повстала в инших границях, то мусить змагати до опановання тих земель. Нїмцї вже се розуміють, ми ще не всї“ [1]).

Був час, коли народово-демократична преса старала ся вияснити польській суспільности, що на польські відносини в Нїмеччинї не треба дивити ся там песимістично, що Полякам в Нїмеччинї так дуже зле недїть ся, навпаки, Прусія своїм гнетом „зробила Полякам прислугу історичного значіня“, бо „витворила умови прискореного перетворюваня Поляків на суспільність активну, змусила їх і що-раз більше змушує видобувати з себе ті здібности, ті сили, які не тільки потрібні для нинїшнього істнованя, але які єдино уможливляють Полякам в будучности здобути самостійне полїтичне істноване і вдержати повну житя, сильну польську державу“ [2]).

В останнїм роцї свого істнованя „Przegląd Wszechpolski“, даючи в окремих статях огляд полїтичного положеня всїх земель колишньої польської держави, в статї п. н. „Obecne położenie polityczne dzielnicy polskiej państwa pruskiego“ [3]) домагаєть ся від полїтичних дїячів пруської Польщі якоїсь суспільної національно-полїтичної програми, одначе додає: „Знаємо аж занадто добре, що в тій програмі не могти-мемо виставити клича боротьби за незалежність“ [4]). А навязуючи до вислову Бісмарка, що Поляки готові кождої хвилї вимовити свою вірність Прусії, ставить таку програму дїяльности:

„Ми повинні докласти всїх сил, щоб вимовлене наступило з противної сторони, а коли противник дійде до переконаня, що

---

[1]) Там-же, стор. 8—9.

[2]) Myśli nowoczesnego Polaka, стор. 81 — 82. — Так писав Дмовский в 1902 р. в „Przegląd-i Wszechpolsk-im“ в статях, з яких повстала цитована збірка.

[3]) Przegląd Wszechpolski 1905, кн. XI — XII, стор. 869—902.

[4]) Там-же, стор. 901.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вимовленє його за богато коштувати-ме, то сам змагати-ме до зміни умов контракту. Се повинні ми мати перед очима. Шляхом орґанічної, внутрішньої, зрештої як найповнійше леґальної праці мусимо довести нинішню полїтику правительства до як найшвидшого банкротства і солїдарною публичною опінїєю змушувати противника до уступок, отже в данім випадку до знесеня всяких виїмкових прав, до розширеня місцевої самоуправи і до шкільної реформи в польскій дїльниці“ [1]).

Аж експропріяційний проєкт пруського правительства заставив народову демократію вважати Нїмеччину більшим ворогом польської нації, нїж Росію, а властиво одиноким непримиримим ворогом польської нації, проти якого треба Полякам злучити ся з Росиєю на основі славянської ідеї. Висловом того становища являєть ся власне цитована праця Дмовского „Niemcy, Rosya i kwestya polska“.

Так народова демократія від непримиримости супроти всїх трьох держав, до яких належать землї колишньої польської Річи посполитої, головно-ж супроти Росиї, дійшла до льояльности супроти всїх тих держав, яка нїчим не рїжнить ся від „потрійної льояльности“ польсько-шляхотської полїтики; від непримиримости супроти шляхти в імя інтересів народнїх мас до оборони інтересів шляхти, буржуазії і бюрократії в імя польських національних інтересів і до союза з шляхотсько-клерикально-реакційними кругами польської суспільности.

За те в міру того, як зникала її непримиримість супроти завойовничих держав і супроти висших верств властної суспільности, росла її ненависть, її завойовничі змаганя супроти инших народностий на території колишьої польської Річи посполитої. До сеї справи ми й перейдемо в слїдуючім розділї.

(Далї будє).

---

[1]) Там-же, стор. 902

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ВОЛОДИМИР ФЕДЇВ.

Остання воля.

На дворі було „файнюцько, шо мороз вщьибсї“ хоть рано дїяло ся.

На стару, косату березу, що росла одинока, як сирота позад Олексиної хати, сїла сорока і гойдала ся на звішеній галузці. Олексиха вийшла на задні двері із сїний; отворила малі дверцята від обложеного грубо комишем хлївця, що прилип тїсно до хатної стїни, як дїтина до грудий мами — і випустила двоє невеличких пацяток, щоби пробігали ся. „Скоцюбивши ся“ у двоє влїзла через дверцята до хлївця, викинула осиковий валівець і хотїла виметати гній...

Була змучена, бо тої ночи більше не спала, як спала. Пізно вже вернула від ворожки; ходила по лїк „на трунок“ для Олекси. У Юрію єще подвигав ся на „портежьох“ при клецах. Здавив „трунок“ і від тогди все якось кволив ся, що хорий: аж доки не положив ся такой у постїль. Ізжовк, що віск — зисох на флиску, бо їда му не йшла в пожиток.

Що не набідкала ся Олексиха, Господи! І пявки клала: по девять на кождий бік — і окафист та служебку наймала; у польского ксьондза воду в опівночи святила; і до Гошева піймила ся у сам девятий четвер: не помагало.

Зайшла сирота у голову, що робити.

Бабі, сиротї, без ґазди, що рибі без води, а вівцї без околу. То й журила ся сердешня не помалу, бо всюди капарство через слабість, — хоч ґаздівна, запопадлива була!..

Пустила ся на послїдний ратунок: курку під паху, корону за пазуху тай до Рожнїтова до жидівки віск изливати... А вчера вернула зі Сливок від ворожки. Принесла у йорданській водї мочене повісмо і флящину з намоченим „івановим зїлєм“.

— „Й абис, донько, як прийдешь домів, приклала зїлечко: оттак — на трунок на мухир — ци затємиш? — на трунок ка́'у, тай повісемцем абис прикрила на тото... розумно? Тай свічечки три абис засвітила перед Николая...

А ко' не забулас, чу': прьидиво с'їчени — переірстити, як мешь приложувати. Як вісохне повісмо: ввержешь й у пічь

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

на грань. Як у в печи остїк занéсе і палавінь однóстайна буде, гей коли полотенци — болєчка изийде из міч'йу: буде мочьити — значитсї — у кирви́... бо то из поганої кирви́. Испекла сї у трунку... Й, абис сї, донцьо, сороки — поганої птахи, встирігала! Идижь типерь, иди... а поза хату! Піхтурьков! Кивай жьиво, бо вовцї — поганцї... аби тьи вечірь у хатї за́хопив... А, — от: елей чу', ци тємишь, най ни забагайє!.. Тай на воду тото, шом тьи дала по всьому́ вінести абис памньитала!

З повісмом, зїлєм і тяжкою головою вернула Олексиха з пізним вечером домів. Олекса лежав, обернений до стїни і стогнав. Зробила по велїню ворожки: дала напити ся води від спеченої крови і допитувала ся, чи лекшає. Вірила свято, що вода і зїлє і повісмо поможе. Накрила Олексу кожухом і двома сердаками тай затопила у печи. Сама, не вечерявши, лягла на печи. Цїлу, довгу, ніч пролежала в несупокою — зле кажу пролежала, лутше: перемучила ся. По голові шибали чорні думки. Хороба чоловіка прибила ю дуже. Не одну слїзку проковтнула безрадна тихцем, що лишень Бог бачив.

— „Богочьку — гадала — ци я кому заколотила, ци на чьийє наставала, шо ньи так тьижко караїшь, шо зза плачьів віку си вкорочьию молодого... Залоскотало в горлї: здусило, в скраньох ударила сильнїйше кров і горяча сльоза скотила ся по висках. „Тобис исплакала, мамкò, як бис ньи оттаку йу ўзріла... ни такус ми дольку накликала, йякіс ньи из дому вирьиджьела, ни таку... у... шьо сї типер у сльозїх ў своєх вмиваю тай днинки ни бачьу... Нима из могò Олексуника потїшеньки! Нї ґазди, нї чоловіченька!.. Перед очима стала товстезна ворожка і зїля і повісмо: „ко'м знала, шьо поможе, а чей бим ни йїдну служьебку ше піймила; ни йїдну свічечьку'м ўсукала.. ніжки бим Мариночко цюлювала, а чей нїчого'м ни пожьелувала... пушьки бим испрацьовувала... запрьидала...

— Маґдò...о, Мàґ...до! во...о...ди!

Зірвала ся з печи і подала хворому квартівку з водою.

— На, нибожье, пий! і відвернула голову, щоби не доглянув, що плаче.

— То...о...бі шьо, шьо ни можь сї тьи докликати?! ві... ві...хиріїшь сї ше... майїш чьис! ...г, онтý ўвергла бис сирдак, бо ньи студени́т... á... аа... ой...

Накинула мовчки сердак на ноги. Заздрів, що плаче.

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Чьо квинькайїш ў єдно? Шьем ни замóк очий! — шó ньи без ножьи пилишь?.. Наважилас сї такой на ньи, ци шьо? ...угм, ...йо—óй!

Не обзивала ся і не гнївала ся, бо в хоробі прикрий зробив ся, лиш вилїзла нáново на піч.

Так вставала не раз тої ночи, предовгої як еї тяжка журба. Що лиш начне дрімати у своїм смутку, бо трудна була, переривав їй Олекса ту секундочку самообману: То: води, то: накрий, то: поправ під головами... поки не засвитало.

Над ранком уснув Олекса, а Маґда затопила у печи. За час відкрила легонько Олексу, зняла повісмо. Висохло! подумала і надія вступила в серце. Забула, що ізнеможена...

Як вигоріло, розгорнула грань відсунувши на бік головню і вергла повісмо. — Синава полумінь, обхопила радо тоненькі волосинки і зїдала їх спершу поодиноко, що виглядало, начеб пук дротів розжарював в електричній лямпці. Ниточки займали ся синьою ґполуміню, розжарювали ся на червоно і погасали чорними тонїсенькими прутиками. Все то ігралось секундочками. Олексиха глядїла пильно, в котрий бік подасть ся полумінь. Бухнула! Хоть не могла підхопити, всеж таки їй здавалось, що полумінь, як бухала, подала ся на право, а відтак широким язиком лизала челюсти. Не уміла собі здати справи, чи „дихнуло остоком“ але вірила, що так було. За малу хвилинку лежало на грани чорне, звуглене повісмо, що дихало червоним жаром і попелїло по краях...

. . . . . .

Олекса спав. Користаючи з того вийшла молодиця зробити порядок коло пацят. Як отворала двері не запримітила сороки на березї. Що лиш закопала „ґралї“ у гній, як почула: сшкр...р...р... сшкр...р...р... сшкр...р...р...р...

Задеревіла і ґралї випали з рук. Серце защеміло, вкололо в нього тоненько, як шпилькою, а поза плечі обсипало мурашками. Вхопилась за серце... Ого, вимовила по часочкови і сльози: цяп, цяп, цяп, покитком. Метнула собою, схопила ся до хати і спинила ся над хорим. Нагнула голову над лице мужа і наслухала чи дихає. Велика сльоза, як горох, сльоза трівоги і переляку упала на лице Олекси. Порухав ся мускул... застогнав глухо... але не пробудив ся. Маґда учула зимно

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

коло серця, що переливало ся в тепло і спричинювало лоскоти... Відчула, що відтерпають руки. Млаве сонце вийшло зза горбка і кинуло сніпком світла крізь мале віконце. В заломі єго заграла Маґдина сльоза на лиці хорого жемчугом-дугою... З викривленим болючо лицем; широко отвореними, підкроєними, зачервонїлими очима; з отвореними на пів устами стояла красуня і нїмо вдивляла ся в зболене, дороге лице. В думці гомоніло єще зловіще: сшкр...р..., а серце билось, як риба у „в'єкрі".

Простояла нахилена добрий шматок часу, заким усїла на лаву і напила ся води: помочила спалені уста.

Горе прибило ю дуже, бо любила Олексу цїлою душею і він ю любив. Була молода. Заледви, що рік минув у мясниці, як пібрали ся. Пережила із ним щасливих кілька місяців, а відтак: — мука. Здоровлє єго сканyло, а хороба змінила єго не до пізнаня. Зівяв, шо билина, лице продовжило ся, а очи набрали ся тусклого дивного блеску. Чоло покрило ся безлїч'ю повздовжних і поперечних морщиночок, щоки обросли лїсом густого чорного, як вуголь, наїженого в безладї волося без полиску. Лежав на постелї на подушці з сїна аж яму витиснув головою, віддихав коротким, уриваним віддихом...

Маґда була молодицею у цвіту. Молода і гарна тілько, що троха опущена. Від часу, як Олексу звалило, не дбала про себе. Свіжа краска єї овалю пригасла. Коралї не підчеркували розкішнього підбородка, лишень два шнурочки склянних перел обігали білу шию. Велика хустка „на пасах" обвита недбало на голові спадала цвома кінцями на плече. Виглядало, що своїми кінцями пригнула голову, бо подала ся у перед. Над ушима вилазили з під завязу клаптї каштанового волося з відтїню почорнілої міди прикриваючи з рідка звиски малих мушельок у срібних ковтиках. Рівний, маленький носик видовжив ся троха і стулив ся гей до купи в околиці ніздрів. Великі, голубі очи підкроїли ся сильно, а повіки стемнїли гей кора на хлїбу, осмагліли.

Сидїла на лаві і гризла ся сама у собі. Нудь брала єї коло серця, а в скраньох била кров. За кождим ударом, жили грубли і набігали, як пявки та в голові било, як клевцем. На цїлім тїлї чула утому і парно... Піднесла руку до очий, потягнула нею по лиці у долину і захлипала глухо

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і протяжно... Хлипанє кінчило ся звуком, як коли б скрипнуло легко ненамащеним завісом від скринї, а голос той завертав ся в серединї не продерши ся з горла до краю уст. В тій хвилї не могла думати, бо терпіла цїлим єством, а терпіла за двоїх, бо не сама собою була. Нудь від серця спікала ся в цицьках у тонесеньке остре коленє.

Рипнуло дверми і у хату ввійшла Олексина сестра Параска. Зрозуміла, що щось недобре. Кинула оком на брата і на молодицю і голос завмер зразу на устах... Пристанула. Маґда підвела повіки, але не вповіла нїчого. В тій хвилї покорізмав ся хорий, зітхнув глубоко, начеб захлиснув ся водою, і пробудив ся, мляцнувши устами.

— Шо дїєшь, брате?

— Сестро, слабийїм, силнем слабий!

— Е, ти шье очунєйїшь.

— Але очунєю — ану, посмотри менї онту: пухлєчка наганят.

Маґду, якби ножем вкроїв...

— Ану, підоймайти ньи, найсї изведу.

Маґда і сестра підвели хорого. Сїв. Голова заважила оловом і опала на груди. Повів очима нудно по хатї і промовив тихим, гробовим, уриваним голосом:

— Мале вминї, любко, житє, мале... Боже, так... ньи тне... ней Бог заступит... до кирви рубайї... ох, аби ньи хоть Господь извів, шо'м тільки й жив, шо бим дитину свою на́ свїтї ўзрів... а у тім, ни чую сили, пухлєчка ударєйї... віда ни 'бзирати ми божьої благодати... чьую, шо вмираньє приходит... вжей испе́рщьило попід груди́... угм...

Піт наставав густими каплями на чоло, коли б хто на густе полотно воду лляв. Хотїв підвести руку отерти ся, але в половинї опустив; не міг, чи закололо коло грудий... ўгм, ...ўгм... застогнав і умовк.

Маґду стиснуло у скраньох мов клїщами і очи зайшли слїзми. Не бачила лиця чоловіка, лишень величезну замазану пляму окружену відблеском світла, бо дивила ся через власні сльози, що на них капало іскорками сонце і миготїло — „мрєґало“. Сестрі почали ходити ніздря; долїшня губа віддула ся, напучнявіла і заколисала ся, як снїгова обваль на галузцї під вітром. Верхня прилягла до зубів розтягнена вшир так, що цїлий рот зложив ся до плачу. Хорий не видїв того.

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Сидів угнувши голову, а при віддиху ходили груди, як міх під натиском каміня, та голова піднімала ся і опадала разом з раменами і плечем.

— Кобис, сéстро, прикликала Паламаревого д'минї, абим сї віпростили из ним...

Зсунув до купи брови і задумав ся. Скіра на чолї натягнулась зачеркуючи дві задолини на чолї. Не тяжко вгадати, що думав о чімсь, що каменем лягло на душі.

В хатї стало тихо, хоть маком сїй.

— А ти, Маґдунькò... бігай до їґомосьцьи... хочу... елей...

Не вдержала й заголосила: Йой, бідко...о... най Бі'... боро...о...нит... ни велїла... йо...óй...

— А... цитьже... жінко... Божьа вольи... проти Божьої вольи... ни вдїєшь... нїчьо...ггх... утихомирювала сестра.

— Ни плачь... ой, ýгм, і брови зморщили ся сильнїйше, ни плачь... ни...бо...о...го... — видишь, що житье нима... ýгм... бігай... ни пинєй довгò... бігай... гхг... гхг... гхг...

. . . . . .

Вийшла з хати заплакана, хлипаючи. Ноги дрожали пiд нею; отяжіли, гей колоди. В кождім суставі чула біль. Під колїнами затерпло, а в голїнках якби стяло шпік. За лидки полавляв корч. Ішла і потикала ся на гладкій дорозї. Приволїкла ся якось на попівский ґанок і пристанула. Вагувала ся отворити двері, щось відтручувало від порога. Протягла руку до клямки — рука задеревіла. В души борба. — Нараз відчинила слуга двері, виходила за потрібкою та побачила перед дверми заплакану молодицю.

— Ти чьо' плачешь, нибогонько?

— Ни питай, видишь, шьо ни з гаразду!

— Иди, йди, їґомосьць йє!

Ввійшла. Через отворені двері доглянув ю піп. Підступив і спитав через двері:

— А тобі що, що плачеш?

— А, шьо — Олекса, їґомостику, сповідú напúрат. Присла́б! — Затягнула в себе воздух і хлипнула. — Богочьку, йїкам нищьіслива... гадалам, шьо очунєйї, а то испéрщьило — елей... елей ни буде с'їтити... ни злагодилам сї, їґомостику, ни віходит типер...

Вийшла від попа і справила ся домів. За очи зловив снїг. Видав ся червоний а відтак розходив ся у біль. Дух за-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

пирало у грудьох. Що хвиля, приставала, щоби втягнути віддих. На дворі займила ся зима, гей коли в лїтї бжоли роят ся і переходила, як марево за вітром. Попри ню проходили люди. Здоровкали, але она не відповідала, не добачувала їх і не спізнавала, хто. Перед очима мала лишень хорого, а в серцї біль, який годї списати. Приволїкла ся зза слїз ледви до дому. Олекса лежав з прижмуреними очима. В хатї не було більше нїкого, бо сестра здоювала корову. Глипнув, як отворила двері, осміхнув ся гірко, вдоволений, що не вбавляла ся.

— Ходи, Маґдунцьо, сирото, д'минї — приступи сї ид постели. Приступила. Протягнув руку і взяв жіночу у свою. Отворив широко очи і часочок вдивляв ся в жіноче лице. Рука трясла ся і у него і у неї. Плакала, нї, — хлипала. І він сплакав.

— Видишь нибого, — я поміркував... шьо єнчого дїла минї вже нима... приходит вмираньи,... по́пуску гляба... ни плачь сирото, нибого, — ни помагат байаньи, нї бабино повісмо... лишь гріхи... йой... у́гм... ни плачь... Біг вітець усїм й тобі... ни плачь... бо ньи тогди час нуд хапайї такий, шьо аби ньи... у́гм... хто ножем посєг... то'м ми а чей легше було... Достас віплакала... очьий позза мени тай ше ни кілько віплачешь... як... ньи...ни...стане. Боже... тьижко ми тьи... сиротов... круглов й у цїловім... хльпль... у́гм... хльпль,... жи вітцє ни буди знати... шьом тьи щьире... лю...у...бив... щьирем любив...

. . . . . .

Плакали обоє тримаючись за руки. В печи пригас огень і горячо було. Почорнїлі стїни заплакали і образи ошклені пустили густі сльози, а чепірнатий ласкавець за ґраґарями і васильок на шимбавку нахилили свої зелені головки у низ а по їх головках скочували ся дрібні цяпки сльоз. На отеплених шибах таяв снїг. Чути було: цяпнь, цяпнь, цяпнь, капало о камінь з відпареного димом і сонцем острішка. Небо заплакало вперід великими, білими платками снїгу і пропустило на світ сонце крізь оловяні хмари. В печи в приску стояв горнець з вівсянним чиром. Від часу до часу пукала густа замісь при краю: пльл... пльл... і густа тїч вибігла на закіпчене черево горшка: пхг, пхг... пхг, при чім виділював ся звук начеб два вуглики потер о себе, або розсипав їх більше на землю разом.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

— В злагодїсмо... Маґдо... в злагоді добрій чьис ни довгий нажьивали... та... слабість... знайїш... жьоно добра... прости мьи по першім разї...

— Бі'с'їтий...

— Прости... и... ми и по другім разї...

— Бі'... хльпль... хльпль,... с'їти—ий...

— Про...о...сти ми... и по... третім разї...

— Най... Бог... про... йой... стит... и благословит. Я... я... ти відпускаю гріха... и... ти... и.. минї відпускай!..

Ізнеміг ся. Віддихав тяжко. Маґдина рука виповзла із єго. О вікна зачав ліпити снїг, і стебло ковтало ожеледю під вітром о шибу. Примеркло і потенїло. Вітер нагнав на сонїнко хмару. У каглї зашифійкало: шьшьфііу-у...

— Прости ми, Олексуню, — раз...

Покивав головою і піднїс очи до повали: Бог, промовив...

— Прощьий ми лю...у...бий — другий раз.

— Бог... прошепотїв.

— Прости и... и... ми... по третім рáзу.

— Бог,... най... и... я... від... пус... каю...

Охляв. Лице скакало нервово. Поклав руку на грудь і спустив тяжку голову на подушку:... ýгм, ýгм...

Молодиця сїла. Зібрала запаску в руки, піднесла до лиця і закрила ся сперши лікті о колїна. У горлї драпало, але сльози не плили. Не могла вже плакати, лише при що раз тихшім хлипаню ходили сильно груди, аж зморщини сорочки розходили ся. В повіках пекло, як граню кілько разів прикладала запаску до очий і вимачувала останки сльоз, а в носї вертїло мов сверлом. Просидїла так добрий кусень часу, заким прийшла троха до себе... обтерла в останнє очи і ніс і стала з ковбка. Відтак взяла з лави з кута звій і заслала вабрє, бо не було стола, лишаючи звинену часть на лаві, а потім драпнула кілька разів віником по хатї. Відперезала брудну запаску та прикрила нею припіч, а сама вперезала ся рісненою білою запаскою. Поправила на риштунку хустку і випустила з підопічин кури до сїний та кинула їм жменю вівса. Відтак запрутила в побіг куделю і сїла коло неї, але не брала веретена. Надїяла ся, що небавом надійде піп той „припораєла“ здебільша у хатї — дїяло ся вже з полудня. Ой гіркий їй, сиротї, був той сполуденок над усї в житю. По людьох вже й забули, як пополуднали, а она, „надще

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

серцьи“ і кришкою не занесла ся. Не до того їй було небогонці. Ніколиб не дала була за віру, що в однім році скапає єї щастє, як ссихає весняний цвіт. Житє манило ю — та не було житя. Дивила ся на образи наче-б шукала нїмої розради у святих, що в яскравих ризах з неприродними лицями і пречорними очима глядїли з паперу через зарошені шиби. Жаль їй було в тій хвилї на них. Она так щиро всї молитви виговорювала; так молила ся і свічки палила... Глипнула на Олексу із нова з виразом просьби на образи. На Роспятю доглянула, як Христос звісив свою болючу Голову і з під насунених повік дивив ся смутно на Матїр, що втирала сльози... Олекса подав лицем на Терпящого, що на рисунку... Глипнула в другє і в третє, і здавало ся їй, що дізнає секундочок полекші, той зітхала глубоко. Ой, Боже небесний, Боже, — думала — віратуй ньи тирплющу таку... віносишь камінь из води... вінеси ньи из біди...

Попри вікна майнуло темним та задзеленькав дзвінок. Маґда зсунула ся з побочи і отворивши двері, клякнула таї зачала хрестити ся.

— Мир дому́ сему́...

И усїм іршьеним — видусила. Встала, поцїлувала хрест і вийшла до сїний.

. . . . . .

За час ввійшли на голос дзвінка паламар і Маґда. Хорий запричащав ся, був супокійний, але дуже змінений...

— Туманїю, їґомостуньку, шьом ни при порайєла... нима тої голови, аби сї заладити, трутизна велика... кобисте ми любуцькі, тату наш душьевний порадку дали́, а чей бим ўвесь вік за вас Бога упрошувала: за щьисливі поступки, за ясну куруну... ой, бо сушь голові, сушь ве́лика...

— В Божих руках, молодице, — не моя міць, потїшив — і вийшов з хати.

Ввійшов Палямарів Іван і сестра та поздоровкали домашнїх.

— Бог-дай, сї тобов так Бог утїшив, як я сї тобов утїшив.

— Ти мене тємиш?

— Тємлю, бра', темлю. Кобисми сї віпростили?!

— Та ми сї нїколи ни перерекли.

— Нїчьо, Іванку, нїчьо... о..., а, йдижь, сїдай, онту́ — погоди...

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Палямарів присів на смерековій ковбиці, що на нїй перше сидїла Маґда.

— Погоди, Іванку, погоди, най сї відихаю — и ти, сѐстро, и ти, Маґдо̀, ийдїт сюди́, абисте були свідоми...

Приступили близше і ждали. Хорий поправив голову на подушці троха на бік і безвідзвучним, глухим, гробовим голосом промовив:

— Ни того, Іванку, я тьи за́кликав, шьо ми сї ни перерекли — а, позза берестів на Сигловім. Можес чьув чириз людей... шьо вітець мій испив ў̆весь маєток на велику ге́бу... від так Бог пустив Божьу волю, шьо перед Великоднє того́ тижнє віпрьитав дїти до єнного, лишь шо я йїден ў̆став сї... А по тім разу и сами ў̆мерли, а твої у передѝ йякось нагле. Отжьежь они як ў̆мирали відповіли на мени онтой̆ помірок, шьо из твойєм ў̆ межьу, на Сигловім.

— Ба, а як, та віда ў̆ люде світоми за цесе!

— Не пріто, не ў̆тім розходит сї, але ў̆ межьи. Иждижько... Отжье тато, нибощик, як ў̆мирали казали: абис, Олексо, тоти берести, шьо на Сигловім ни изрубував, бо то Палямаревого, нїби твойє, значит сї. Ти тогди при воську дослуговува ў̆. Свідків ни було лиш Клепаків, — то я йїго піднайшьо ў̆ й аби тобі ни віпові ў̆ сї и й нїкому. То сї робило дес у Михайлї, як він бу ў̆ у мени. Впові ў̆ си дати три риньцькі, шьо ни віповіст сї.

— Ади, йякий ми сї вібра ў̆, Божье! Віда ў̆ му казали, аби мав позорь, хто від того йє; ни несе цундрачьи кацурьинникови, а три риньцькі напи́рат... прикусила сестра.

— Найко, ижди! — Отжье я тоти берести изруба ў̆, шо ти гада ў̆ шьо на мойєм, а андзїмірь заміри ў̆ пона три пєди твого. То позза тої лободерьи я тьи заклика ў̆, йабисми сї випростили тай абис собі тоти сунцї вівози ў̆ ид свої хатї... ў̆гм...

. . . . . , ...

Нима диханьи. Гріх нести тьигарь на той̆ світ... абисте були свідоми и ти, се́стро, и ти, жінко... а по другім разї абис ньи, як похо́влете, ў̆дарував їдним патиком на... на... кр... хрест! ў̆гм, ой̆,... ой̆...

Умовк і протягнув руку до Івана.

Простили ся.

Невдоволенє пробігло по лиці сестри. Маґда не думала об тім, і махінально при послїдних словах вповіла: свідомам, тємлю!..

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Цілий день в роті нічого не мала, а вже на добре вечоріло. Учула голод і пригадала собі за пацята, що ґньоркали голодні понадвірку. Попросила сестру, щоби ю виручила, а сама вломила кусень коржа і зачала „темлєвити“. В хаті стемніло цілком і простудило ся.

Сестра загнала пацята і затопила у печи, а Маґда засвітила лямпу.

Іван сидів зворушений і дивив ся на Олексу з виразом глубокого співчутя.

...Нараз хорий почав сильно стогнати і трясти ся; опісля завернув очи і випружив ся, пробурмотівши кілька незрозумілих слів. Маґда настрашила ся.

— Сучьи борзюцько свічку, молодице, бо Олекса умират... шепнув Іван болючо і пильно та значучо глянув на хорого.

Застрашена молодиця понишпорила по полиці і знайшла грудку воску, а сестра наробила крику...

— Біг из вами! чости сї понапуджьили, — обізвав ся хтось із людий, що на то прийшли у хату, бо чули, що Олекса на вмираню. Відтак звернувши ся до Івана:

— Ашьо робит?

— А, — шьо робит, ни видите, шьо робит, відаў видите, шьо ўмирайї...

— Смерть, ая, видещи смерть!

— Олекєо, — Олексо, — Олексо — обізвали ся не в один час приступивши до постелї.

Повернув очима, але не спізнавав. Чи розумів що, не знаю. В тім зірвав ся, зібрав сили і сїв на постели без зойку та вчепив ся хустки, що звисала кінцями з жердки. Трясло ним, як осиковим листом. Іван встав, а люде почали шептати молитви. Маґдї випала свічечка з рук. Іван хотїв дати хорому свічку в руку — люди піддержували, але не могли, бо хорий цупко вхопив ся хустки.

— Не...е...сїт мої ноги на пі...і...ч! вистогнав Олекса, бо... віметало гноянки...

Маґда і сестра почали нелюдскими голосами пищати, що серце роздирало ся, хто чув...

— Беріт, так; ò, ну... чути було, як зсаджували Олексу з постелї на піч. Посадили. Обвисли спухлі, зимні ноги.

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

До царьства Твого с'їтого прийми, Богочьку, душьечку Сусе, Христе, шьос за нас тирплящьий и болєщий... шепотїли люди...

— Магдо...о, а онто, чьиї дїти бігают по шьимбавку?

— Біг из тобоў, Олексо, ту нима дїтий нїяких, сказав Іван і всунув з бідою зажжену свічку в руку та піддержував своєю.

— Параско...о, а то д'кому иде процесія греблев... цїсарьков?

Шьоć нас відкупив, царьством ўдарувањ... ослаби, остави, прогрішьеньиа нашьи, йякіс нам матїнкоў, своєў с'їтоў, с'їтим отченьком Николаєм...

— А то чьия хата?

— Та твоя, нї—чьия, Олéксина!

— Якого Олекси?

— Та твоя!

— Таде моя — то Иванова! ...г...ой, то берести мене до такої єгипти нагнали... Иди!.. геть! крикнув тай простер пальцї. Свічка випала з рук і згасла.

Хорого знесли опять на постїль. Положили і дали в руку наново свічку.

— Бігай, жінко, по коні! Заклич! най я відтиў їду ид свої хатї!

— Тажеж то твоя хата і ўобрази твої.

— То мої... ўобрази ў Івановій хатї понавішьили... Вбувайте ньи ў чоботи... най собі иду ид свої хатї! крикнув і знова звів ся.

— Бі...і...даку мій, біда...а ку-у,... яку... муку... майїшь... видусила Маґда і зачала головою бити о плаху на скрини.

— Давайте!.. ремінь!.. і, випружив ся... Голова опала на бік.

— Клїкайти!!! чосте поставали, люде! Дух исходит! говоріт Оченаш! сказав остро але поважно, дріжучим голосом Іван.

— Оченашь ожи йїси на бесїх... і випровадили душу на лучший світ.

* * *

В кілька день по тім, здаєть ся, що в девятий погрібали якусь дїтину.

Generated on 2015-08-02 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

На кладбищі була і Маґда. Припала до берестового хреста, оперезала єго рамена своїми і качаючи головою голосила роздираючим серце голосом:... Йой, Олексуню,... порадко моя любунька... йїкежь виданьичко?...о...о... Д'комужь я типер... прийду ид' хатї...і, як тебе нима... Порадьжеж типер, шо я буду робиточки из дитинковь... из маціпуньковь... ггг... йой... шьо я сї тобі провинила, шо від коли я тебе прошьу,... прошьу... шьо ти сї ни ўобзивайїш?!... Ни можьу сї, нищьислива допроситоньки, абис сї ўобізвав, Олексику мій любунький... йой... Їдногом тьи мала... а... порадку... йїдну, а типер ў землю... ў ямку холодну...у... й утїкайїшь сї... йой... й а хтожь ми типер дривечка... на топлю буде ладити..., як тибе... зьили?... йой... Бідонько гирька...а... кобис, Олексуньцю, та добрюнький був,... й абис сї д'минї, словечком йїдним... ўобізватонькав... Йякіс ше д'минї... йїкос говориў: Маґдунько люба, подай ми води...и... йой... Богочьку с,їтий, йїкам сирота: круглюнька, сама... шьо тибе нима, жьитєчька мого, солодзюнького... йой... йо...о...ой... Людочьки добрі, поможьіт минї... круглїй сиротї... шьо аби сї він... ўобізватонькав... йо...о...ой...

До неї приступила старша жона.

— А цитьжье, сирото, ану цить, ану цить! дай покій, ни заводи... уважьий, шос ни сама... зроби місце йїґомостиви, пусти, най прійдут! і відорвала нещасну від хреста...

А на смерецї сидїла сорока і цїкаво глядїла на хрести.

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В. ВАСИЛЕНКО.

Малоземелє й наслїдки його в Полтавщинї.

I.

Недавно д. М. Порш в статї „Статистика землеволод. в 1905 р. і мобиліз. земел. власн. на Укр. від 1877 по 1905 р.“ [1]) подав множество статистичних відомостей про землеволодїннє на Українї взагалї, а властиво по 8 ґубер. правобережної, лївобережної й степової України. От-же загальним викладам гоже йняти віри занадто обачно, бо й сам автор постерегає, що, „на жаль, в новій працї Централ. стат. Комит. нема нїяких відомостей про особистий склад громад і товариств, що мають земельну власність“. Ось, напр., д. Порш обрахував „надїльної“ землї на 1 двір в Укр. правобер. $5{,}_4$, в лївобер. $6{,}_8$, в степовій $8{,}_5$ дес., а далї висловив: „таким чином головна маса селянства України складаєть ся з селян був. поміщицьких і був. державних“. В другім місцї читаємо: „найбільш дрібних (до 5 дес.) надїлів мають: Поділє $78{,}_6\%$, Полтавщина $56{,}_1\%$ [2]), Київщина $55{,}_5\%$“. Звертає увагу, що по подвірному перепису Полтавщини в 1900 р. упадає землї на 1 двір: козаків $7{,}_3$ дес., б. панських $3{,}_7$ д., казенних $6{,}_6$ д., „инших“ з міщан, салдат, однодворцїв то-що $3{,}_8$ д., а середнїм числом $5{,}_7$ д.; значить, б. панскі та „инші“ забезпечені землею на половину менше проти козаків. Видана земським статист. бюро брошура під титулом „Обезпеченность пахотною землею хозяйствъ Полт. губ.“ подає зкорочений звід подвірного перепису, і ось з сього джерела, ще не вжитого українською лїтературою, [3]) маємо зачерпнути дальші відомости, приладнавши як нагодить ся до речи.

Селянська людність і забезпеченнє її землею виявили ся в 1900 р. ось так:

---

[1]) „Україна“, Нояб. — Декаб. 1907 р.

[2]) Се не вірно: козакам нїколи й нїхто землї не надїляв, але вони мають вільну землю нарівнї з панством, духовними й иншими власниками.

[3]) Добр. Л. П. вживав в „Рідн. Краю“ „Предварит. общіе итоги“ переписи, окремі від „Обезпеченность“...

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ЧИСЛО ГОСПОДАРІВ.

	Без-земел.	Без поля	Мали поле.	Разом.	% людности.	Мали десят.	Землї на 1 двір.
Козацьк.	5.346 (3%)	36 191 (19%)	148.217 (78%)	189.734 (100)	45,9	1.397.082 (59,6%)	7,3
Б. панські селяне .	5.299 (3,5%)	27.586 (18,9%)	115.922 (77,8%)	148.807 (108%)	36,0	556.085 (23%)	3,9
Казенні	910 (2,1%)	3 975 (9,8%)	35.493 (88%)	40.378 (100)	9,7	269.132 (12%)	6,6
Инші	11.248 (33,1%)	19.707 (31,5%)	12.124 (35,4%)	34.079 (100)	8,4	129.237 (5,2%)	3,8
Разом . . .	22.803 (5,5%)	78.459 (19%)	311.756 (75,5%)	413.018 (100)	100	2.351.506 (100)	5,7

Таким чином найчисленнїйший козачий стан в 45,9% людности володіє $^3/_5$ (59,8%) всієї площі селянських земель, а більш $^1/_3$ час. (36%) б. панських селян осїло ледве $^1/_4$ час. (23%) площі; коло $^1/_{10}$ час. (9,7%) казенних селян володіють $^1/_8$ час. (12%) площі, а на $^1/_{12}$ (8,2%) „инших“ упадає $^1/_{20}$ (5,2%) площі; значить, володіння козаків та казен. селян відносно вдвічи більші проти других і геть переважують середню (пересічну) лїнїю. Тим часом відсоток голоти безземельної та без поля, з козаків та б. панських, сливе вдвічи більший проти казен. селян, але у „инших“ голоти мало не $^2/_3$ (64%), а з полем ледве 35,4%, коли в казен. селян мало не $^9/_{10}$ (88%), а в козаків та б. панських сливе $^4/_5$ (до 78%). Про те гоже памятати, що з „полем“ записано господарів з клаптиками менш 1 дес., заспіль з такими багатирями, що володіють цїлими десятками, а де хто й сотнями дес. А вже-ж середня (пересічна) частка (участок) 5,7 дес. на госп. сама собою уявляє загальне малоземелле, маючи на увазї правдивий обрахунок статистиків полтавських, що для виживлення середньої родини хлїборобської з 5,5 їдцїв, та для одягу, обуву й оплати всяких накладів, треба не менш 6 дес. присївку пашнї. Висновок же середньої огулом потягне рівновагу геть вниз, коли приважити 24,5% безземельних та без поля; дак тодї рівновага зупинить ся на 4,5 намісць 5,7 дес. на 1 двір. Ото-ж пак і 4,5 і 5,7 однакі бюрократські фікції, придобні лишь для де яких загальних обрахунків та на підставу поглядів з високости шташиного льоту. Але спустившись на грунт дїйсного життя, полтавська земська статист. комісія визнала брак надрукованих в збірниках матеріялів про землеволодїннє, і вимогла поповнити „соотвѣтственно потребностямъ времени“. З такого наказу мусило статист. бюро зтасувати всї картки подвірні та знов по-

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

списувати, гуртуючи господарів в окремі купи, відповідно заможности або злиденству, та й видало нову брошуру, за титуловану вище, з підзаголовком „итоги по губ.“

В брошурі містить ся 43 стр. самих таблиць без тексту. Цїкаво, що статист. бюро вперше оголосило в подробицях відомости про володїннє дрібних приватних власників подесятинно, менш 6 дес. на господ., і таким чином стала відома численність привилейних малоземельних і безземельних, а разом і непривилейних хлїборобів, або тих, що попереду платили „подушне“ та були приписані до громад.

Для вжитку даних по головнїйших ознаках малоземеля, доведеть ся відокремити господарів привилейних від непривилейних, за для порівняння; отже всїх непривилейних різних станів можливо купчити заспіль, прозираючи, що в аґрарнім питанню переважне значіннє має достатний обшир володїння, а нїяк не належність господаря до того чи иншого стану, бо від того володїння нї на цятину а нї прибуде, а нї зменшить ся, та й голота безземельна та без поля однаково не знатиме добра, доки нема до чого рук приложити. При такій рахубі, всякі рахунки й висновки займатимуть не що багато місця, але все таки подадуть хоча стислий малюнок чи нарис живого життя властиво малоземельних при сучаснім становищі.

По подвірному перепису господарське землеволодїннє від меншого до більшого гуртуєть ся так:

	Привилейн. госп.		Непривилейн. госп.	
	Число.	%.	Число.	%.
Безземельних	3.536	36,3	22.803	5,6
Без поля	2.238	22,9	78.459	19,0
	5.774	59,1	101.262	24,6

	Привилейн. госп.		Непривилейн. госп.	
	Число.	%.	Число.	%.
Малоземельних:				
Що мають поля: менш 1 дес. .	107	1,1	26.504	6,4
1 — 2 .	211	2,0	53.715	13,0
2 — 3 .	216	2,2	45859	11,1
3 — 4 .	220	2,2	43.265	10,4
4 — 5 .	191	1,8	31.722	7,6
5 — 6 .	149	1,5	21.008	5,2
	1.094	10,8	222.083	53,7

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Забезпечених:						
	6 — 50	.	1.614	17,1	87.428	21,2
Багатирів,	більш 50	.	1.285	13	2.245	0,5
			2.899	30,1	89.673	21,7
	Разом . .		9.767	100	413 018	100

Осе вийшла дивна річ така, що привилейних власників безземельних та без поля набрало ся до $^3/_5$ ($59,_1\%$) цілокупного стану, а непривилейних $^1/_4$ час. ($24,_1\%$), то-б то відносно як: $2,_4$: 1, властиво-ж безземельних, що мовляв, і то не наш корх землї, що нам (мерцям) очи закриють відносно: $6,_6$: 1, а без поля: $1,_2$: 1; за те малоземельних між привил. влас. $^1/_{10}$ ($10,_8\%$), а між непривил. перехопило ся над $^1/_2$ ($53,_7\%$), або відносно до привил. 5 : 1. А в кінці-краю згуртувало ся бідноти між господарями привил. $^7/_{10}$ ($69,_9\%$), а непривил. мало не $^4/_5$ ($78,_3\%$), а забезпечених та багатирів привил. $^3/_{10}$ ($30,_1\%$) і непривил. над $^1/_5$ ($21,_7\%$).

Отак то знищіло, рострощило ся на друзки землеволоділнє „панське“ й „мужиче“ — маючи на мисли, що в купі малоземельних непривил. господ. обраховано менш 3 дес. $30,_5\%$, та безземельних і без поля $24,_5\%$, а гуртом $55,_1\%$, та ще й $64,_4\%$ привил. госп., саме таких, що по розміру земельного цензу — мовляв „багаті на латкй та на дрібні слїзкй“, бо й справдї така сила злиденників завжде не забезпечена навіть вижившленнєм з власної землї; останнї-ж малоземельні, що мають 3 — 6 д. поля — $5,_5\%$ привил. та $23,_2\%$ непривил. лишень під урожай не менш 50 пуд. з дес. не голодуватимуть з родиною.

Добераючи рахуби про вжитки властиво від хлїборобства, міркуємо, що в 1900 р. було засїяно по ґубернії всяким збіжем 2.115.332 дес. і на сій неоглядній площі було засїяно привил. госп. 315,571 дес. то-б то $^1/_7$ ($14,_9\%$) площі, а неприв. 1.799.761 дес., то-б то $85,_1\%$ площі, або в 7 раз (7 : 1) більше. Але-ж така величезна сила засіву склала ся переважно з дрібних нивок своєї сукупно з найнятою на полїттє приватною землею 480,213 дес. По великости засівних часток (участків) непривилейних господ. було в 1900 р.:

Зовсїм не сїяли . .	23%	Засївали 3 і менш	6 дес.	$27,_6\%$
Засївали: менш 2 дес.	$16,_{30}$	6 —	15	$17,_6$
2 — 3 „	$12,_4$	більш	15	$2,_5$
		Разом		100

Порівняючи отсї відносні числа (пропорції) великости засіву до показаної на стор. 89 великости часток землеволоділння, виснову-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ємо, що малоземельні хлїбороби пильно силкували ся, відповідно до спроможности кожного, придбати пашню на своїй і найнятій землї; ото-ж і стало ся засївщиків не білш 6 дес. $55,_9{}^0/_0$, а по земельному цензу $53,_3{}^0/_0$, значить засївщиків більше на $2,_6{}^0/_0$; не мали чи зовсїм не сїяли $23^0/_0$, а по цензу $24,_6{}^0/_0$, то-б то й з них $1,_6{}^0/_0$ мали якийсь засїв. Але проти забезпеченних та багатирів по цензу $21,_7{}^0/_0$ засївали білш 6 дес. лишень $20,_1{}^0/_0$, так що частина мабуть не тримала ся до засївку та ухвалила наймати своє поле полїтчикам [1]).

Цїкаво, що з предковічних хлїборобів, для котрих „нема то ремесло, як леміш та чересло“, в 1900 р. 152,464 госп. над силу линули запобігти на полїттє 480,213 дес. хлїборобної землї, попшматованої на частки, середнє по $3,_{16}$ дес. на 1 госп.; от-же в той мент заможнїйші та багатирі де-хто обробляв власним коштом якусь частину власного поля, а зайву землю віддавав під наєм орендарям та полїтчикам, а де-хто зовсїм відсахнув ся від хлїборобства. Ото-ж в 1900 р. не обробляли власної землї:

	Привил. госп.				Непривил. госп.			
	Число госп.	$^0/_0$.	Десят.	$^0/_0$.	Число госп.	$^0/_0$.	Десят.	$^0/_0$.
Маючи 15 — 50 дес.	731	$96,_2$	20.589	66	987	$5,_3$	23.678	$4,_4$
„ більш. 50 „	560	$40,_1$	93.710	$14,_5$	145	$6,_4$	13.938	$5,_3$.

Он як гостро відрїжняєть ся поколїнє панське від мужичого: з полупанків з 15 — 50 дес. хиба чоловіка з 4 на сотню госп. сидять та якось хазяйнують, а 96 чол. розтекли ся по всїх усюдах, та притулили ся десь по службах казенних та инших; от-же непривил. госп. при таких саме достатках хиба $^1/_{20}$ час. $(5,_3{}^0/_0)$ не обробляють своєї землї. Тако-ж і з багатирів не обробляють землї: з панської ґрупи $^2/_5$ $(40,_7{}^0/_0)$, а з непривил. куркулїв (захожі, чужинцї) тільки $^1/_{16}$ $(6,_4{}^0/_0)$. Та й навіщо пак наберати на свою голову того клопоту, втрачатись на господарську справу та на вправителїв і т. п., коли завжде над 150 тис. дрібних хлїборобів нишпорять скрізь та побивають ся бодай би запобігти на полїттє, хоча б дес. зо 3 поля, і в боротьбі на перебій з тиском таких-же горопах, кожен за той клаптик поля раднїйший переплатити лишку, аби не пустити з рук.

---

[1]) Дуже жалкуємо, що таблицї не дають змоги з певністю разом сказати по кожному гурту (розряду) господарів: кілька кожен з них має землї, худоби й засїву, а через те мимохіть доводить ся доходити рахуби навкося, приближним порівняннем, ставленнем поруч по головних ознаках (елементах хазяйства).

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

II.

Хлїборобити без тяглої худоби та без необхідної більш-менш коштовної справи (плуг, рало, борона і т. п.) не можлива річ — так само, як якомусь ремісникови майструвати без відповідного струменту та лаштунків. Одначе життє малоземельних хлїборобів стає все сутужнїйшим та непридобнїйшим, бо вже знищили ся та звели ся на пшик, не то голота, а й колишні статечні господарі, — коли порівняти перший подвірний перепис 1882 — 89 р. з пізнїйшим повторним переписом 1900 р. Щоб не завалювати сторінок сирицею статистичною, досить держати на умі, що в 1900 р. проти попереднього постало в ґубернії троє коней намісце пари, але з двох пар волів лишила ся єдна пара та бовкун (одинець), корів прибула $^1/_{10}$ частина, молодняку кінського наплодив ся пятерик намісць трояна, биків та теличок прибуло 1,8 на сотню, за те овець зменшило ся на сотню три штуки, а людей намножило ся приблизно до $^1/_5$ час. ($18^0/_0$). Взагалї попереднє тягло було не таке миршаве, яке сучасно животїє.

Світова річ, що тяглій шкапі й товарюці (волови, корові) треба вдосталь давати травної паші, а надто підчас тяжкої роботи на полї, бо, мовляв, яка паша, така й робота: захарчована шкапа чи товарюка не потягне як слїд плуга і т. п. Аж ось по „статист. ежегоднику на 1906 р.“ обраховано щоденний пайок пашистої соломи на тяглу животину 17 фун., а сїна упадає по ґуб. на рік 18 пуд.; по окремих-же повітах і того нема, напр. по Пирятинському пов. 9 пуд., а по Костянтиноградському ледве 3 пуда. До сього додаємо в перекладї: „ясно, що лишень зменшеннєм пайка; мішаниною всячини з пашею; хуруваннєм (извозъ), коли з заробітку тратить ся частина на харч хазяїнови й худобі; а наприкінцї „спродажем частини паші під зимову безроботицю — змогли хлїбороби сяк-так перезимувати худобу“. Звичайно, після саме таківської зимівлї худоба в аби-яких господ. на провеснї удає на кістяк, бо ледве чвалає по волї, а в плузї або-що просто з ніг валить ся (пристає), знесилена до кінця-краю. Авже-ж дбалі та з достатком госп. приховують тревнїйшу пашу для весняної роботи, а бувало иноді на провеснї обсмикали стріхи, або зовсїм здерали соломяну крівлю з повіток і т. п. та мусили годувати бідолашну худобу, яка не виздихала за зиму.

Забезпеченнє н е п р и в и л. госп. тяглою худобою по перепису 1900 р. таке:

Generated on 2015-08-02 18:06 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

	Збераниця :		Півтяглї.	Самост.	Багатї.	
Без тягла.	1 кінь, вїл.	1 корова.	2 — 3 шт.	4 — 6 шт.	7 і більш. ш.	Разом.
27,9%	10,4%	7,3%	36,2%	15,3%	2,9%	100
	17,7			18,2		

Кожен справжнїй щирий хлїбороб завжде силкуеть ся мати худобу відповідно до спроможности для пахарювання на своїй і нанятій землї. Надзвичайна сутужність для бідноти прогодувати весною та в лїтку підніжковою, а по осени та зимою сухою пашею, часто-густо примушуе замісць зимівлї спродувати худобу, посївши озимину, а пашу ощадити, та на весняну роботу куповати худобу, та обсївшись — знов збувати, та впять таки куповати на возовицю, молотьбу й осінню оранку й сїянку; та оттак і менжують мов той циган кіньми, метикуючи що дорогше — продати, а що дешевше — купити, бо нема снаги визимувати худобу навіть таким злиденним пайком, який казано вище.

Таке забезпеченнє худобою постійно тяжко впливає на розміри засївів, коли поставити поруч відносні числа тяглої худоби з обсягом засївів. Для переконня в сїм служить таке порівнянне:

Забезпеченнє худобою госп.			Мали під засївом:		
Без тягла	27,9%		Нїчого не сїяли . . .	23%	
Мали тягла: 1 вола, коня . .	10,4	17,7	Мали засіву менш 2 д.	16,5	
1 корову	7,3		2 і 3 „	12,4	39,4
2 — 3 шт. . . .	36,2		3 „ 6 „	27,0	
4 — 6 „	15,3	18,2	6 „ 15 „	17,6	20,1
7 і більш.	2,9		15 і більш. „	2,5	
	100.			100.	

Для оранки плугом бодай на пядь (4 верш.) вглиб звичайно статечні хлїбороби запрягають дві пари путящої тяглої худоби (волів або коней); але таких самостійних госп. менш. $^1/_5$ час. (18,0%), а поруч, засївів більш 6 дес. вживали ті-ж $^1/_5$ час. (20,1%); малоземельні-ж госп. завжде обробляють поле лишень супрягою, то-б то обопільною запомогою, гуртуючи тяглу худобу для плуга. В дійснім життю відзначають ся супрягачі пів-тяглі з 2—3 шт. від збераниці злиденників, що мають 1 животину; бо пів-тяглий підберає до себе 1 супрягача, а злиденник мусить єднатись з 2—3 супрягачами, що б вистачити до плуга збераницю. Та й яка там робота вийде, коли худоба не париста, та те тягне, а те не везе, або те порське, а того не підженеш і т. п.; авже пак статечний гос. „тогдї весело співае, коли своим пятериком поганяе“, а з збераницею часто-густо більш мороки та лементу, нїж путної роботи.

Generated on 2015-08-02 18:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Тім то проти 36,2% госп. з 2—3 шт. тягла — мали засївів від 2—6 дес. 39,4%; проти 17,7% бовкунів мали засївів менш 2 дес. 16,5%, а проти 27,9% госп. без тягла — нічого не сіяли 23%. Добираємо розумом, що в забезпеченнє худобою втілена цілком вся напружена снага чи змога малоземельних госп. що до обробітку поля власного, й банкової й найнятої на політтє землі; от-же набуті з надзвичайною натугою засіви бракують головнійшим потребам малоземельних господ, а надто злиденні клаптики засівів менш 3 дес. Одначе розпросторити обшир засівів, ба, нема чим та й ні на чому, бо нігде дівати навіть тую миршаву худобу, яка ще, до часу, животіє.

До речи личать відомости про забезпеченнє господарів знаряддєм що до хліборобства. По „предварительнымъ общимъ итогамъ“ перепису 1900 р. містимо виняток про необхідне знарядде, рахуючи на 100 господ.:

	Привилейн. г.	Непривилейн. г.
Плугів заліз. многолеміш.	16,1	0,1
„ однолеміш.	99	25,0
„ деревяних (сабани)	0,5	16,0
Букарів і екстирпат (драпачі) . . .	6,4	3,7
Ралів деревяних однозубих	1,4	20,3
„ инших[1])	28	17,4
Борін з деревяним зубєм	1,4	19,0
„ залїзним „	27	72
Молотилок кінних	6	1,7
Віялок (млинки)[2])	29,4	6,2
Вивозили гній для піддобр. поля . . .	10,4	2,1

Самостійному чемному господареви личить завжде орудувати доброю головнійшою справою до обробітку поля — бодай-би не підлещуватись до чужої ласки — мов-би які недбалі та злиденники, що не проживуть без позичок та чужої допомоги. З такого погляду здаєть ся превеликим дивом, що ще не счезли деревяні знаряддя, без чого, мовляв, і на ниву не потикай ся; от-же сабани (плуги), однозубі рала та борони з деревяним зубями мабуть ровесні тим Скитам, що на місці Полтавщини зазнав ще Геродот за $2^1/_2$ тис. літ тому назад. Бо, напр., однозубе рало — се-ж пеньок або окоренок, до якого заплїшено загостреного зуба та прилаштовано во-

---

[1]) Бувають з 3 дерев. й залїз., з 5 — 7 залїз. зуб.

[2]) Обмежено головнійшими речами, одсунувши мало розповсюжене знаряде.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лове вийя, або голоблї кінські — та й край; ото залигають пару товару або шкапу, тай копирсають ниву трохи краще, ніж свиня порие писком. Такою-ж бознаколишнєю давниною здаєть ся деревяний — опріч залїзного лемеша — плуг та борона з деревяним зубєм. От-же вище показано, що однозубе рало ще панує над иншими, та й плугів деревяних чимало по ґуберніï, а по окремих повітах геть-то більше. [1]).

Таким чином перепис в останнїй рік минулого XIX віку показав всю злиденність забезпечення малоземельних хлїборобів як землею, тако-ж і тяглою худобою та й справою що до обробітку поля. Правда, що кожного року розповсюджують ся, напр., залїзні однолемішні плуги і т. п., а старосвітська справа зникає; правдиво, що по-де-куди рала однозубі лишають ся вже за диковину; алеж, напр., по Прилуц., Ромен. та Золотонош. пов. мабуть не швидко ще здихають ся, тако-ж деревяних плугів-надто по Гадяц. та Ромен пов. А до часу, кожен латво обметикує та домислить ся, що цїлїсенькі десятки тисяч, а запевне й сотня тисяч хлїборобів і досї нївечать та виснаджують родючу землю сміховинною стародавньою справою — справдї не з причини сутого злиденства, а чого доброго під тягарем мугирства та темноти безпросвітньої. Ото-ж „степ широкий, край веселий“ занапастило неуцтво та відлюдність і необачність. Тим-то з привил. госп. ледве $^1/_{10}$ час., а з непривил. — два госп. на сотню зважили ся піддобряти землю та вивозити гній на поле — намісць того, що мугирство ріже або лїпить кізяки та палить у печах. Воно, бач, „як роблять так і мають“, бо безглузде пахарюванне відчуваєть ся відносно убогими врожаями пашнї, хоча земля в тім не винна, коли пахарі байдужі до заповіту мудрого: „дай нивцї, то й нивка дасть“, а покладають, що „як Бог схоче, то й на каменї вродить“.

---

[1]) На 100 госп. доводить ся по пов.:

	Золотонос	Кобиляц.	Прилуц.	Ромен.
Рал однозубих	24	0,4	31,7	30
„ инших	8,4	56,4	6	2

	Гадяц.	Зіньків.	Лохвиц.	Ромен.	Миргород.
Плугів деревяних . . .	40	27	25	34,6	29,5.

В Кременчуц. пов. плугів дерев. числом 324, рал однозубих лишило ся 60 на цїлий пов., а в Кобиляц. 42 рал однозуб.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

III.

В „Обзорі хазяйства“ по ґубернії за 1905 р. подана відомість про врожаї зерна в хазяйствах непривилейних дрібних (менш 50 дес.) господарів. З тієї відомости уявляєть ся:

Середній врожай з дес. в пуд. і ціна за пуд зерна в коп.

	Жито.		Пшениця.		Овес.		Ячмінь.	
	Врожай.	Ціна.	Врожай.	Ціна.	Врожай.	Ціна.	Врожай.	Ціна.
1886 — 1890 р. . .	50 п.	49 к.	44 п.	68 к.	49 п.	35 к.	43 п.	34 к.
1891 — 1895 „ . .	49	51	53	61	50	39	54	37
1896 — 1900 „ .	49	46	47	70	55	45	48	41
1901 — 1905 „ . .	67	51	52	61	64	48	60	45
Середня за 20 літ.	55	49,2	49	65	54,5	42	52,5	39,2
1901–5 р. проти серед.	+12	+ 1,8	+ 3	— 4	+ 9,5	+ 6	+ 7,5	+ 5,8

Висновок доводить, що за останніх 5 літ 1901—5 р. врожаї пашні а надто жита підсунули ся — певне з такої рації, що почало ся розповсюдженнє залізних плугів та иншого корисного залізного знаряддя, а вже стародавня справа зноквола зникає; до того й розумнійші госп. стали пориватись до піддобрення поля — хто гноєм, а хто чорним паром.

Кидаєть ся в вічи змінність та хиляннє сюди й туди базарних цін на жито й пшеницю в поруч з тим, що ціни на овес та ячмінь за всї 20 літ постійно пяли ся на підвищеннє. І ось, в 1901—5 р. на жито та пшеницю ціни стали такі саме, як стояли 10 рок. назад — у 1890—5, а на овес та ячмінь все підсувають ся вгору.

Добераючи рахубу такому явищу, згадаймо що в 1900 р. було засіяно дрібними (менш 50 дес.) госп. по ґубернії, рахуючи кругло тисячами (без сот. дес.), жита 514 тис., пшениці 535 тис., вівса 178 тис., ячменю 383 тис. десят. Досить відомо, що малоземельні госп. дбають пшеницю та овес виключно на продаж, лишаючи малу частину для насіння, та якийсь мішок пшениці на пожиток: на приварок та на паляниці під свято; а на щоденне виживленнє вживають борошно житнє з ячним, та ще — при достатках — деруть ячмінь на дерть та посипають нею обмішку з полови й збоїни, або сїчку соломяну на годівлю худоби тяглої й гулячої і т. п. Значна частина господ. під час жнив беруть у Євреїв-ссипщиків завдатки, запродуючи зерно з першої молотьби; та ото як почнеть ся мо-

Generated on 2015-08-02 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

лотьба, то ссипщики мерщій провадять свої сортівки (тріери), терези й лантухи, та прямо з під машини хапають зерно і тут-же перечищають та перепускають на сортівку, насипають в лантухи й провадять на залїзницю.

Всї базари й ярмарки після жнив, малозем. госп. завалюють хурами, насамперед з пшеницею та з житом, бо примушені продати по якій попаде цїнї, аби оплатити казенні та земські накладн, та хоч трохи позатикати дїрки, то-б то вертати позички то-що. Але пронозливі ссипщики аби помітили, що в базарі чи в ярмарку стає завізно, то раптом збивають цїну на кілька копійок на пудї зерна, й мусять продавцї або продати як наважили ссипщики, або повертати додому не продану пашню — хто зможе чатувати згоднїйшої цїни иншим часом. Пшеницю всї хлїбороби накинули ся сїяти найбілш, спокушаючись дорогшою цїною, та тим, що завжде велику силу пшениці провадять пробі за грянцю на всьогосвітнє торжище, а на внутрішних торжищах мукомели вживають відносно не велику частину. Але-ж пшениця піддала ся невідбійному впливу всьогосвітнїх цїн, та запальній грі биржових пройдисвітів та їх прихвостнїв, та всяких проноз; тим то й цїни непостійно вагають ся, як показує таблиця. Жита відносно менш попадає за грянцю, й лекше відчуваєть ся вплив всьогосвітнього торжища, бо пак у нашім царстві даєть ся в знаки невивідний голод на величезних площах, куди провадять жито для голодаючих; так ото, відповідно до лїтнього недороду в країнах, і поводить ся білш-менший запит (спрос) на жито, й помітно помірнїйше хилянне базарних цїн. Стійнїйші цїни на овес домисляють ся в тім, що його сїють лишень на $^1/_3$ частину проти пшениці; от-же столичні та й инші значні городи все білш розпросторюють ся та велелюднїють, а разом з тим росте й потреба вівса для годівлї коней усяких панських та в хурманів то-що, та таки й загрянцю не що велику частину провадять. Ячменю хоча сїють вдвічи білше нїж овса, дак-же в кожнім господарстві багатому й бідному значну частину поживають на харч та на обхідчину, так що в малоземельних нема що продавати, а ще й собі доводить ся прикупити, та й заможнїйші господарі не радо попускають на продаж. Оттака-то думка про цїни на пашню, та з безпосереднього спостереження можливо мовити, що в дїйснім життю дрібних хлїборобів рідного краю справдї не поводить ся того, що письменники розуміють „перепроизводством“, то-б то заваллю, що на неї нїби-то й купцїв не знаходить ся.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

А що б довідатись про те, оскілько хлїборобство приносить користи чи вигоди, справимо такий обрахунок:

	За 1886—1905 р.	За 1905—1905 р.
Середня цїна за пуд зерна, огулом	48,8 коп.	51,2 коп.
Валовий врожай пашнї з дес. . .	52,8 пуд.	60,8 пуд.
„ дохід	25 кар. 76 коп.	31 кар. 13 коп.
Страток: на сїмена 8 пуд. . . .	3 „ 58 „	4 „ 10 „
„ земельного накладу . .	1 „ —	1 „ —
„ на полїтню плату за дес.	10 „ 50 „	14 „ 29 „
Разом	15 „ 08 „	19 „ 39 „
Остачі . . .	10 „ 68 „	11 „ 74 „

Правда, до такої остачі слїд додати ще всю солому, збоїну й полову; так разом-же треба обміркувати: кілька коштує обробіток поля, молотьба пашнї, та прогодованнє хлїборобської семї і т. п. Відповідний рахунок на середню міру складаєть ся так:

оранка десятини плугом . .	5 кар.
скороженнє, обсїв, волочінка	1 „ 50 коп.
за жнива	6 „ — „
возовиця кіп верс. до 2 . .	1 „ — „
за молотьбу кінною машиною	3 „ — „
Разом .	16 „ 50 „

Значить остачі грошей бракує на необхідний страток, а вже на виживленнє, на одежу й обуву та на обхідчину десь треба розстаратись; та ще й отопитись соломою з 1 десятини й думати нїчого, бо на топливо покладають на рік не менш 20 карб. А полїтнї цїни за землю невпинно все дорогшають: в 1886—1890 р. за дес. 8 кар. 54 коп., 1890—95 р. 9 кар., 1896—1900 р. 10 карб. 23 коп., 1901—5 р. 14 кар. 29 коп. то б то проти попереднього 5-лїт. подорогшали на 4 карб. 06 коп. (40%) а за 20 лїт на 5 карб. 75 коп., або на $^2/_3$ (67%).

Конечний висновок виходить такий: за останнє пятилїтє хлїбороб придбав з дес. лишку 8 пуд. зерна на середню цїну 5 кар. 01 коп., і за сей час на землю цїна подорогшала на 4 кар. 06 коп., значить лишку стало 95 коп., та солома й полова — та ото вже й край — кінець за гірку працю, коли сїє пашню на найнятій на полїтє землї.

Більш-менш лагідно жити тим з привилейних та з козаків, що орудують вільною та не заложеною по банках предківщиною; сяктак перебиваєть ся ще й той, хто прижив частку землї з банковою підпомогою 20—25 лїт назад, поки земля була занадто дешева (менш 100 карб. за дес.), та за неї доводить ся платити за рік карб. до 5; от же по „Обзору за 1905 г.“ цїна за дес. поля

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з банковою підпомогою визначена середня по ґуб. 250 карб. (з ваганнєм від 130 до 350 карб.), а в „Хуторянинї“ за 1907 р. (№ 1) середня ціна за 1906 р. вже виходить 254 кар., при чім банок давав у позику (ссуди) 166 карб. а покупцї повинні були докласти з свого кошту „верхів“ 88 кар. за дес., то б то над $^1/_3$ час. ($34^0/_0$).

Так в повідомленнї правдиво доведено, що банковою підпомогою можливо поживлятись виключно „болѣе зажиточнымъ“, а вже злиденники безземельні та малоземельні навіть „не смѣютъ и мечтать о покупкѣ“. Та нехай лишень банківські верховоди схаменуть ся та погадають: де ж тих верхів надбає біднота, коли з найнятої на полїтє землї нїчим харчувати ся по наведенному рахунку, хоча за 1901—5 р. врожай був кращий попереднїх, а останнїм часом і урожаю нема.

Згадуючи, що на 152,464 чол. полїтчиків упадає по рахунку на стор 9, найнятого на полїтє поля, середнїм числом 3,16 дес., домислюємось, що за 1901—1905 р. з засїву 3 дес. буде остачі грошей ($11,_{14}\times 3$) 35 кар. 22 к., а стратку на обробіток доводить ся ($16,_{50}\times 3$) 47 кар. 50 коп.; значить при такім становищі для хлїборобської семї істнуваннє нїяк не можливо. На найменьшу міру для задовольненя найголовнїйших потреб неминуче додати ще 3 дес. поля, бодай би вийшла частка засїву 6 дес. Розуміють ся в такім разї рахунок буде більш погожий, бо при такім засївї в дїйснім життю господарі й шматком хлїба не жадні й штук 2-3 тяглої худоби прогодують, та й хазяїнують з обопільньою поміччю супрягача. Бо певно тільки обопільня запомога держить супрягачів на свїтї та дає змогу саме в час вправлятись з нагальною роботою на полї. Тим то й полтавське ґуб. земство на підставі перепису 1900 р. обговорюючи земельний голод, вирекло наділити безземельних та малоземельних тим способом, що б маючим дрібні частки — додати, а безземельним наділити до 6 дес. на кожного господаря, запевнившись, що така норма відповідає потребі вижившленя, одягу й обуву хлїборобської родини.

IV.

Операючись на заміти земства про додадок для поширення площі землеволодїння безземельних та малоземельних госп., обмірkуємо: кільки саме доводить ся додати до показанної вище землї, якою орудують господарі — бодай би підрівняти частки, щоб стало по 6 дес. у кожного госп.

Generated on 2015-08-02 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Відповідний завданню рахунок буде ось такий.

Число госп. привилейн.	Середня міра частки (участ.).	Кілька дес. поля належ. додати.	Число госп. непривилейн.	Середня міра частки (участ.).	Кілька дес. поля належ. додати.
2.536	безземельні.	21.216	22.803		136.818
2.238	без поля.	8 554	78.459		431.939
107	Мають м. 1 д.	531	26.504		194.333
211	— 1 — 2	992	53.715		214.634
216	— 2 — 3	812	45.869		126.408
220	— 3 — 4	600	43.265		77.099
191	— 4 — 5	335	31.722		55 023
149	— 5 — 6	119	21.008		15.550
Раз. 6.868		33.159	323.350		1.201,804

Значить, припадає додати $1^1/_5$ мілїона (1.201,804) дес. поля самим малоземельним непривилейним госп., властиво ради того тільки, бодай би вони, разом з 2.351,506 дес. сьогочасного володіння, орудовали б заспіль кожен часткою в 6 дес. поля. От же земство повідомило, що в 3 пов. не набереть ся гулящої приватної землї для додатку тамтешним злиденникам навіть по 3 дес.; в 6 пов. сягне тільки по 3 дес.; в 3 пов. по 4 дес.; в 1 пов. по 5 дес., а в Пирятинськім та Костянтиноградськім сягне й по 6 дес.

Розвязаннє земельного питання така поважна та морочлива річ, що годить ся насамперед з пильною увагою дійти та скрізь рахубисто розважити дійсне становище землеволодіння малоземельних. Що були показані дрібні частки окремих господарів — то то ще не все лихе, бо головнїйше горе та клопіт в тім саме, що поле пошматовано на дрібнесенькі клаптї, такі, що по декуди й плугом нїяк обернутись, а до того ще й нивки розкидані на кілька верстов. Ясно, що при таких обставинах годї ждати корисного та рахубистого господарства, бо господар наче несамовито лине сюди й туди, й нарештї мусить марнотравити найдорогшу хвилину, бо кинеть ся на одну нивку косити пашню — а ген там зерно вже висипаєть ся; або поки ось тут посїяв та заволочив, а десь друга нивка зашкарубла так, що вже й скородити не втнеш. Оттак роскидані клаптї поля доводять господаря до втратку та знесилення; а тим часом таке становище панує в 11 повітах по ґубернії, де затвержено при межуванні земель стародавнє трьохпільно-толочнє землеволодіннє, й кожному власникови нарізано поле [1]) в три царини (зміна руки), а подекуди ще й безтолочний клин (лан.). От-же визволитись від черезполосиці правно (по за-

[1]) Селянські садиби (з левадами) обмежовані окремо від поля.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

кону) можно не инак, як з доброхітної згоди всїх володїльців „общесмѣнной дачи“; по останнїх же 4 пов. так званою „хуторною“ нарізкою обовязкових толок не встановлено, а землю окремо до кожного хутора прирізано цїлком або ж в двох шматках, то й хазяїнувати зручнїйше та згоднїйше. Але ж черезполосиця по ґубернії скрізь, бо напр. той прикупив клапоть від переселенця, той спадщину добув, або за жінкою взяв, а той набув з банковою підпомогою і т. и. Так ось у Новім Тагамлику (Конст-град. пов.) селяне вже третїй раз прикупили землю з банковою підпомогою, й кожен раз поділяли на частки; і таким чином один господар назбірав $7^1/_2$ дес. в 11 клаптиках, розкидану верстов за 5—6 ріжних місцях; та оттака ж дрібнота розповсюджена скрізь по ґубернії.

Для добробуту малоземельних насамперед потребує скасування дрібноти та черезполосиці нивок, та скасування старосвіцького трьохпілля з толокою, бо вони надзвичайно перешкоджують поступовому розвою хлїборобства й доброхітному виселенню з містечок та велелюдних сїл на власну польову землю, окремими хуторами. Разом з тим слїд би пильно доправлятись, бодай би встановлені були неподїльні частки поля на меньшу мїру 3 дес., без права роздроблення таких часток переділеннєм, або продажею і т. и. Адже по закону про розмежуванне земель в Полтавщинї та Чернигівщинї встановлена була самостійна „хозяйственная единица“ 50 дес. для польових земель і 3 дес. для лїсних угоддїв обрубними частками, вільними від трьохпільно-толочних змін (царин, рук); так для дрібного (меньш 50 дес. поля) землеволодїння бажано встановити самостійну „хазяйственну одиницю“ 3 дес. поля; бо на такій частцї зручно більш-меньш корисно хлїборобити, та й влаштувати де зручно на частцї курінь (половник) та пристановище (захист) для худоби під час роботи. До таких часток придобнїйше сполучати розкидані клаптики, помінявшись з ким треба доброхітно або й по присуду. Встановленнє неподїльних 3 дес. часток матиме велике значінне, а надто по-близу залїзничих станцій, торговельних городів, містечок, значних сел і т. и., де й приватна земля вже надзвичайно дорога. Розуміеть ся, кожен бажатиме орудувати й меньшим вчастком — нехай 4—5 дес., аби в присаднім місцї, та мабуть не спокусить ся, чого доброго, й на десяток дес. в якімсь глухім закутку, а тако-ж відсахнеть ся від переселення геть на невідомі степи в чужодальнїх країнах.

Запевно можливо рахувати, що при виясненних ґрунтовних засновах упорядкування сучасного землеволодїння малоземельних

Generated on 2015-08-02 18:07 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

господарів значно скоротить ся неминуча потреба в додатку землї, а саме поменьшає обрахована недостача 1.200 тис. дес. Значить пильно треба поривати ся до практичного здїйснення доступних річей, а саме:

1) Скасування силою закону полїтнього найму землї, а намісць того встановити виключно довголїтню оренду малоземельними господарями, властиво тієї земли, що власники не обробляють своїм коштом, а завжде роздають на полїтє, або баришникам-орендарям „на годи".

2) Доправлятись висловлених вище законів про скасуваннє трьохпіля з толокою, а також черезполосицї, й встанови дрібної неподїльної частки в 3 дес. поля.

4) Коштом земства спільно з казною, справити новий подвірний перепис по ґубернії дрібних (меньш 50 дес. поля) безземельних і малоземельних госп., вказавши мету — довідатись про дїйсну численність дїйсних справжних хлїборобів.

4) Допомагати розповсюдженню й гуртуванню безземельних і малоземельних дїйсних хлїборобів ріжних станів в спілки (товариства), для оренди приватних земель і полегшення громової запомоги до дбання худоби, справи хлїборобської і т. и.

Тільки такими плановими заходами варто сподїватись дійти до доцїльної запомоги хлїборобській бідноті і добитись уладнання життя й добробуту малоземельних господарів.

На чолї бажаних законодатних наказів переднє місце займає скасуваннє полїтнього наймання землї, взявши до мислї, що в 1905 р. полїтня цїна за дес. поля обрахована в 14 кар. 29 коп., коли при довголїтній орендї платили 11 кар. 24 коп. на гурт, а по строках [1]) на 2—3 роки 11 карб. 18 к., на 4—6 р. 9 кар. 61 к.; на 7 — 12 рок. 8 кар. 71 к. Значить, орендова цїна на найдовший строк була сливе така, як полїтня (8 карб. 54 коп.) в 1886—1890 р.; та й на 4—6 р. тільки трохи підсунула ся проти (9 кар.) полїтньої 1890—1895 р. А на сам-кінець виходить, що полїтня цїна 1905 р. проти оренди на 7—12 р. дорогша на 5 карб. 58 коп. або на $^2/_5$ час. (39, 6 %) умисне за через саме, що полїтчики не мали снаги заступити більш-меньш грошовитих орендарів. Тим то бажана гуртова оренда малоземельних

[1]) На 1 рік 14 кар. 36 коп. пристосовано до оренд, і виведено середню цїну на гурт 11 карб. 24 коп., а виключно полїтня цїна показана 14 карб. 29 к. Про ріжницю на 7 коп. за дес. нїчого не сказано.

Generated on 2015-08-02 18:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на довший строк, а саме на 12 рік, під забезпеченнє інтересів власника землї. Про таку річ я подавав докладне справозданнє, надруковане росийською мовою (Див. дод. № 52 „Хуторянина“ за 1902 г.).

Упорядженнє 12-лїтних оренд додасть несчисленну користь справжнїм хлїборобам, коли вони матимуть законне право оселяти ся на орендових частках, під умовою урядової перецїнки в останнїй рік оренди, на заснові дїйсних вигод орендарів, з достотним висновком чистого доходу від хлїборобства, і припущеннєм плати на попереднї 12 лїт. В такім разї оренди допоможуть тихому й любомирному розвязанню надзвичайно складного та морочливого аґрарного питання.

По 2 пропозициї пропоновано скасуваннє суто старосвїцького укладу, не відповідного вимогам сучасного становища хлїборобства. Але заведеннє дїдів-прадїдів, що зросло ся з життєм та плекали ся темнотою неуцтва — не здолає нїхто міттю або негайно перевернути на инший штиб. Та ось напр. дрібна черезполосиця була по Полтавщинї до межування запевне ще більша, нїж тепер; от-же на протязї 27 лїт постійної працї, землеміри та уряд добрали рахуби до лїпшої справи. Чого доброго, дадуть ладу й сучасній черезполосицї; але й з добрим успіхом — гаразд якби лїт за 10 вправили ся земльоміри та урядовцї, а до того часу, для задовольнення земельного голоду, годило ся б братись без угайки часу — до наділення безземельним та без поля справжнїм хлїборобам часток поля. Тим-то коли урунять ся 12-лїт. оренди, то хлїбороби триматимуть ся правильного піддобрення землї, й страток на се надолужать певним підвищеннєм врожаїв пашнї и паші. З такою саме синицею в руках біднота мусить спокійно чекати скасування черезполосицї та упорядження неподїльних часток поля, та доки урядовцї доберуть рахуби про додаток землї малоземельним.

По 3-й пропозициї годить ся подвірному перепису наказати завданнє довідатись про вжитки дрібних (меньш 6 дес. поля) господарів ріжних станів, та подати по кожному розряду господарів (див. вище), прирівнюючі (комбінаціонні) відомости про головнїйші ознаки справи хлїборобської, а саме: 1) про забезпеченнє землею в звязку: 2) з семейно-робочою силою, 3) з худобою, 4) з обсягом засїву на своїй і найнятій землї, 5) з головнїйшим знаряддєм до хлїборобства. Такий коштовний матеріял допоможе правильному розумінню дїйсности й справедливому обрахунку про додаткове на-

Generated on 2015-08-02 18:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

дїленнє справжнїх хлїборобів, відсунувши таких, що до орання самособно не тримаються, а взяли ся до чогось иншого.

Висновок на стор. 16 з порівняннєм урожаїв за 1901 — 1905 проти 1886—1905 р. правдиво й ясно показав пізнїйше підвисшеннє проти попереднього врожаю, на 8 пуд. з дес., з рації розповсюдження путящої справи хлїборобської намісць сміховитої справи старосвіцької, якою почасти ще копирсає поле темне селянство. То ж воно (підвисшеннє) не що иньше, як початковий крок збудженої свідомости деяких розумних та прозорливих хлїборобів з твердою вірою в поступ науки про хлїборобство. Є повна надїя, що проторить ся битий шлях до осяяння освітою намісць неуцтва, та що малоземельні господарі перейдом до постійного піддобрення поля, під приводом взірців селянсько-господарських громад, бо вже й сучасно по деяких полях заведено й постійне піддобрення й сїяні, трави для зеленої паші й для сїна; одначе такі новини ще мрії, доки тяжко пригнїчує дрібнота черезполосних нивок.

Значить, задля розвою культурного, задля задовольнення первійших потреб великочисленних злиденників — нагла потреба грунтових реформ, про які сказано вище. Зрушає увагу, що напр. у Новім Світї заведено, а саме: в Сполучених Північно-Американських Штатах, та в Австралії — в Новій Зеландії, роздавали хлїборобам порожню землю, приблизно до 7 дес. на кожну душу, — в Австралії дармо, а в Америцї з накладом на дес. по 46 коп. (в 6 раз меньш нїж у нас при наділеннї по Положенію 19 февраля 1861 р.); от-ж при таких порядках уряди американський та ново-зеланський не проциндряли земельне багацтво, не побанкрутились, але стали могутними та багатючими державами, а американські хлїбороби (фармери) стали найбагатчими по всїм світї, а в Новій Зеландії геть скасована роздача великих маєтків багатирям [1]).

Щира правда, що не нашій сучасній Полтавщинї рівняти ся з Новим Світом та тамтешним ладом; одначе той Новий Світ подає иньшим верховодам земським та представникам у Радї Державній поважну науку про те, яким саме робом вільні люде досягли до надзвичайного добробуту хлїборобського та зажили своїм державам могутности, слави й багацтва. Слїд додати, що наші дрібнї (до 50 дес. поля) господарі осягають своїми засївами сучасно запевне $^{9}/_{10}$ неоглядної площини пашнї, орудуючи в значній частинї

[1]) Русская Мысль, 1907 г. Февраль 103.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

правдиво — наче старцевідською худобою й справою мало що не скитською. Значить, слід вести до того, бодай би широко розвинула ся пропонована в 4 пропозиції ріжноманітня допомога хліборобам з боку урядових і громадянских установ (учрежденій), на заснові провіщанних маніфестом 17 жовтня 1905 р. свобод. Бо тільки одностайне щиродушне пориванне до здійснення тих свобод оздобить сучасне гірке становище великочисленних безземельних та малоземельних хліборобів, знесиленних до кінця-краю безмірно сутужними обставинами животіння.

ЮЛІЯН МІСЬКЕВИЧ.

Мій рай.

Як в небесний чертог
Повелить менї Бог
На довічне іти раюванє,
Одну просьбу Йому
Я до ніг покладу,
Одно зложу сердечне проханє:

За світ знищених мрій
І погаслих надій,
За кроваву житя мого рану
Хай вернути велить
На часочок, на мить
Поміж своїх, на землю кохану.

Звуки рідних тих слів,
І коханя напів,
Чар природи в весні, серед маю
Випють біль мій увесь
І вже лекше прийдесь
Вікувати в надземському раю.

Моє пекло.

Як в пекельний чертог
Повелить менї Бог
На довічне іти горюванє,
Одну просьбу Йому
Я до ніг покладу,
Одно зложу гаряче проханє.

За мій блуд і мій гріх,
Що сповнить я не зміг
Його волї незмінних законів,
Хай вернути велить
На часочок, на мить
В падол горя, плачу і прокльонів.

Людська злоба і лесть,
Катів лютість і месть,
Стон кохання і зойки розпуки
Тричи думу убють
І не буду вже чуть,
Як на адські візьмуть мене муки.

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

НЕТРИ [1].

Отак і довело ся Юргісови у друге попасти у Брайд-Уельську тюрму. У тій бійці у шинку йому знову звихнули руку; тому то його не посилали на роботу бити каміння і тюремний лїкар знов управив йому той звих; завязав він йому і око, і рани на чолї та на щоцї.

Коли на другий день арештантів випустили на тюремний двір на проходку, Юргіс несподївано зустрів ся там з Джеком Дуаном. Давнїй знайомий дуже зрадів, побачивши його і мало не кинув ся обіймати його.

— Боже мій! Се-ж „смердючка!“ — скрикнув він. Що з тобою стало ся? Чи не попав ти у машину, що сїче мясо на ковбаси?

— Нї. Мене поранено було на підземній залїзницї.

Круг них зібрав ся гурток арештантів і Юргіс розказав їм усе, що скоїло ся з ним за останнїй час. Більшість арештантів не поняли йому віри нї на одне слово, але Дуан добре знав, що чесний Литвин не вміє брехати.

— Ну, значить, — утерли тобі маку, — сказав він Юргісови, коли вони лишились у двох; нехай же се тобі буде принаймнї наука з сього!

— Досить уже я мав тієї науки з тої пори, як ми з тобою розійшли ся, — понуро промовив Юргіс і розказав Дуанови, як він прожив цїле лїто. Потім він спитав його:

— Ну, а ти? Давно вже тут?

— Нї, — відмовив Дуан. Я попав сюди позавчора. Осе вже другий раз я тут, а сам не знаю -- за що? Не щастить менї, тай годї. Я не міг їм заплатити стільки, скільки вони хотїли з мене здерти... А чому б нам обом, Юргісе, не покинути геть те прокляте Чікаґо?

— Я не знаю, куди менї йти? — сумно промовив Юргіс.

— А я на що? — усміхнув ся Дуан. Не жури ся, дамо собі раду. Посидьмо тепер трохи, поки що, а там побачимо.

У Брайд-Уельській тюрмі Юргіс зустрів скілька людей,

[1]) Див. кн. IX.

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

яких бачив тут і ранійше. Опріче того він побачив тут велику силу народу, молодих і старих, зовсім подібних до його старих знайомих. Так само, як хвилі на морі: вода у кожній хвилі инша, але одна хвиля зовсім така, як і друга. Він прохожував ся з ними по тюремному дворі і слухав їх оповідання. Хто зручніший був — той хвалив ся своїми вчинками, а хто плохійший — той слухав їх і дивував ся.

Коли Юргіс перший раз сидів у тюрмі, він раз-у-раз думав про свою сїмю і не вважав на те, що дїялось навкруги. А тепер. А тепер нїщо вже не вадило йому придивлятись і прислухатись до тюремного життя і він ясно розумів тепер, що і сам він є частина тої нещасної громади, обєднаної спільним лихом і спільними змаганнями. На життє він дивив ся тепер так само, як і всї його тюремні товариші.

Перше дїло, яке мав зробити Юргіс, коли його випущено з тюрми, без копійки грошей, — було розшукати Джека Дуана. Він був дуже вдячний йому і шанував того панича, що не погордував простим робочим, бурлакою і жебраком і поводив ся з ним, як з людиною. Юргіс і в думку не брав, що він сам може бути дуже користний свойому приятелеви; він досї ще не знав, що дуже рідко трапляють ся люде, які роблять комусь иншому добро, не маючи на метї своєї власної користи.

Адреса, яку дав Юргісови Дуан, була у Ґетто, найбіднійшій частинї міста, у невеличкій кімнатцї на горищі. Там жила молоденька і гожа швачка, француска, коханка Дуана. Вона цїлими днями сидїла за своєю роботою, але не могла заробити стільки, щоб вистачило їй на прожиток і мусїла ще дещо заробляти проституцією. Ся швачка сказала Юргісови, що Дуан ховаєть ся тепер в иншім місцї і сказала йому піти в одну винярню.

Хазяїн винярнї спочатку сказав Юргісови, що Джека Дуана він зовсім не знає і у-перше чує те імя. Але потім роспитавши Юргіса про всї найменші дрібниці, як і де він з ним познайомив ся, він нарештї повів його по східцях за винярню; там крамниця тандитника, а за нею починав ся корідор, в який виходило скілька дверей від маленьких кімнаток. В одній з них жив Джек Дуан.

Він дуже зрадїв, побачивши Юргіса. Він розказав йому, що сидить тепер зовсім без грошей і сподіваєть ся, що Юргіс

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

поможе йому добути їх. Він розказав йому про всякі злодійські штуки і про всі таємниці того злодійського кварталу Чікаґо. Тепер дуже трудна стала їх „робота“, бо поліція дуже уважно стежить, а Юргісови особливо трудно буде, бо він ще не звик до такого ремесла, а надто і рука у нього слаба. Але поки що якось ту зиму можна буде перебідувати. У „батька“ Гансона (так вони шанували виняра) жити можна досить безпечно; се своя людина і, поки платити йому як слід гроші, він добре ховає і захищає своїх кватирантів від поліції і завжде у свій час попережує їх, коли має бути трус. А тандитник купує у них все, що вони йому приносять; він платить тільки третину того, що могла-б коштувати річ, але за те держить умову ховати все у певнім місці і не пускати у продаж ранійше, як через рік.

Звечоріло вже. Джек добув з маленької шафки, що була у стіні, гасову лямпку-кухню і зварив на ній вечерю. Попоївши вони, в одинадцятій годині, вибрались на вулицю потайними дверцями і подались у багатий квартал. Джек узяв з собою шнурок, на кінці якого була привязана оливяна вага. Вибравши безлюдну вулицю, Джек дуже зручно і проворно виліз на ліхтарню і погасив її, а потім вони засіли у темний куток.

Незабаром показав ся перехожий; але се був простий робітник і вони пропустили його. Прошло трохи часу і почула ся важка хода поліцейського. Вони аж дух затаїли, поки він проходив коло них. Потім довело ся чекати довго, з пів-години, і вони мало не замерзли.

Аж нарешті знов здалеку почула ся хода. Дуан нишком штовхнув Юргіса і, як тільки перехожий проминув їх, почув ся легенький стук і перехожий, застогнавши, повалив ся, як сніп, на землю: се Дуан зручно влучив його кулькою по голові. Юргіс був тут таки, близенько і зараз кинув ся на перехожого і затулив йому рота рукою, а Дуан, як було умовлено, вхопив його за руки. Але сього навіть не треба було, бо перехожий лежав без памяти, нерухомий. Юргіс тільки піддержував його і повертав, поки Дуан швидко і проворно обшукав усі його кешені і перекладав усе, що в них було, у свої власні.

Нарешті він промовив:

— Вже готово!

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вони відволокли ограбованого у темний куток і покинули його там, а самі розійшлись у ріжні сторони і ріжними вулицями пішли „до дому“.

Коли Юргіс вернув ся, він уже застав, що Джек розглядає здобич. А була вона ось яка: золотий годинник з грубим золотим ланцюжком, у срібній оправі олівець, срібна ж пачечка для сїрників і трохи дрібних грошей. Потім Дуан роскрив великого шкуряного гамана. Там були листи, чекова книжка, два білєти у театр і, нарештї, в останнїм віддїлї пачка банкових білєтів: один у двадцять пять долярів, пять папірцїв по десять долярів, чотири по пяти долярів і три по одному.

Дуан радісно зітхнув.

— Ну, ось ми на деякий час забезпечені! сказав він.

Переглянувши ще раз гамана, вони спалили його, спалили й те, що в нїм було, опріче грошей. Вони знищили також і портрет маленької дївчинки, що був у медальонї при годиннику. Після того Дуан пішов до тандитника і, вернувшись, принїс ще шістьдесят долярів.

— Старий шахрай сказав менї, що не знає, куди се все подїти. Брехун проклятий! Він добре знає, що менї тепер дуже потрібні гроші.

Вони чесно подїлились здобутком і на Юргісів пай припало пятьдесять пять долярів та ще дещо дрібних грошей у додаток. Юргіс навіть змагав ся з Дуаном, що се вже за багато на його пай, бо орудував цїлою справою не він; але Дуан хотїв подїлитись по товариськи.

— Така щаслива здобич трапляєть ся не часто, — сказав він, — і треба користуватись тим, що є.

На другий день вранцї Джек послав Юргіса купити ґазету. Всїм злочинцям дуже цїкаво знати, що пишуть про їх вчинки у ґазетї.

— У мене був товариш, — розказував Дуан, — який нїколи не забував прочитати ґазету на другий день після „роботи“. А покинув він ту звичку після того, як одного разу прочитав у ґазетї, що в його „клїєнта“ лишилось не забраних три тисячі долярів у потайній кешенї.

Звістка у ґазетї про їх вчорашню „роботу“ була недовга.

„Видима річ, — стояло там, — що в тім кварталї орудує велика і добре зорґанізована шайка грабіжників, бо се

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вже третій нічний грабіж на протязі одного тижня і поліція нічого не може з ними зробити".

Вони довідали ся з ґазети, що ограбували якогось страхового аґента, в якого забрали сто десять долярів не його власних грошей. На щастє на сорочці було вишите його призвіско. Голова його дуже розбита і опріче того, лежавши на морозі він так обмерз, що довело ся у лікарні відрізати йому три пальці на правій руці. Стан здоровля пораненого дуже тяжкий.

Така була перша спроба Юргіса у новім ремеслі і се його дуже засмутило. Але товариші глузували собі з нього. Бо без того ж не можна: де пють, там і розливають; без сього не можна. Вони говорили, що Юргіс скоро звикне до того і не буде вважати на такі дрібниці і жертв своїх буде жаліти не більше, як той товар, що бють на різницях.

— Хапай сам за горло инших, коли не хочеш, щоб тебе вхопили за горло инші, — навчав його Дуан,

— Але ж отой самий страховий аґент не зробив же нам нїякого лиха, — сперечав ся Юргіс.

— Нам не зробив, — казав Дуан. Але чи можеш ти впевняти, що иншим людям він не робив кривди, скільки міг?

Дуан говорив Юргісови, що при їх ремеслі треба дуже оберегати ся поліції, бо як тільки вона кого примітить, тоді вже трудно від неї захиститись і се коштує дуже дорого: доводить ся більшу частину „заробітку" віддавати поліцейським. Тому то він радив, щоб Юргіс ховав ся і не дуже вчащав на многолюдні місця, а особливо треба було берегти ся, щоб поліція нїколи не бачила їх двох у-купі. Але Юргісови скоро надокучило сидїти в хаті без усякої роботи. Тижнїв через три рука його так добре поправилась, що він міг уже орудувати нею і тоді ще гірша нудота взяла його.

Саме тоді Джен Дуан задумав якусь нову „роботу" і треба було особливо берегти ся. Щоб хоч трошки розважити свого товариша він навіть прислав йому свою коханку, швачку Марі. Але і сеї розваги Юргісови вистачило не на довго і він знов почав нудити світом. Тоді Дуан мусїв повести повести його у ті „доми", де сам бував.

Там Юргіс познайомив ся з найвищою злодїйською „аристократією" Чікаґо.

Хоч в Америці державними справами орудує нїби-то сам

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

народ, одначе капиталисти зуміли забрати все у свої руки і на виборах повертають усе так, як їм треба. Для сього вони мають великі „виборчі“ капітали і держать цілу армію своїх аґентів.

Суть і вищі аґенти, які мають діло з самими капиталистами і одержують від них і прикази, і гроші, далі вже ті вищі аґенти мають своїх підручних, а ті знов орудують ще меншими і так аж до найдрібнійших. Багато є такого народу, що тільки й живе з тої виборчої аґітації. Держать ся вони всі одностайно і підпомогають один одному. Всі урядові посади, почавши від членів мійської управи і кінчаючи найменшим конторщиком у водопроводній конторі — позаміщали „свої“ люде і стоять вони всі цупко один за одним. А надто — в Америці все можна купити за гроші, навіть честь і совість людську. Отже там підкуплені і всі ґазети, і комітети робочих спілок, і судді, і проповідники, і адвокати. Єднають собі прихильників капиталисти й иншими способами. Закон, наприклад, не дозволяє торгувати горілкою у неділю і свято. Але „своїм“ людям поліція не боронить і „не бачить“, як вони шинкують у недозволений час. Не дозволяє закон і проституції. Але навіть у самому осередку міста є багато публічних домів, а власники їх любенько служать собі у мійській управі або на инших урядових посадах. Так само істнують собі преріжні пристановища і гнізда, де переховують ся всякі злочинці, а поліція потурає їм, бо й там — „свої“ люде, які можуть стати у поміч, коли прийдуть вибори.

І як наставали вибори, то зараз вся та „армія“ брала ся до діла; а що все було у них згідно і одностайно, то й могли вони повернути вибори так, як їм треба було. Коли зверху йшов який приказ, то в одну мить знала його вже вся армія і навіть наперед відомо було, скільки голосів має за собою кожна сторона.

Юргіс, що місяць перед тим тиняв ся жебраком обдертим і мало не згинув на вулиці з голоду і холоду, тепер жив у достатках і знайшов собі дуже легкий заробіток. Джен Дуан познайомив його з одним Ірляндцем, що звав ся Бек Гальоран. Се був один з найвидатнійших „політичних“ діячів і від його Юргіс довідав ся про всі таємниці виборчої справи.

Новий знайомий вподобав собі Юргіса і, побалакавши з ним, сказав йому, що може дати йому добрий і легкий за-

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

робіток, тільки щоб він умів добре мовчати. Йому, власне, як раз треба було людини, яка мала-б вигляд чесного робітника. Юргіс саме був такий, а язика вмів держати за зубами. Отже того-ж таки дня — се було в суботу — вони пішли у двох у касу мійської управи, де виплачували гроші за тиждень мійським робітникам.

Робітники по черзі підходили до маленького віконця, за яким сидів касір; коло каси стояло для порядку двоє поліцейських. Касір видавав кожному робітникови готову пачку з грішми за тиждень.

За порадою Гальорана Юргіс підійшов до каси і назвав себе Майк О'Флягертї. Касір видав йому гроші і він занїс їх Гальоранови, який дожидав його у сусіднїм шинку. Потім Юргіс пішов ще раз і назвав себе Іоган Шмід і знов дістав другу пачку грошей. Нарештї через пів години він пішов у-третє і тепер уже назвав ся Сергій Ременицький — і держав третю пачку грошей. Гальоран мав цїлий список таких імен, на які можна було брати гроші. А Юргісови за таку невелику роботу дістало ся пять долярів і новий приятель сказав йому, що такий заробіток він матиме що суботи, аби тільки вмів добре мовчати. Опріче того Гальоран познайомив Юргіса з де-якими своїми товаришами і сказав їм, що се певна людина, на яку можна покладатись.

Новий приятель став Юргісови у пригодї ще при иншій оказії.

Раз у шинку, підпивши трохи, вчинив він сварку, а потім і бійку і за той бешкет опинив ся у поліції. Він знайшов спосіб сповістити про свій арешт Гальорана і через дві години по телєфону прийшов приказ у поліцію випустити Юргіса.

Тепер він починав розуміти, чому суддя був такий суворий для нього і прихильний до Коннора і до того шинкаря, що загарбав у нього сто долярів: скрізь була своя рука.

Але треба сказати, що тепер, коли у Юргіса були гроші, він пив куди-менше, ніж тодї, як робив на різницях, працював через силу і терпів страшенні злиднї без надії на кращу долю. Він і сам пив менше і навіть здержував свого приятеля Джека Дуана, що був дуже ласий до жінок і до чарки.

Вони вже прожили мало не всї гроші, що добули тодї від агента. Треба було знов шукати „роботи".

Generated on 2015-08-02 18:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Одного разу пізно у-вечорі Юргіс і Дуан сидїли у тім самім шинку, де Юргіс познайомив ся з Гальораном. У шинку не було більше нїкого. Аж входить туди молодий селянський парубок, заможно вбраний трошки вже „під чаркою“. Дуан підморгнув Юргісови. Вони почекали, поки парубок випив кухоль пива, росплатив ся і вийшов, — і посунули за ним назирцї. Як тільки він звернув у темну вуличку, де не було зовсїм перехожих, Юргіс у мить підскочив до нього і приставив йому револьвера до самого носа. Дуан тим часом проворно обшукав усї кешенї у парубка. Зробило ся се все так швидко, що парубок не встиг опамятатись, як уже коло нього нїкого не було.

Юргіс і Дуан миттю вернулись у той самий шинок, де були; вони дали умовлений знак шинкареви і він зараз відчинив їм двері у льох і там вони счезли. У парубка вони забрали добрий годинник і сто тридцять долярів грошей. Шинкареви довело ся дати двадцять долярів за те, що сховав їх.

З того льоху були потайні двері у сусїдний публїчний дім, а звідтїля можна було або вийти на вулицю, або знов таки перебігти потайними дверима ще аж у три такі самі публїчні доми. Таким чином з тих усїх прегарних домів і шинків можна було дуже зручно сховатись і втекти від полїції, коли яка небудь надзвичайна пригода примушувала її зробити облаву — хоч і робила полїція ті облави не охоче. Таким чином могли власники публїчних домів переховувати і свій живий крам, коли бувало треба. Бо здебільшого чесних дївчат заманювали у ті доми хитрощами та оманою. Наприклад у ґазетах друкували оповістку, що „шукають дївчину за покоївку або за няньку“, або ж: „треба робітниць на фабрику“. І легковірні дївчата опинялись у публїчнім домі; про се вже вміли подбати проворні аґенти. А щоб удержати їх там доводилось уживати ріжних способів: иноді досить бувало забрати у такої невольниці всю одежу і лишити її голу — і вона покорялась. А инших, завзятїйших, доводилось держати по скілька тижнїв зачинивши на ключ і напувати їх сонним зіллєм та дурманом, аж поки вони скорялись. А тим часом иноді родичі починали шукати дївчину, здіймали репет, кричали, що полїція нїчого не хоче робити, а иноді й сами починали шукати. Ось тоді й ставали у пригоді власникам публїчних домів ті потайні переходи, коли треба було пере-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ховати бранку. А поліція й рада була, коли родичі самі шукали, бо знала напевне, що вони нїчого не знайдуть.

По весні почали ся вибори і Юргіс знайшов собі новий заробіток. Правду сказати — йому не до вподоби було ремесло грабіжника та й небезпечне воно було. А до того трапила ся ще прикра пригода з Джеком Дуаном. Нічна сторожа вхопила його саме тоді, коли він виламував дверцята у касї в однім богатім маґазині. Його віддали до рук поліцейському, але се був давнїй знайомий і навіть приятель Дуана — то й дав він йому змогу втекти. Ґазети зняли з сього приводу страшенний гармидер і у місті скрізь багато про се говорили, — тож і мусів Дуан на довгий час зовсім вибрати ся з Чікаґо.

Вештавшись Юргіс по всяких шинках, публічних домах та инших нетрях великого міста завів собі багато знайомих; а перед виборами познайомив ся і з аґітаційними аґентами ріжних партій і швидко зрозумів усю передвиборчу махінацію. З тих виборів він і собі надумав взяти чималу користь і через те покинув грабіжництво і взяв ся за політику. А що приятель його Гальоран був „демократ“, то й Юргіс пошив ся у демократи. Він не ставив ся вороже до републіканців — крий Боже; між републіканцями були дуже гарні люде, їх партія була дуже багата, на торішних виборах вона навіть перемогла демократів, бо платила за голос по три доляри, а демократи тільки по два; але Юргіс все ж таки пішов за своїм приятелем Гальораном до демократів.

Аґітаційні аґенти обох партій жили иноді у дуже добрій згоді проміж себе. Одного разу розказував Юргісови Гальоран, як йому було доручено зєднати для демократів партію нових переселенців, робітників з Італії. Було їх тридцять вісїм чоловіка. Коли Гальоран взяв ся до них, то зустрів уже аґента републіканської партії, який нахиляв сю громадку до себе. Отже, щоб не було сварки й колотнечи, аґенти погодились проміж себе, почастувати всїх робітників пивом двічи, від обох партій і поділились голосами по половині, щоб нїякій партії кривди не було.

Юргіс зустрів ще одного чоловічка, якого знав з-давна. Звав ся він Гарпер і служив колись за нічного сторожа на фабриці Броуна. Се він намовив колись Юргіса прийняти американське підданство, ще у першім році, як поступив

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Юргіс на різниці. Гарпер розказав йому, що нїби то посварив ся зі своїм дозорцем і мусїв покинути службу нічного сторожа і стати на роботу у різницях простим робітником. Тільки пізнїйше Юргіс довідав ся, що та сварка була заранї умовлена і Гарпер перейшов у робітники для того, щоб поступити в робітничу спілку. Фабриканти-„консервщики“ платили йому двадцять долярів у тиждень за те, що він сповіщав їх про всї таємні постанови робітничої спілки.

— На різницях стало дуже неспокійно, — розказував той надзвичайний „член робітничої спілки“. За останнїх часів робітникам стало так тяжко жити, що вже дотерпілись вони до краю і що дня можна сподївати ся страйку.

Роспитавшись у знайомих про Юргіса, Гарпер через скілька день почав з ним розмову про те, що він дасть йому добру роботу на різницях, аби він тільки робив те, що йому скажуть, і мовчав.

Гарпер був права рука славно-звістного мілїонера Майк-Скеллї, голови демократів у тій части Чікаґо, де були різниці і фабрики консервів. Отже перед виборами склала ся така рахуба: Скеллї мав вигодні грошові справи з одним дуже богатим пивоваром Дойлем, у якого був бровар недалеко різниць. Той пивовар був Жид, людина, що вибилась у капіталїсти з маленьких робітників. Йому дуже хотїло ся добитись „благородного“ звання і посади ольдермена і на се він не пожалїв би великих коштів. Дойль був людина не погана, але й не великого полїтичного розуму. Майк Скеллї обіцяв йому зробити се дїло.

Проводити його від демократичної партії, в якій сам Скелї був головою — було не зручно. Отже Скелї зробив умову з проводирами републїканської партії, щоб вони виставили Дойля за свого кандидата на виборах, а він сам уже мав подбати, щоб Дойль пройшов на виборах. Перемогла б, значить, републїканська партія, але за се Скелї умовив ся, що на других виборах републїканцї провалять „Жида“ і піддержать його, Майка Скелї. Републїканцї пристали на таку рахубу. У тій частинї міста, де були різниці, вони не мали нїякої сили; там завжде перемогали їх демократи, бо там Скелї був — король. Надто треба було ще перемогти соціялїстів, — нову партію, яка недавно завела ся на різницях і фабриках консервів.

Юргіс не розумів, що воно значить соціялїст. Він знав

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тільки одного такого: се був Тамошіус Кушлейка. Юргіс памятав, що Кушлейка разів скілька пробував навернути його до соціялїстів і багато розказував йому про них; але тоді Юргіс нїчого не міг зрозуміти. Иноді Кушлейка збірав скілька товаришів, вилазив на рундук і говорив до них промови.

Гарпер казав, що соціялїсти — запеклі вороги американського державного ладу, їх нїяк не можна намовити анї підкупити грішми; для Юргіса сього було досить. Він поняв віри Гарперови і пристав на його умову.

Майк Скелї потім і не рад був, що звязав ся з тим „Жидом“, бо давав таким чином ще одного козиря в руки соціялїстів, яких він ненавидів і вважав за ворогів громадського ладу і спокою: досї републїканцї не виставляли за свого кандидата капіталїста, а тепер ось, його заходами й виступить такий багатир. Соціялїсти можуть виставити свого власного кандидата, якого небудь бунтаря, паливоду. Ось тут і міг стати у пригоді Юргіс. Він сам — колишнїй робітник на різницях і має там багато знайомих. Знали, робітники, що він нїколи не втручав ся у полїтику, то й не трудно було йому тепер пошитись хоч у републїканцї, хоч у соціялїсти і піддержувати такого кандидата, якого звелять. А на сю „роботу“ партія грошей не жалїє, можна і пива пити за кошт „Жида“ скільки душа забажає, а надто Юргіс придбає собі прихильність всевладного Майка Скелї, який нїколи не забуває „своїх“ людей.

Так намовляв Юргіса Гарпер і Юргіс пристав.

Що саме треба було робити він не знав, але Гарпер зараз розказав йому.

В сам-перед треба було стати за простого робітника на різницї. Правда, се трошки неприємно, але за се йому будуть добре платити. А далї він має нахиляти товаришів-робітників, щоб подавали голоси за Дойля, републїканського кандидата. Коли треба буде — Скелї найме салю для предвиборчого зібрання, там будуть говорити промовцї, будуть феєрверки, будуть частувати всїх пивом з бровару „Жида“. Юргіс повинен затягнути туди яко-мога більше людей. Йому поможуть другорядні аґенти і таким чином більшість голосів від різниць буде запевнена.

— Та як-же я можу стати на роботу в різницях, — скрикнув Юргіс, — коли мене там записано у „чорну книгу?“

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Гарпер на се тільки усміхнув ся.

— Про се вже не клопочіть ся, — сказав він.

— Як так — то й так, — згодив ся Юргіс.

Гарпер повів його до Майка Скелї, могутнього короля демократів і орударя мійськими справами. Йому належали і цегельні, і глинища, що були кругом різниць, і ті смітники, де бідні дїти шукали собі поживи, і та велика калюжа за різницями, з якої зімою рубали кригу. Але Юргіс нїчого того не знав.

Не знав він, що Майк Скелї був винен, що на вулицях стояли калюжи, а по боках вулиць глибокі канави, повні води — ті канави, в яких знайшов собі смерть його син Антон; Скелї підсадив на посаду того суддю, що безневинно засудив Юргіса у тюрму. Скелї-ж був головний пайщик тої компанії, що будує нїкчемні домики і продає їх бідноті на виплат, а потім вигонить людей звідтїля, а домівки забірає собі назад. Нїчого того не знав Юргіс, а знав тільки, що Скелї має скрізь велику силу і може зробити все, що схоче.

Скелї був маленький, худий, сухорлявий Ірляндець. Він любенько балакав з кожною людиною, але пронизував її наскрізь своїми маленькими очима. Він побалакав з Юргісом, роспитав його про давнїйше його житте, а потім дав йому записку до містера Гармона, старшого директора Дургемовської фабрики консервів. А в записцї стояло:

„Юргіс Рудкус, що доручить вам сього листа, відома менї людина. Прошу вас дати йому добре місце; на се я маю дуже поважні причини і буду вам вдячний, коли вчините те, що прошу. Колись він зробив на різницях маленьку необережність, але я маю надію, що ви тепер не будете того згадувати“.

Юргіс пішов з листом до містера Гармона. Той, прочитавши, здивованим поглядом подивив ся на Юргіса.

— Про яку се „необережність“ вашу пише тут містер Скелї? — спитав він.

— Мене записано у „чорну книгу“, — сказав Юргіс.

Той нахмурив ся.

— У „чорну книгу“? За що?

Юргіс збентежив ся.

— Я... мене... У мене тут вийшла... сварка...

— Яка?

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

— Я посварив ся з дозорцею... Не зо своїм, ні... І... я його побив...

— Ага! — протягнув той, задумав ся, а далі спитав: А якої роботи ви бажаєте собі?

— Я взяв-би всяку, пане; тільки недавно я був собі звихнув руку, то мушу де-який час берегти її.

— Може станете за нічного сторожа?

— Ні, се мені не годить ся, бо я мушу завжде бути вкупі з робітниками.

— Ага! — промовив директор. То може будете дерти щетину зо свиней?

— Добре, пане, — згодив ся Юргіс.

Директор покликав служку і сказав йому:

— Поведіть сього чоловіка до Пата Мурфі і скажіть, щоб він йому зараз дав роботу.

Юргіс пішов за служкою на різниці. Скільки часу він тут вистоював дурнісенько коло воріт, дожидаючись роботи! А тепер він ішов сміливо, минаючи натовп безробітних бідолах.

Дозорця Мурфі насупив ся, коли почув, що се новий робітник, а Юргіс тільки усміхнув ся.

— Приказано неодмінно прийняти його на роботу, — сказав служка.

— Добре, — озвав ся дозорця, хоч у його віддїлї робітників було досить.

І Юргіс знов став робітником на різниці.

Того-ж таки дня він одшукав своїх давних знайомих і записав ся знов у робітничу спілку.

Він почав нахиляти робітників до Дойля. Дойль, казав він, колись поміг йому у бідї; він дуже добра людина, сам був робітником, то-ж добре знає робітницьку біду і добре буде обороняти потреби робітників. З якої речі, питав він, піддержувати демократів і їх кандидата, багатиря Майка Скелї?

А через Скелї Юргіс познайомив ся з иншими аґентами республїканської партії і орудував враз із ними.

Найняли вони велику салю, знов таки коштом того самого Жида-пивовара і що-вечора Юргіс приводив туди з десяток нових членів „Дойлївського республїканського товариства“. Зібрання відбувались там дуже бучно. На вулиці

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

перед будинком збірали ся манїфестації, стріляли, палили феєверки, петарди та бенгальські вогні, грали музики. Народу збірала ся сила, аж не поміщали ся у будинку, і збірало ся завжде ще одно або й два зібрання поблизу в инших будинках. Кандидат Дойль мусїв говорити по дві — три промови у вечір, а були ті промови всї однакові, бо завчив він їх на память з того взірця, що написав йому секретар Майка Скелї. А найбільше подобались народови промови сенатора Снарешенкса, що приїздив на власнім автомобілї. Він був кандидат на президента міста Чікаґо і дуже красно говорив про всї великі права американського громадянина і про великі блага, які дають людям республїканські закони. Його промова була цїлком надрукована в поранній ґазетї. Там натякало ся також, що надзвичайна популярність републїканського кандидата Дойля наробила клопоту голові демократичної партії Майкови Скелї.

А виборцї робили факельцуги і сенаторови, і Дойлеви: скрізь до-схочу кожний пив пиво і всї похваляли, що такого доброго пива ще зроду не коштували.

Багато роботи і клопоту зазнав Юргіс з тими виборами. Правда, промов він не говорив: для промов були адвокати й инші спеціялїсти. Він роздавав скрізь відозви, розлїплював по стїнах афіши, збірав робітників на мітинґи, частував їх пивом. Через його руки проходило багато грошей, що видавала республїканська партія на аґітацію і він ті гроші чесно і совісно роздавав робітникам. „Товариші“-аґенти лаяли його за таку чесність, бо через те вони самі опинялись у дуже незручнім становищу — бо сами крали більшу частину грошей, що їм видавали. Тодї мусїв Юргіс зглянутись на тих товаришів і, щоб не шкодити їм, почав з кожної сотнї долярів, що видавала йому партія, класти у свою кешеню двадцять пять.

Майк Скелї дуже вподобав собі Юргіса.

У самий день виборів Юргіс з четвертої години ранку бігав уже збірати голоси. У пароконнім екіпажі він їздив з дому до дому, збіраючи своїх прихильників і відвозячи їх до виборчих урн. Сам він шість разів подавав свій голос і стільки-ж разів голосували його найближчі приятелї. Він цїлими валками приводив на вибори нових переселенцїв Литвинів, Поляків, Словаків та Чехів. Після того, як вони подали

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

свої голоси, він здавав їх другому аґентови і той вів їх до другої урни і так далі. Вранці Юргісови було дано сто долярів на аґітацію, але довело ся йому ще тричи брати по стільки-ж і що-разу він лишав собі двадцять пять, а решту роздавав за голоси.

Таким чином на виборах у районі різниць республїканський кандидат Дойль пройшов більшістю тисячи голосів.

За те після виборів він з компанїєю инших аґентів задав бенкет на всю ніч і випили вони так добре, як ще ніколи не пили. Увесь Пакінґтоун — так звав ся район різниць і консервних фабрик — також був пяний, святкуючи таку велику перемогу „пролєтаріяту над капіталом“...

(Далї буде).

ЛЕВ ЛОТОЦЬКИЙ.

СМУТОК.

Позад мене бачу я дорогу,
Бачу кремінь та тверде каміне,
Бачу також долину розлогу,
Де у сонця убрані промінє
Цвили цвіти що року весною,
Слали чари на здогін за мною...
Але серце я давив у груди,
Щоб не багло цвітів анї чару,
Я з нуди йшов, де вказали люди,
Зір впявливши в непрозору хмару,
Йшов до цїли, а не знав якої,
Йшов де вели Христа Спаса вої!
Тепер став я наче у розстрою,
Дальше йти вже — бракло сил, не годен,
Чар і цвіти лишив за собою
А у цїли таки я голоден,
Чи я жив там, чи не жив, не знаю
Був голоден й голоден вмираю...

Помилка. Замість „Я з нуди йшов“ треба: „Я туди йшов, де вказали люди“.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ.

На українські теми.

Ще про культуру і критику.

Без якого небудь порозуміння між авторами, без замовлення редакції, зявили ся недавно на сторінках нашого журналу дві статї, які з ріжних сторін підходили до одного з найголовнїйших питань нашого національного житя, а власне — слабкости нашої національної культури, особливо в вищих проявах творчости — артистичній, лїтературній, науковій, та умов її подвигнення і розвою. Розумію статю д. Хоткевича „Лїтературні враження“ в кн. VII і д. Панейка „Культура і критика“ в кн. VIII. Вони пригадують нашій суспільности, що в тій стадії національного житя, в яку війшло українське громадянство — коли воно не вдоволяєть ся вже тільки тим, щоб лише протягнути якось своє етноґрафічне істнованнє, а ставить перед собою задачу житя національного, з усею повнотою національної культури, — для нього не досить наівного ділєтантизму, а треба серіозної неустанної роботи на полї артистичнім, лїтературнім чи науковім. А для того саме громадянство, з одного боку, повинно всїми силами творити можливо прихильні обставини для такої серіозної працї, з другого — воно повинно попрощати ся з національним протекціонизмом перших початків національного пробудження, коли оранжерейною, теплярняною атмосферою компліментів, похвал і громадської вдячности окружаєть ся к о ж д и й прояв національного, чи етноґрафічного житя, хоч би й як маловартний, — з вдячности за те тільки, що його автор не втїк з сього етноґрафічного перелогу на богатші чужі лани.

Громадянство українське повинно ставити серіозні вимоги і до себе, в своїх відносинах до своєї національної культури, до національної науки, лїтератури, артистичної творчости, — і вимагати серіозного трактованнє своєї дїяльности від дїячів її. Повинно домагати ся, щоб її лїтератори і артисти, публїцисти й учені робили свою роботу серіозно, а не партачили; ішли за світовим культурним житєм, а не пасли задні, пережовуючи стару, нїкчемну жвачку; давали суспільности роботу солїдну, свїжу, яка б держала її в курсї загаль-

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

но-людського світового житя, а не годували старою обметицею „від свого розуму“. І за те повинно дбати, щоб така робота мала потрібні для того обставини, знаходила відповідну підпору, поміч і спочутє в громадянстві — не тільки плятонічне, а і вповні реальне,' а не водити ся міркуваннями, які кінець кінцем виходять на резонованнє Єрмолая з старих „Записок охотника“: „От іще буду пса годувать! однаково пес худобина розумна, сам знайде собі прожиток“. Ділo серіозне, і се треба тямити. Повнота національного житя не приходить сама, її треба здобути. Щоб стати нацією, для сього мало мати етноґрафічну фізіономію, етноґрафічну територію, певну числову, демоґрафічну масу. Треба х о т ї т и бути нацією, треба в тім напрямі працювати сильно, рушити всї суспільні засоби — перетворити потенціальну енерґію етноґрафічного істнования в динаміку національного розвою. Етноґрафічна окремішність — се статіка, національне жите — продукт волї, динамічної енерґії народу. Треба для того х о т ї т и, треба р о б и т и, треба д е р з а т и.

Се мало розуміє наше громадянство, з вдоволеннєм повторяючи гучні цифри мілїонів української людности, тисячі квадратових миль етноґрафічної української території, а не розуміючи, що не сї мілїони й тисячі пасивні, а напруженнє енерґії національного житя рішають долю національности. Двомілїонова Норвеґія з її повнотою національного житя варта з сього погляду кілька разїв більше українських мілїонів, і буде варта — поки українське громадянство не перемінить свого етноґрафічного істнования на національне житє; поки не викреше з мокрої маси свого теперішнього чевріння огню національної енерґії, поки не приложить до себе вимог національного житя, не навчить ся х о т ї т и й д е р з а т и як нація.

Як мало такі гадки пройшли в свідомість нашої інтелїґенції, як мало ще присвоїла вона сама погляд на себе як на націю й ставить до себе й свого обиходу вимоги національного житя, національнаго noblesse oblige, показала мала́ полемїка, яка виникла в українській пресї з приводу моєї останньої статї в Л.-Н. Вістнику — замітoк до рецензії д. Липинського на книжку М. Аркаса „Історія України-Русі“.

Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Читачі може пригадують собі сю рецензію й мої замітки. Д. Липинський, вказавши ріжні слабі сторони видання й навівши довгий реєстр ріжних помилок і недоглядів в нїй, досить прихильно одначе оцінив сю книжку як нове придбанне популярної української літератури. Я, вказавши на вопіющі хиби її в загальнім укладі, виборі матеріялу, в викладі фактів та їх освітленню, висловив своє переконанне, що така нездала книжка в ролї підручника української національної свідомости не то що не користна, а навіть шкідлива, і українська інтеліґенція зробила зовсім не добру прислугу ширшим кругам нашим, заходивши ся коло ширення й росповсюднення сього підручника, не розглянувши ся в нім добре, а себе зарекомендувала не конче похвально такою некритичністю й нерозважністю в трактованню того, що подаєть ся нею народови.

На сей докір відозвав ся на сторінках „Ради“ (в ч. 192) один з наших спільних співробітників В. Піснячевський, взявши в оборону заразом і книжку д. Аркаса і ще більше — українську інтеліґенцію, якій я докорив за неї. Не збиває закидів, зроблених мною та д. Липинським книжці д. Аркаса, але думає, що при тім усім книжка Аркаса заслугувала й заслугує поширення, й інтеліґенція не могла поступати инакше, а коли хто то мабуть ми з д. Липинським провинили ся в сім інциденті, занадто „сердито“ скритикувавши книжку д. Аркаса. Д. Липинський, відозвавши ся на сю статю, теж заявив, що при всіх дефектах він вважає книжку Аркаса користною тим, що вона йде в такі круги, в які не пішла б книжка з більш симпатичною нам ідеольоґією („Рада“ ч. 199).

Я признаю сї погляди на стільки характеристичними, симптоматичними для нашої суспільности, що не вважаю можливим пропустити їх. Книжка Аркаса сама по собі не мала б великої ваги. В кождій літературї зявляють ся невдалі книги, далеко частїйше нїж добрі і користні, і в появі нездалої компіляції по українській історії не було б іще великої біди. Значіннє їй надає доперва той факт, що заходами української інтеліґенції сю нездалу, непедаґоґічну і з наукового і з національного погляду книжку поширено так, що вона стала ледви чи ненайпопулярнїйшою книжкою по українській історії, й значить — на довго буде джерелом перестарілих, небажаних поглядів на українську історію і великих баламуцтв. Для людей, яким не байдужа справа народньої свідо-

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

мости та росповсюдження правдивих поглядів на нашу минувшину і з тим нерозривно — на наші завдання в будучности, се факт прикрий, який може навіть їх зробити й „сердитими“, хоч як се може дивно здавати ся деяким нашим публицистам. А коли знаходять ся люде, які силкують ся довести, що дійсно українська інтеліґенція і не має що ліпшого робити, як займати ся ширенєм всякого „печатного мотлоху“, кажучи словами самого д. Піснячевського, — і навіть хотять взагалі загородити дорогу „занадто серіозним критикам“ до такої „отечественної мануфактури“ — то се вже справа принціпіяльна, варта всякої уваги.

Власне се те питанє, над яким застановляв ся в згаданій вище статї д. Панейко: чи має далї тягти ся в українських кругах полїтика національного протекціонизму для всяких недоріких і калїкуватих дїячів „на рідній перелозї“, чи час уже бути нам „як люде“, і розріжняти добре і зле в нашій рідній мануфактурі, так саме як розріжняє ї всякий иньший мир хрещений, світ культурний?

Д. Піснячевський держить ся погляду, що нам до людей зась, і нема що себе людською мірою міряти.

„Бувають книжки“, починає він свою статю, „за котрі при багатьох їх дефектах, мусиш сказати спасибі авторові. Бувають вони в лїтературах, що тільки що народжують ся.

„Та й не тілько книжки. Хіба мало було у нас печатного мотлоху: газет, журналів, котрим в любій сусідній літературі, на любому сусідньому ринку було б місце не на столі, а в печі або під столом, котрих читач розпещений хоч би росийською пресою, росийськими класіками або популярізаторами і в руки не взяв би? Однако ми, українці, не тілки брали, а й широко росповсюджували їх в народі, бо нічого кращого тоді в нашій популярній лїтературі не було.

„Ми ходимо і навіть часом з завдоволенням дивимось на пьєси українського репертуара. А приведіть свіжого чоловіка в любий з наших театрів. Приведіть людину виховану на Станіславському, на класіках петербурзької та московської або любої иньшої росийської сцени.

„Я не театрал. І українські пьеси бачив на сценї разів вісім — десять. До росийської більше звик. Наднях раз - два подивив ся на скілька і радий був би краще провалитись скрізь землю: до того совісно і стидно було мені не стільки

Generated on 2015-08-02 18:10 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

за трупшу, скільки за українських драматургів, за український народ, що не міг витворити більш серіозних драматургів і кращого смаку в публіки.

„І кожний раз, коли який небудь рецензент дуже вже ретельно насідає на автора, занадто ганить його дитину, передо мною встає питання: а чи є у нас зараз що-небудь краще, що могло б замінити розкритикованний твір. І через се я більше довіряю другому аршинові — наскільки ся українська книжка або сей драматичний твір і справді роблять те дїло, на котре випустив їх автор, ніж таким занадто серіозним і дуже сердитим критикам".

Як бачимо, сей потрапив „оборонити єґомостя від вовків"; ледви, чи буде українська лїтература вдячна за оборону такому адвокатови. Виходить, не мають Українцї нїчого нї перед собою, нї за собою, нї в краснім письменстві, нї в пресї, нї в популярній лїтературі нїчого що могло б хоч трохи вдоволити чоловіка, що вкусив роскішних плодів росийської культури; мають тільки здатне для „ґальорки" — щоб пускати „між меньшого брата", все по тому ж принціпу: „для хахловъ и такой богъ бряде". А тим часом ми вже зовсїм не такі нещасні й Богом убиті, і поруч з ріжним „печатним мотлохом" знайдеть ся у нас чимало „достойного вниманія" і для просвіщенного ідолопоклонника росийської культури. І то не з учорашнього дня — хоч би в сфері тої самої популярної лїтератури. Можна пригадати не одну популярну українську книжечку перекладену навіть і на росийське. І се „достойне" і треба, очевидно, ширити, а тому „мотлохови", якому місце, як висловляєть ся автор — „під столом", належить під столом і лишити, а не тягнути на стіл і забивати ним голову „братам незрячим гречкосїям". Треба мати сором і перед їх незрячістю та не частувати їх казна чим, уповаючи на ту незрячість.

І спеціально такий сором належить мати що до популярної історичної лїтератури. В чім-чім, а в історичній лїтературі нам зовсїм нема чого прибіднювати ся й представляти ся Богом обидженими безштаньками, яким за неможливістю жити по людськи, приходить ся постолом їсти й шклом утирати ся. Тяжкою працею останнїх десятиліть заповнено провалля, які істнували в українській історії, й представлено її в суцільнім, досить докладнім виді. Популярних оброблень її сипнуло

Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

останніми роками теж ц'ла купа. Значить не тільки можна, а і треба, доконче треба виберати в ній, розріжняти добре і зле. Тим більше, що тут в гру входить не тільки фактична вірність відомостей, як у якій небудь книжці з астрономії чи ґеольоґії: таке чи инакше представленнє і освітленнє нашої історичної минувшини, як я вже вище зазначив, має величезний вплив на суспільно-політичне і національне вихованнє нашої публіки, так що се питаннє зовсім виходить за рамки чисто „академічних“ інтересів. І можна було сподівати ся, що громадянство наше, серед якого останніми часами, Богу дякувати, виявило ся безліч спеціалистів в українській історії, авторів всяких більше і меньше популярних курсів, — буде й виберати добре й відкидати нездале. Маючи сю надію, напр. я й не брав ся до розбору сеї популярної історичної літератури, покладаючи ся на здоровий розум і національний такт нашого громадянства. Та вийшло навпаки, а д. Піснячевський в своїй статї силуєть ся навіть поставити наше громадянство на таку точку, що йому мовляв в справах популярної літератури на наукові погляди й вимоги „въ высокой степени налевать“. Він пише:

„Тільки що прочитав в свіжій книжці „Літературно-Наукового Вістника“ дві академичних рецензії на історію Аркаса — В. Ліпінського і М. Грушевського.

„Перший написав дуже гарну і дуже цінну для автора історії критичну замітку.

„Виловив з твору Аркаса багато всіляких редакційних і навіть тіпографських помилок. І зовсім замовчав про те, наскілько вона користна для широких мас, полишаючи читачеві самому міркувати на основі наведених рецензентом спростовань і винайдених помилок. Другий своїм авторітетом зовсім приголомшив автора і прибив до злочинного стовпа редактора.

„Обоє накинулись на творця і на редактора історії України-Руси мокрим рядном за ділетанські грішки, за брак наукової сістеми.

„Якийсь божевільний танець, „червоний сміх“, крівавий кошмар. „Напали“, „побили“, „повісили“, „зарізали“, „вирізали“... без кінця і краю!.. пише шановний професор.

„Він не бере видно на увагу, що весь український народ, народ в масах ще не вийшов з тої стадії інтелектуаль-

Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ного розвою, коли його цікавлять Кармелюки, Бови Королевичі та Єруслани Лазаровичі, що весь літературний матеріял він приймає тільки в манній кашці легенького прагматичного оповіданнячка. Коли ви дасте йому ті ж самі істини в більш серіозній формі, книжка або лишить ся не розрізаною або згниє під книгарським прилавком".

„Авторітет Грушевського, як історіка для нас дуже великий", пише він далї. „Але брак в широкій популярній історії гарною народньою українською мовою написаній і до смаку народніх мас приспособленій, ще більший".

Автор, очевидно, міцно стоїть на предківському становищу, що критикованнє продуктів рідної мануфактурі — се не більше як напасть, „пущаннє критики й маралї", висловляючи ся мовою замоскворіцьких купчих. Оцїнка хиб, навіть „академічна" — се „накиданнє мокрим рядном". Безконечні баламуцтва й кардинальні хиби рецезованої книжки (як цїлком фальшиві понятя про українську територію, грубі помилки в історії, поминеннє культурної історії й дуже недоладне представленнє соціальної, повне майже їґнорованнє українського відродження, несмачні елєменти казьонної „лояльности" і т. п.) — все се не більше як „дилєтанські грішки і брак наукової системи", яким по гадцї д. П. очевидно і сам Бог приказав бути в популярній книжцї. Неприємний крівавий кольорит, безконечна „різанина", яка прикро вразила навіть дуже прихильного книжцї д. Липинського, — се не більше як педаґоґічний метод. Я в своїй рецензії зазначив сухість і схематичність викладу д. Аркаса, перетяженнє зайвими датами й іменнями, брак праґматизму — д. П. бачить тут „манну кашку праґматичного оповіданнячка", так що бере мене сумнів — чого не прочитав він уважно, чи моєї рецензії, чи книжки д. Аркаса. Але кінець кінцем і те і се йому було однаково мало потрібно. З одного боку, який би авторитет він не признавав мині „як історику", то зовсїм ясно, що в оцїнцї популярної історичної книжки по його гадцї мій голос для громадянства не повинний мати значіння, бо на се є иньші критерії; з другого боку — й зміст книжки не має, очевидно, особливого значіння: важно, що вона подобаєть ся, що її купують. Д. П. наводить лист якогось книгоноші до д. Аркаса, де той пише, як читаючи його книжку, „серце його тремтїло і болїло, і сльози капали на книгу"; згадує як праві депутати-селяне

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

відкуповували у нього історію Аркаса і похваляли її. Се служить для нього доказом, що історію Аркаса треба справді ширити, принаймні за браком ліпшої. На подібнім становищі став і д. Липинський. Вказавши на хиба книжки, він каже:

„Відрадним явищем — появу Історії д. Аркаса, називаю тому, що вона свідчить про зріст національної свідомости серед тих верстов українського народу, що досі стояли оддалік від свідомого національного життя; а користною цю Історію вважаю не тільки тому, що немає кращої, як каже в кінці своєї статї д. Піснячевський, але й тому, що вона з своєю специфичною ідеологією служить переходом від ідеологій „отечественныхъ исторій“ і всяких инших „Еруслань Лазоревичей“ (ідеологій дуже ще міцно закоренілої в верствах середньої української буржуазії), до ідеології сучасного свідомого українства.

„Мені здаєть ся, що Історія д. Аркаса поширить ся там, куди майбутня, добра, відповідно до ідеологій теперішньої більшости свідомих українців популярно написана Історія (а її нам дуже і дуже треба!), не хутко ще дійде, або може й ніколи не дійде. Серед цих верстов українського народу, серед цих запущених, кажучи словами д. Піснячевського, „рідних перелогів“, які тільки й можна орати „плугами старої системи“, бо для „нових“ вони ще, або може й зовсім, нездатні, будитиме вона безперечно (як на це маємо докази) національну свідомість. Бажаючи національного відродження цілого українського народу, а не тільки певних, перейнятих однаковим світоглядом сучасного українства, його частин, думаю, що діло яке робить і довго ще робитиме Історія д. Аркаса, діло для цього відрождення користне“.

Отже насамперед кілька дрібнійших поправок що до сих арґументацій.

Мотив, чому Історію Аркаса д. Липинський признає відрадним: що „серед тих верстов українського народу, які досі стояли оддалїк від свідомого національного житя“, знайшов ся чоловік, що написав популярну історію для народу, не має значіння сам по собі, а в приложенню до даного явища і зовсім не на місці; д. Аркас так дуже „оддалїк“ від українського житя не стояв, і давненько зробив своє імя звісним досить популярною оперою (припускаю, що в музиці він був ділєтантом удатнійшим ніж у історіоґрафії). Радїти тут отже нема чого.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

По друге, „Історію“ Аркаса зовсім не приходить ся ширити за браком ліпшої. Хоч і відсужений від голосу в оцінці популярної історичної літератури „як історик“, я все таки осміляю ся заявити, що між популярними курсами історії, які зявили ся останніми роками, знайдеть ся не одна ліпша від неї. Отже коли поширюєть ся якраз книжка д. Аркаса, то одно з двох: се робить ся або „от лицепріятія“, або підлажуючи ся під смак читачів; чи перше чи друге — однаково не конче похвальне. По третє, смію висловити своє переконаннє, що нїякої конкуренції книжка д. Аркаса Єрусланам Лазаревичам і Бовам Королевичам не зробить, і єрусланівська публїка зістаєть ся й зістанеть ся й дальше при Єрусланах. Я з сього боку трохи ліпшої гадки про книжку д. Аркаса, ніж її оборонці. Я думаю, що беруть її не єрусланисти, а люде вже з розворушеним національним почутєм, які вже щось знають про Україну і покладаючи ся на рекомендації „більш тямущих“, сподівають ся від неї докладних і добрих відомостей про свою минувшину. Читають її з пієтизмом, може й плачуть; але питаннє велике — які погляди на свою минувшину, на історичні завдання свого народу виносять з неї. Д. Пісняческому звісно, як люде плачуть в церкві на проповіди, навіть нїчогісінько не розуміючи з неї. Тої їдеольоґії, яка була б нам бажана, того освітлення історії України, в якім ми її бачимо — в книзї Аркаса нема; се признають самі прихильники книжки. Під фірмою історії України вона дає народови щось инше, ніж би ми хотїли, відмінне від того, що дають иньші готові вже популярні книжки, видані в останніх лїтах. І от питаннє принціпіальне: припустивши, що певна книжка, як от Аркаса (берем її вже тільки для прикладу) має шанси розходити ся ліпше, ніж якась иньша, не наслїдком енерґічнїйших заходів коло її поширення, а тому що вона ліпше відповідає смакови й світогляду того пів-свідомого читача, — чи має моральне право інтелїґенція ширити й рекомендувати таку книжку, хоч би вона й не відповідала її провідним гадкам?

Д. Липинський думає, що треба, бо нам належить дбати про національне освідомленнє всїх ґруп і частей нашого народу, а в деякі части його історія добра, з бажаною нам ідеольоґією не то що тепер, а й нїколи не пройде, книжка-ж Аркаса „з своєю специфічною ідеольоґією“ може мати там успіх.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Се, як бачимо, досить рисковний принціп. Ставши на сей погляд, може б іще „користнїйшим“ було б виданнє історії Украіни уже в чисто чорносотеннім дусї, де б теза „Жид, Лях і собака віра однака“ проводила ся вповнї неприкровенно і з відповідним темпераментом. Або, шукаючи „манної кашки“ для принади читачів, перекласти „такою-ж чистою українською мовою, якою написана історія Аркаса“ та видати „також дешево і гарно з техничного боку“ стару „Історію Русів“: фантазії й помилок там буде, правда, ще більше, нїж у д. Аркаса, але як „манна кашка“ вона буде далеко лїпша: вона написана справдї талановито, інтересно, пластично, і „будитиме національну свідомість“ без сумнїву ще лїпше, нїж книжка д. Аркаса.

Але „неправда — не просвіта“, нагадаю я старе гасло нашого національного відродження. Нам не вільно наркотиками, умисним граннєм на різунських інстинктах, на шовінїстичних почутях, на всяких демаґоґічних, „хлополапських“ (як кажуть в Галичинї) струнах дражнити національні почутя. Нашим завданнєм не може бути всякою цїною, всякими способами дбати тільки про подражненнє національного інстинкту. Націонализм для націонализму не може бути нашою метою. Пробудженнє національного почутя для нас тільки дорога до лїпшого перестрою народнього житя, на національних підставах, але в дусї тих поступових і чоловіколюбних ідей, яким хочемо служити разом з усїм поступовим світом на нашій національній основі.

І се неправда, буцїм певні верстви української людности не приймуть книги по історії чи з иньшої науки, написаної розумно, популярно, в легкій, приступній формі, але з наукового становища, а потрібують все викривленого на єрусланівський фасон, підмішаного казьонно-патріотичними чи різунськими мотивами. Се погляд і глубоко-образливий для нас, і глубоко несправедливий. Глубоко образливий, бо прихильники сього погляду, несвідомо мабуть для себе, збивають ся на той глумливий погляд, з яким бороли ся ми так гірко й завзято в чужих устах, — мов би український смак не відчуває правдивої краси, а потрібує чогось більше дурноватого. Се старе „грає, грає, воропає“; се оповіданнє Лєскова про „скорб велику“ і „вашого Шекспіра“ українського театру, мірковання його про те, що лїтературний твір, аби зробити

Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вражіннє на Українця, повинний бути „съ грязцей и дуринкой“. Двадцять лїт тому я молодим хлопцем писав горячу реплику на сї міркування, а тепер щось подібне чую від людей молодшого поколїння. Се погляди сумні. І неправдиві. Я пригадую собі, як за моїх молодечих часів оден з народолюбцїв старшого поколїння пок. Рильський на замітку, що дану наукову справу трудно витолкувати селянинови, з великим завзятєм висловив своє переконаннє, що нема такого трудного наукового питання, якого б не можно було виложити темному селяниново зрозуміло для нього: треба тільки самому сю річ розуміти докладно і ясно і подбати про ясний, приступний виклад. І люде які хоч трохи мали дїло з народом, потвердять се: селянина зовсїм нема причини представляти собі дурноватим недорікою, й інтерес його можна далеко скорше розбудити серїозними созвучними інтересами, ніж різунськими оповіданнями й апокрифічними страхіттями в роді того як Поляки „дїтей козацьких у казанах варили“. Все се не достойне українства, ясної й чистої української національної ідеї, вистражданої нашими попередниками й національним заповітом їх переказаної нам.

Нарештї що до дезідерату „кращого історичного твору“, „доброї, відповідно до ідеольоґії теперішньої більшости свідомих Українцїв популярно написаної історії“, що повторюєть ся обома оборонцями історії д. Аркаса. Думаю, що таке трактованнє справи популярної лїтератури, яке показують обидва цитовані публїцисти й „иже с ними“, не буде заохотою для „освіченїйших кругів“ брати ся до популярної лїтератури. Який інтерес для історика спеціалїста, наприклад, брати ся до популярізації історії, коли суспільність утверждаєть ся супроти історичної науки на „наплевательній“ позиції й заявляє, що властиво не потрібує наукової правди, ані поступової ідеольоґії, а тільки націоналїстичних ефектів? Для ученого-спеціалїста ширенне в широких масах результатів праці його житя в студіованню історичної минувшини може бути річею незвичайно дорогою — верхом наукової роботи; але коли приступ до сього відрізаний, — трудно прати против рожна. Коли суспільність вважає, що такі вироби, як Історія д. Аркаса, сповняє завданнє популярної історії як не можна лїпше; коли праві депутати її хвалять, книгоноші плачуть, публїцисти благовіствують славу її, й блаженні люде їм ві-

Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

рять, — „освіченійшим кругам“, очевидно, зостаєть ся тихо сидїти. Сучасний український Сенька, значить, знайшов свою шапку [1]) й може штатувати в нїй, скільки йому завгодно. І було-б дуже рисковано робити сїй шапцї конкуренцію.

Бож нїчого лекшого як „не попасти в тон“. „Всякому, хто б не був, коли він напише кращий історичний твір для того народу такою ж чистою народньою мовою, якою написана історія Аркаса, і видасть так же дешево і гарно з технічного боку — народ щиро скаже таке ж спасибі, яке він тепер шле Миколї Аркасові“, пише д. Піснячевський, і сї слова звучать дуже небезпечно. Напр. мова — таке страшенно дражливе у нас питанне. Скільки треба напустити прикладом д. Аркаса росизмів в українську мову — всяких таких слів як „руже“, „коляска“, „караул“ і т. и., як у нього, щоб мова вийшла „такаж чиста народня“? Д. Липинський вважає, що росизми в мові д. Аркаса користні, бо роблять книжку більше приступною. Погляд досить ориґінальний, і дуже небезпечний; але й прийнявши сю науку — як його вгадати, яку саме порцію росизмів всипати, щоб мова стала „чистою народньою“. І як його попасти під „технічні вимоги?“ Чи тої мішанини і помилок, яку бачимо напр. на картах д. Аркаса вже досить, чи пожадано було їх іще більше затемнити? Чи будуча популярна українська історія, йдучи прикладом його ілюстрацій — ґалереї портретів українських дїячів „только съ другой стороны“, повинна буде дати портрети тільки Юзефовича і Пихна, чи пожадані також портрети Іллодора і Савенка?

Мірки до популярних видань українськими судями і рішителями популярної лїтератури прикладають ся ріжні, і що одному почислять в заслугу, якраз другому може влетїти. Минї пригадуєть ся оцїнка одної популярної книжки по природознавству. Книжку сю я трохи знаю, і хоч може книгоноші від неї не плачуть, але читаєть ся вона дуже легко, розходить ся дуже добре і сповняє своє завданнє мабуть не гірше, нїж Історія д. Аркаса. Але їй поставлені були устами критика на сторінках тоїж „Ради“ вимоги трохи инакші. Критик поставив в вину авторови кілька неясностей в викладї й прогалин; завважав, що автор допустив кілька помилок

[1]) Російське прислїве: по Сенькѣ и шапка, як польське: Wart Pac pałaca a pałac Paca.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

против новійших поглядів спеціалістів; вичислив кілька невдалих виразів; мову признав „твердою, кострубатою і немузикальною“; особливо сильно зганьбив ілюстрації, тому що вони старі, і на них в виді глядачів на ріжні фізичні прибори виступають люде в цилїндрах і жокейських шапочках, замість обстанови з українського житя. І кінчило ся так: „Наша науково-популярна лїтература находить ся в таких обставинах, що невеличка хиба викликає злісну радість „землячків“ з табору Піхно і К-о. Тому книжки на українському ринку мусять підлягати найгострійшій критиці“. На сій підставі рецензент признав книжку невдалою, а видавцеви дано пригадку, „що не все можна друкувати, що пишуть“[1]). І нїхто не обізвав ся в оборонї так „сердито“, занадто сердито скритикованої книжки.

Отак як бачите! Від одного жадаєть ся мало того, щоб мова була народня — а щоб іще була музикальна; другому в заслугу ставить ся навіть те, що він напустив росизмів. Оден завинив, що для „водяного смока“ не зробив української декорації, а як д. Красицький завважив, що д. Аркас цїлу стару Україну перебрав „на московський кшталт“ та замість українських дїячів напустив туди польських і московських ґенералів — на се воспослїдував сердитий репріманд на тих же сторінках „Ради“. Для однїх голосить ся там потреба „найгострійшої критики“, для иньших — свобода від усякої критики.

„В своїй хатї своя правда і сила і воля“ — знов таки „только съ другой стороны“.

Треба мати щастє в українській лїтературі. Бо одні мають на службі благодійних фей, що окружають їх писанячки своєю опікою, курять фіміами й грізно сичать на усяку „академічну критику“. А иньшим судило ся все „попадати не в тон“.

Видко. Але в таких обставинах не легко звабити в сї сфери людей „з освіченїйших кругів“.

Аномалії, які я мав на оцї, розбираючи сих кілька статей, думаю, представляють ся ясно. Ті гріхи против культурности, які наш шановний співробітник виказував в галицькім

[1]) Рада ч. 129, рецензія на книжечку Ю. Сїрого „Про світ божий“.

Generated on 2015-08-02 18:11 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

українськім житю, не чужі в повній мірі, як бачимо, і українському життю Росії. Ся боязнь бути людьми і прикладати до свого житя людську мірку. Ся добровільна нищета духовна, се мерзке прибіднюваннє — пошиваннє себе і своєї суспільности, свого народу і його житя в жебрацьке, старцівське убожество, в людей другої чи третьої сорти, яким немов би то й думати нема що про те, щоб поважати себе як люде: їх смиренні очі немов би й не зможуть піднести ся на ті ясні і свобідні верхи, що вказують дорогу людському походови, світовій думці, а мисль як приборкана птаха немов би засуджена на те тільки, щоб блудити по смітничках домашнього обиходу.

Се добровільне осудженнє себе на завмираннє, на упадок і національну смерть.

Суспільности, народу, як і окремої людини не можна затримувати умисно, штучно в початкових стадіях його розвою. Настане час, коли кладеть ся кінець вибачливости й поблажливости до всяких дитячих недорічностей і прикладають ся вимоги людські, коли хочеть ся мати з дитини людину, а не вічного недоростка, півголовка. І так само мусять прикладати ся вони й до певної народности та її житя, коли з певної провінціальної чи етноґрафічної забавки вона хоче стати явищем серіозним, питаннєм житя. Штучне обнижуваннє рівеня народнього житя, його культури на те, щоб не потонули в глибокому вирі ріжні дитячі кораблики хуторних пророків, мусить вважати ся смертельною провиною перед інтересами свого народу. Зацитькуваннє критики і проповідь „невміняємости“ рідної мануфактури — гріхом против живого духу народнього розвою.

„Атмосфера адорації, вихвалювання за всяку ціну, безкритична пошана, стаєть ся шкідною і небезпечною з тою хвилею, як розвій народа вийде з періоду дитинства та війде в період, котрий можна назвати молодечим або мужеським віком у житю народів. Небезпечна і шкідна тим, що вона дає захист усяким нулям, однодневкам і марним індівідуам, котрі рішились узяти в руки перо, малярський пензель, різбарський молот. В такім періоді давня поблажливість стає національним гріхом. В такім періоді мусить суспільність стати ся вередливою, вимагаючою і перебирчивою; критика мусить піднести свій батіг над плечами всяких претенсіональ-

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

них письменників без літературного хисту, „художників“ без художницьких здібностий, всяких пляґіяторів, бляґерів, арогантських анаменитостий. Суспільність мусить критикою боронити ся від тих апостолів темряви, коли національна культура має справді піднести ся на висший степень, поглибити ся й здіференціювати ся, — коли національна гордість велить суспільности станути до культурного соперництва з иньшими суспільностями“ — зовсім справедливо писав у згаданій статї д. Панейко.

Щоб добивати ся поважання до себе, треба перед усім самому поважати себе і вимагати від себе того, чого вимагаєть ся від сучасної культурної людини, культурного громадянства, культурного народу. Поки „по семейному“, а не по людському будемо оцінювати прояви свого житя; поки впливи благодійних фей, приятельство і кумовство, а не обєктивні критерії будуть рішати й задавати тон культурному житю, ставити йому міру — не сподіваймо ся серіозного трактованя наших національних змагань, нашого національного житя.

В кождій культурній суспільности поруч того, що становить властиве культурне житє, проростає ріжний псевдокультурний бурянець. На росийській мові виходять далї не тільки видавницва „Знанія“ і „Шиповника“, але й лубочні друки Губанових і Манухіних; Єруслани і Бови далї знаходять своїх читачів; випускаєть ся ріжне сміттє обчислене на смак і попит некультурного читача. Але все се не вчисляєть ся зовсім в культурний інвентар росийського житя: се бурян, який прихильники його поступу силкують ся нищити, а не заховувати за те тільки, що се теж якийсь прояв росийського житя, якийсь продукт росийського слова. А у нас все ще хочуть валити в одну купу прояви культурні і некультурні, правдиву творчість і марний ділєтантизм, літературу і макулатуру; хочуть штучно охоронити українське житє від культурних критеріїв, щоб не посадити на мілину ріжних шановних макулатурників і хуторних велетнїв не звести до їх властивої міри. І сим безмірно діскредитують українство в очах людей, які не можуть стати на такім макулатурнім становищі і прикладають до українства критерії людські, а не семейні. Штучно знижаючи рівень української культури до рівеня низів, відчужують від неї ті „освіченїйші верстви“, до котрих даремно потім звертають ся з своїми закликами.

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Се велика шкода національному житю, велика завада національному розвоєви, і з нею треба бороти ся сміливо і завзято, не зважаючи ані на лемент оборонців „української простоти“, ані на репетованнє ображених амбіцій і шипінне злісних інсінуацій. Лежати під національною грушкою й міркувати, що „всяк злак на службу чоловіку“, та полишати рослинам користним, силам культурним, силою свого внутрішнього благородства вести боротьбу за істнованнє з ріжним буряном, що росте собі на рідним перелозї — се дуже приємно, але се погибіль національній культурі. Вона не виросте при такім квіетизмі, при толерантности для всякого „мотлоху“, який й далї надаватиме тон нашому житю й робитиме йому репутацію у своїх і чужих.

„Царство боже здобуваєть ся зусилями“, і так само повнота національного житя не осягнеть ся квіетичним „непротивленієм злому“. Треба бороти ся за добре і поборати все те, що обнижає рівень нашого житя, гальмує наший національний розвій.

„Коли хочеш добити ся чогось, треба вміти бажати нї на що не вважаючи“ (Вергарн, „Зорі“)

Треба дерзати.

Generated on 2015-08-02 18:12 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Г. РАЙДЕР ГАҐҐАРД.

БЕНЇТА.

Роман *).

V.

Джекоб Маєр.

По трьох тижнях, Бенїта, що спала на подорожній постелї в серединї хури, прокинула ся рано вранцї, і удягнувши ся з тією уважністю, яка тільки можлива була в її тїсній імпровізованій спальнї, відгорнула уфіранку і сїла на деревляну скриню, що була за козла.

Сонце ще не зіходило і повітрє було холодне, бо був кінець зими і вони перебували в трансвальських горах. Бенїта, яка, не дивлючись на тепле пальто, тремтїла від холоду, гукнула за фурманом, що був одночасно й за кухаря, і попрохала його не барити ся з кавою; його постать загорнена в ковдру, маячила коло багаття, до якого він похилив ся, намагаючись вдмухнути в його житє.

„Потерпіть, панно, потерпіть“, відповів він, кахикаючи від їдкого диму, що залїзав йому у легенї. „Казанок ще не співає, а в багаттї темно, як в пеклї“.

Бенїта подумала собі, що народня фантазія звичайно малює се місце червоними фарбами, але не хотїла з ним сперечати ся і не злазила з скриньки, дожидаючи, заким закипить вода і прийде її тато.

Незабаром пан Клїфорд вийшов з другої половини хури, у котрій він спав, і побачивши, що такий холод і що не можна вмивати ся, — переліз на її половину і поцїлував її.

„Чи далеко звідси до Руї-Кранца, тату“ — спитала вона, кажучи про фарму пана Клїфорда.

„Миль із сорок, моя голубко, але сї кволі волики не здолають дотягти туди нашої хури до вечера. Ми їх перепряжемо опівдня, а тодї поїдемо швидче і будем вдома ік заходу сонця. Певно тобі вже надокучила ся подорож!

„Нї“ — відповіла вона. „Менї се все дуже подобаєть ся; я відпочиваю, і так добре сплю на моїй подорожній постелї, що ну. Менї часами здаєть ся, що я могла б прожити так все своє житє.

*) Див. кн. IX.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Як що тобі хочеть ся, голубко, то ти можеш прожити не один місяць. Південна Африка велика, а коли почне рости трава, то можна буде зробити велику подорож, як що, звичайно, до того часу не змінять ся твої бажання".

Вона посміхнула ся, але промовчала, знаючи, що він натякає на ті далекі місця, де на його думку, Португальці колись закопали золото.

Нарештї казанок весело заспівав своєї пісні; кухар Ганс тріюмфуючи здійняв його з вогню — він встиг за сей час добре попрацювати своїми легенями — і вкинув до нього чималенько змеленої кави з старої бляшанки від гірчиці. Розколотивши його добре патичком, він вигорнув з багаття шматочок вугілля і поклав його в казанок; се знає кожен мандрівець, що від його робить ся чистїйша кава. Потім він вийняв чашки і слоїк від пікулїв, що тепер був з цукром, і подав і те і друге панови Клїфорду. Молока в них не було, але кава вдала ся смачнїйша, нїж можна було подумати на перший погляд. Бенїта випила дві чашки, аби швидче загріти ся і легче подужати тверді сухарі.

Але ось зза обрію виплило сонце, — велике і червоне крізь повітрє повне туману. Поснїдавши, пан Клїфорд звелїв запрягти воли, що тимчасом пасли ся поблизу, щипаючи суху траву. Погонич, зулуський хлопець, що разом з Гансом докінчував каву, щось бурмочучи собі під ніс, підвів ся з землї і пішов за волами. За хвилину після сього Ганс складаючи провізію, спинив свою роботу і закричав:

„Дивіть ся! Дивіть ся!"

Повертаючи очі за його рукою, Бенїта і її батько побачили на яких сто ярдів від себе великий табун диких гну, що сунули хребтом гори і раз-по-раз так чудно стрибали, що мимоволї нагадували слова Бурів, які кажуть, що в мозку сїєї тварини сидить гробак.

„Ке лиш менї мою рушницю, Гансе! — гукнув пан Клїфорд. Печеня нам дуже іздасть ся".

Поки набивано рушницю, гну почали потрохи зникати, і тільки один козел, зауваживши хуру, спинив ся і неймовірно її оглядав. Пан Клїфорд націлив ся і стрельнув. Козел упав, потім зірвав ся і зник за хребтом гори. Пан Клїфорд сумно захитав головою.

„Се рідко, моя голубко, трапляєть ся зі мною, але-ж ще так темно. Та я таки його влучив. Як тобі здаєть ся? Чи не сїсти

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

нам часом на коней та чи не побігти за ним? Їдучи верхи загрієш ся."

Бенїта, в якої було дуже добре серце, подумала, що спинити страждання тварини буде краще, і згоджуючись кивнула головою.

За пять хвилин вони вже їхали легким бігцем геть по схилу. Одїзжаючи пан Кліфорд звелїв своїм людям чекати на його коло хури і поклав в кешеню кілька набоїв. По той бік гори вони побачили широкий, болотяний простір, обрямований другою горою, на хребтї котрої незабаром зявив ся скалїчений звір; тим часом повітре зовсїм вияснилось, і його можна було бачити зовсїм добре. Вони погнали ся за ним, але перше нїж наближити ся на один дострїл, вони зобачили, що звір знову побіг уперед, бо був вцїлений в ребра і ще почував звідки йшла на нього небезпека. Помірно з тим, як вони наближали ся, він віддаляв ся все далї та далї, поки не пустив ся з усїєї сили в той самий мент, як пан Кліфорд зіскочив з коняки і вже рішив був стріляти здаля.

„Гайда далї", — сказав він, догоджаючи своїм мисливським інстинктам. — „Невже ми маємо вважати себе за обдурених!"

Вони пустили ся гарцювати то на низ, то на верх по скелях гір, і се нагадувало Бенїтї Біскайську затоку під час штурму; їм трапляли ся по дорозї на-пів-сухі багнюки, що повертали ся в вохку погоду у справжнї ставки, каменясті простори та барлоги муравятників, від яких їм ледве не було біди. Се скажене гарцюванне тягло ся на протязї принаймнї пяти миль, бо тварина була, як і раз-у-раз в кінцї зими, зовсїм худа та суха, і бігла, не зважаючи на свою рану, страшенно прудко, далеко хутчій, нїж конї, на яких вони їхали. Нарештї, вискакавши ще на одну гору, вони побачили, куди подавсь козел. Вони зненацька опинили ся серед величезних табунів дикої звірини, які тисячами й десятками тисяч вкривали весь, який був видний, простір.

Се була величня картина, якої, гай, гай! нїхто вже не зобачить, принаймнї в Трансваальських горах. Тут були дикі гну, антільопи, зебри, кілька кваг.

З гуркотом, що нагадував грім, міріади блискучих копит здіймали страшенну куряву, і великі табуни розбігали ся на менші гурти, бачучи, що до них наближаєть ся їх ворог, людина.

Вони посували ся окремими невеличкими купками і довгою темною чередою, відходючи що раз далї від скалїченого звіря, який незабаром опинив ся сам як палець на весь широкий простір.

Верхівцї гнали ся за його слїдами, поки пан Кліфорд, що

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

значно випередив свою дочку, не опинив ся коло нього мало що не поруч. Тодї сердешна звірина, загубивши голову, вхопила ся останнього способу. Вона миттю обернула ся, похилила голову і побігла просто на мисливця. Пан Клїфорд схопив ся правицею за рушницю і стрельнув на одчай. Куля поцїлила звіря, але не змогла його спинити. Його низько спущені роги вдарили коняку по ногах, і другої хвилини коняка, людина і звір разом качали ся по землї.

Бенїта, що була пристала ярдів на пятьдесят, злегла ойкнула, але не встигла ще вона порівняти ся із татом, а він уже став, сміючись, на ноги зовсїм цїлий і здоровий. Коняка теж намагала ся встати, але скалїчений звір не міг уже встати; він хотїв зіперти ся на передні ноги, жалібно застогнав, хижо озирнув ся навколо і перекинув ся мертвий на землї.

„Я ще нїколи не бачив, щоб гну умів так боронити ся“, — промовив пан Клїфорд. — „Щоб йому не знаю що! Либонь моя коняка кульгає через нього“.

Вона справдї кульгала, бо звір дав їй по переднїх ногах, хоч, на щастє, й не дуже так щоб дуже. Пан Клїфорд привязав до ніг забитого звіра свою хустинку від носа, щоб відгонити круків, і злегка накрив його клаптями сухої трави, маючи на думцї, коли буде змога, прислати по нього пізнїйше; по сїм він сїв на свою криву коняку і поїхав до хури. Але виявило ся, що вони заїхали далеко дальше, ніж їм здавало ся, і виїхали на правдиву, як вони подумали, дорогу, тільки опівдня. Не бачучи, однак, нїяких слїдів, вони поїхали назад, сподївaючись побачити розпряжену хуру; але вони їхали одну милю і другу, а хури таки не було. Нарештї, помітивши свою помилку, верхівцї знову вернули назад і, доїхавши до того місця, де вони втрапили на дорогу, взяли цабе. Тим часом небо вкрило ся хмарами, і годинї в третїй по полудні над ними зчинила ся туча з страшенним вихром, з потоками льодяного дощу,— першого весняного дощу — і з дужим вітром, що проймав їх наскрізь. По зливі неприємна мряка, і почав насувати туман, який що раз більше густїйшав з надходом смерку.

Становище верхівцїв було надзвичайно погане. Зблукавши з дороги, зтомлені, голодні і мокрі до нитки, на зморених конях, з яких один кульгав, вони блудили по голих горбах. Нарештї, доля трохи зглянулась над ними. Під час заходу соняшне промінне продерло ся на кілька хвилин крізь туман і вказало їм, якої їм треба держати ся дороги. Вони звернули своїх коней і знов їхали

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

вперед, поки не зробилось зовсїм темно. Тодї спинили ся, щоб перепочити, але почули, що не витримають холоду і згинуть до ранку, і поклали їхати далї. Раптом коняка пана Кліфорда почала кульгати так дуже, що він мусїв злїзти і взяти її за повід. Він вів її, йдучи уряд з дочкою і гірко нарікаючи на свій нерозум, що допровадив Беніту до такого неприємного становища.

„Се дурниця, батьку, — відповідала вона зомореним голосом, бо почувала себе надзвичайно змученою. Все се не має жадної ваги; хіба не все одно, чи вмерти серед гір, чи серед моря, чи в якімсь иншім місцї!“

Вони чвалали далї зовсїм на одчай. Бенїта задрімала на конї, але прокинула ся, раз від виття гієни, яке почуло ся зовсїм близько коло них, другий раз через те, що кінь її спіткнув ся і впав на передні ноги.

„Яка тепер година?“ — спитала вона нарештї.

Її батько витер сїрника і поглянув на годинник. Було саме десять; вони кружляли вже пятнадцять годин, без їжи й далеко від хури. Часами пан Кліфорд, що знову сїв на коня, стріляв з рушницї. Незабаром в його лишив ся тільки один набій, але, зобачивши при сїрнику змучене лице своєї дочки, він стрельнув в останнє, хоч в його було дуже мало надії хоч на якусь-там підмогу серед сїєї страшної пустині.

„Поїдемо далї чи годї?“ — спитав він.

„Менї все одно“, — відказала вона. Тільки як я спиню ся, то менї здаєть ся, що се вже буде на завжде. Краще поїдемо далї“.

Тим часом дощ перестав, але туман був такий, як і перше. Тепер їм здавало ся, що вони їхали серед рослиння, бо по лицї їх раз-по-раз било мокрим листєм. Знесилені вкрай, вони сунули вперед, поки кінь Беніти раптом не спинив ся; їй приверзло ся, що чиясь рука вхопила коня за повід, коли раптом якийсь чоловічий голос промовив зовсїм близько коло неї з помітним чужоземним акцентом:

„Mein Gott! Куди ви їдете?“

„Я хотїла б се сказати“, — відповіла вона, як крізь сон.

В сей мент місяць виплив зза хмар, і Бенїта уперше зобачила образ Джекоба Маєра.

При світлї місяця його зверхнїй вигляд не справляв неприємного вражіння. Йому було лїт із сорок, не дуже високий на зріст, сухий і жвавий, з клинчастою, чорною борідкою, він мав рівні семитичні риси, жовтаво-блїдий вид, що не засмажував ся

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

навіть на африканськім сонці, і темні промінясті очи, які то згасали, то розжеврювались від якогось внутрішнього жару. Про те, не зважаючи на страшенну втому, Бенїтї почуло ся в нїм щось таке що й відштовхувало й лякало її, — щось дике, жорстоке. Вона чула, що він був повний невгамованих бажань і честолюбних намірів, і що його нїщо не могло б спинити, коли він досягав своєї мети. Він зразу загомонїв, опановуючи її увагою.

„Якась щаслива думка спонукала мене, щоб вийти до вас на зустріч. Хоч нї; не думка, — а як се в вас зветь ся? — Ага, інстинкт. Певне, ваш розум кликав до мого розуму, звучи його на допомогу. Погляньте ж, куме Кліфорде, куди ви завезли свою доньку. Ось гляньте, дивіть ся!“ додав він, вказуючи по перед себе.

Вони нахилили ся вперед, вдивляючись в пітьму. Просто перед них чорніла страшенна безодня, дна якої не можна було доглянути, хоча й світив місяць.

„З вас поганий мандрівець, Кліфорде; треба було сим дурним тваринам зробити ще один крок, і в долині лежало б два оберемки скрівавлених тїл з потрощеними кістками — еге ж, там на камінні, на 500 футів завглибшки. Ге! ви обоє були б сьогодні міцно заснули!“

„Що се за місцина?“ — спитав уражений Кліфорд. — „Леопардове провалє?“

„Так, так, воно самісїньке — Леопардове провалє. Ви весь час їхали його хребтом, а не долиною, як вам здавало ся. Се певно, що мене осяяла щаслива думка, що вийшла з голови сїєї молодої панни, вашої доні, — бо вона з тих людей, що здатні на вроки, я сього зовсїм певен. Се стало ся зі мною зовсїм несподївано; я почув наче хто мене потяг кийом; я шукав за вами, довідавшись, що ви загубили хуру. Раптом, щось наче сказало менї: „Біжи на вершечок Леопардового проваля, біжи, не бари ся“. І я погнавсь, не зважаючи нї на пітьму, нї на скелї, не звертаючи уваги нї на туман, нї на дощ, і опинив ся тутечки у ту хвилину, як ви надїхали, і зразу ж схопив за повід коня сїєї панї“.

„Ввіряйте на слові, що ми вам дуже вдячні“, прошепотїла Бенїта.

„В такім разї, я тисячу разів задоволений. Нї, я сам вдячний вам — я сам, що спас вам життє, через ваші уроки“.

„Уроки, чи нї, але все добре, що добре кінчаєть ся“, — нетерпляче встряв в розмову пан Кліфорд.

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Дякувати Богови, звідси не більше як три милї додому. Чи не покажете ви нам дорогу, Джекобе? Адже ви завжди добре бачичили в пітьмі?“

„Так, так“, — відповів він схопивши гнуздечку Бенїти, своєю дужою, білою рукою. „Е! моя коняка піде сама за нами, хоч знаєте, простроміть руку крізь її повід, — о так. Тепереньки, Клїфорде, гайда, і не бійте ся вже нїчого. З Джекобом Маєром ви не зазнаєте нїякого лиха“.

Вони почали зіходити з гори. Маєр більше не балакав, уся його увага, здавало ся, була зкупчена на відшукуванню безпечних стежок, по яких конї могли б іти, не спотикаючись. Бенїта також мовчала; вона була занадто зморена — так зморена, що не могла вже доглядати за своїми думками і своєю уявою, які неначе відокремились від неї і набули собі нової сили — сили пролазити в думки людини, що йшла поруч з нею. Вони миготїли перед нею, як живі, але вона таки не могла зрозуміти їх. Одно тільки вона зрозуміла — що вона раптом стала зовсїм необхідною для сїєї людини, не так, як то буває звичайно, а зовсїм по иншому. Їй примрiялось, що вона з сїєї хвилини була зязана на віки зо всїма метами його життя, адже була необхідною для їх досягнення; що вона була тією ж таки істотою, яку він розшукував впродовж багатьох років, єдиною істотою, яка могла засвітити у тій пітьмі, що була круг його.

Се переливанне уяви бентежило її, і вона дуже зрадїла, коли все се зненацька скінчило ся, і вона знову почула себе нашів мертвою від холоду і втоми; її тїло болїло, а крута стежка здавала ся безкрайою.

Нарештї вони допхали ся до рівного місця, яким поїхали далї. Там перебрели струмок, і, вїхавши в ворота, раптом спинили ся перед дверима хати з освітленими вікнами.

„Ось, нарештї, ви дома, панно Клїфорд“, — виговорив своїм співучим голосом Джекоб Маєр „і я дякую Богови, що менї пощастило довести вас сюди цїлу“.

Вона нїчого не відказала і стрибнула з сїдла, але зараз почула, що не має сили встояти на ногах, і впала на землю, наче щось зовсїм неживе. Він злегка скрикнув і підвів її; потім, звелївши двом кафірам розпрягти конї, відпровадив її до хати.

„Вам зразу-би треба лягти“, — сказав він, допроваджуючи її до дверей світлиці, що була поруч з вітальнею.

„Я сказав, що ви можете надїхати і щоб через се було за-

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

топлено в камінї, а стара тїтка Салї принесе вам супи з горівкою і гарячої води, щоб загріти ноги! Ага! Ось і ви, Салї. Ідїть сюди, поможіть сїй панночцї, вашій панї. Все у вас готове?"

„Все, пане" — відповіла гладка жінка з ласкавим обличєм. Ходїм, дитинко, я розберу вас".

За пів години, Бенїта, випивши більше горівки, нїж за все своє житте, укрила ся і міцно заснула.

Коли вона прокинулась, соняшне промінне пробивало ся в її хату крізь ухвіранки, граючи на годиннику, стрілка якого стояла на пів до дванадцятої. Вона проспала сливе що дванадцять годин і не дивлючись нї на холод, нї на втому минулого дня, почувала ся тільки трошки тяжко на голову; але се могло залежати від незвичайної для неї горівки і беручи загалом, вона почувала себе добре.

На верандї з надвору чув ся голос Джекоба Маєра, що видав ся їй уже добре знайомим. Він балакав з якимись тубольцями, кажучи до них, щоб вони не співали, бо збудять панну. Він уживав зулуського виразу інкозі-каас, який, як вона згадувала, означав панї, чи господиню. Вона чула ся вдячною за його турботи, але потім раптом згадала, що ся людина дуже їй не сподобала ся.

Вона повела очима по хатї, затишній, гарно прибраній і обліпленій делїкатними шпалерами, з почепленими на стїнах акварелями, яких вона зовсїм не сподївала ся знайти в сїм самотнім місцї. На однім з столів стояла ваза з дебелими лелїями. Вона замислилась: хто їх сюди занїс, старенька Салї чи Джекоб Маєр? Вона тако-ж не могла здумати, хто-то понамальовував картини, на яких було зображено тільки сюжети з африканського життя, і якийсь нюх дав її знати, що й те й отсе зроблене рукою Джекоба Маєра...

На маленькім столику біля ліжка стояв дзвіночок, — вона задзвонила. Вона зразу-ж почула голос Салї, що говорив подати їй каву „і то мерщій". Другої хвилини бабуся вже увіходила в її кімнату з тацою в руках, на якій був хлїб, масло та яйця, все се, видко, приготоване умисне для неї. Салї забалакала анґлїйською мовою суміш з голяндською і повідомила Бенїту, що її батько лежав ще в постелї, але переказував їй привітанне і питав, як вона себе почуває. Поки вона смачно снїдала, Салї наготовила їй ванну і потрохи позносила всї речі, що лежали в скринї, яка була з нею на хурі, і яка разом з сїєю хурою щасливо тепер приїхала на фарму. Бенїта поспитала, хто потурбувавсь, щоб виладувати її

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

скриню і дізнала ся, що се було зроблено з наказу Джекоба Маєра, який звелів все наготувати поки вона прокинеть ся.

„Геер Маєр дуже піклуєть ся за других людей“, — зауважила Бенїта.

„Так, так! — відказала стара Салї. — Він клопочеть ся за других, коли хоче за них клопотатись, але він ще більше клопочеть ся за себе. Геер Маєр — розумна людина, — ге! дуже розумна, яка хоче ще крім того бути великою людиною. Колись, панночко, він зробить ся заможний та дужий — як що Бог всемогутній захоче сього“.

VI.

Золота монета.

Минуло шість тижнїв з тієї незабутньої ночи, як Бенїта повернула ся до Руї-Кранцу. Настала весна, і вся країна вкрила ся альмазною травою з перістими квітками. В провалї за хатою на деревах зазеленїло листє і зацвіла мімоза, розпускаючи в повітрі свій пах. На її гиллї сотки молодих голубків звили собі гнїзда, а на кручі, над провалем шуліки годували своїх пташенят. Повздовж струмочка і по над берегом озера розпустили ся білі лїлеї. Уся місцина стала надзвичайно гарною і повною життя та надій. У однім лиш серцї Бенїти панувала смерть і цїлковита безнадїйність.

Вона зовсїм видужала і ще нїколи не почувала себе такою здоровою й бадьорою. За те душа її була зовсїм слаба. По цїлих днях вона думала, а по ночах снила сю людину, яка так свідомо віддала своє життє, щоб спасти жінку і дитину. Вона себе питала, щоб він зробив би, як би ще почув був відповідь, що вже тремтїла на її устах. Чи не через те не доля їй було вимовити ті слова, що вони могли зробити з його страхополоха?

За Роберта Сеймура не було чути нїчого нового; навіть за траґедію з „Зазібаром“ було остаточно забуто, бо з того часу на світї стали ся далеко гірші нещастя.

Та Бенїта не могла забути за вмерлого. Вона блукала по горах, сидїла на березї озера і слїдкувала за дикими птицями, а по ночах прислухалась, як вони лїтали цїлими зграями, бючись над її головою. Вона дослухала ся тако ж воркування голубів, скавчиння випи в очеретї і стогону кулика десь високо в повітрі. Вона лїчила диких кіз, що прокрадали ся берегом, поки думки її не по-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чинали плутатись в її голові. В її душі панувала смерть, хоч з вигляду вона була надзвичайно принадна.

В кумпанії з батьком вона любила бути, бо він її дуже жалував, а її наболіла душа потрібувала ласки. Їй також була до вподоби кумпанія з Джекобом Маєром, бо вона вже його не бояла ся, а він, безумовно, був інтересною людиною, навіть, коли хочете, гарно вихованою, хоч і лишив ся Жидом, який відклонив ся від своєї віри, але разом з тим не пристав і до християнства.

Він розповів їй, що він був Німець з роду, але ще за малих літ переїхав до Анґлії. Тут він став за клєрка в торговлі південно-африканських купців, а звідси його, яку людину, як і всі Жиди, дотепну, відпровадили до Капської кольонії, щоб доглядав за другорядним відділом тієї-ж таки торговлі. Що з ним там стало ся, про се Бенїта ніколи не могла дізнатись, але з всього було видко, що він там виявив занадто багато дотепу не дуже-то доброго ґатунку. У всякім разї його відносини з фірмою на сім кінчають ся. З того часу він їздив впродовж багатьох років за негоціянта і в решті решт став за спільника в її батька.

Вона хутко переконала ся, що він, не зважаючи на його минуле, був надзвичайно здібною і приємною людиною. Виявило ся, що акварелї на стїнах її хати, були зроблені його рукою; крім того він грав і співав так добре, як і малював. Пан Маєр був дуже освічений і знайомий з такими питаннями, які звичайно дуже мало хто студіює; в його була ціла книгозбірня по питанням історичним, фільозофічним та науковим і він з охотою давав їй читати. Поетичної видумки він однак не любив через те, що, як він казав, він вважав справжнє життє з його реальними таємницями та загадками далеко більше інтересним, ніж здобутки людської фантазії.

Один раз у-вечері, коли вони проходжувались по березї озера, дивлючись за довгим промінєм соняшного заходу, що переломлювалось і грало на поверхні води, Бенїта не стримала своєї цїкавости і сміливо запитала його, як так, що він, маючи таку вдачу, міг задовольняти ся своїм теперішнїм життєм.

Я се роблю на те, щоб добити ся кращого життя, — відповів він. — „Е! нї, тільки не на небесах, панно Клїфорд, бо про се я нїчого не знаю, та й таки думаю, що й знати нїчого, а тут, — на землї“...

„Як ви собі уявляєте краще життє, пане Маєр?“

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Я собі уявляю“ — відповідав він, блиснувши своїми чорними очима — „величезне багацтво і зязану з ним могутність. Го! Я бачу, що ви обвинувачуєте мене в зажерстві та матеріялїзмі, адже гроші — се бог сього життя, панно Кліфорд — гроші — то бог!“

Вона посміхнула ся і відповіла: „В такім разї, пане Маєр, я дуже бою ся, щоб в тутешніх місцях сей бог не зробив ся невидний. Навряд, чи ви доробитесь достатків, вигодовуючи коней; та і панувати тут нема над ким“.

„Отже ви уявляєте собі, що я сиджу в Руї-Кранцї тільки того, щоб вигодовувати коні“. Хіба ваш батько нїчого не казав вам про великий скарб, схований в краї Макалаганів?“

„Я де-що чула за се“— відказала вона зітхаючи. — „А тако-ж і те, що ви обоє подались розшукувати його, але вас обдурили ваші надії“.

— „А! Втоплений Анґлїець — пан Сеймур — сказав вам за се, правда? Він там зустрів ся з нами“.

„Еге-ж. І ви хотїли застрелити його — ви памятаєте?“

„Господи милосердний! Бо, через те, що я думав, що він прийшов, щоб обікрасти нас. Але-ж я не вистрілив і потому нас вигнали звідти, хоч се й не мало ваги, бо сї дурні тубольцї не дозволяли нам копати в фортецї“.

„Дак через що-ж ви і досї мрієте про скарб, якого певно і не істнує зовсїм?“

„А через що ви, панно Кліфорд, мрієте про різні речи, які десь, певне, те-ж не істнують? Чи не через те, що ви в серединї переконані, що вони мусять істнувати, як і не тут, то десь у иншім місцї? Я почуваю се саме що до того скарбу, та й завжди се почував. Він є, і я таки знайду його... Тепер я доживу до того, що зобачу більше золота, нїж ви собі можете уявити; ось що примушує мене годувати коней на трансваальських левадах. А ви смієте ся; ви собі думаєте, що я ношу ся з якимись мріями...“

Раптом він зауважив стару Салї, що наближала ся до них іззаду.

„Що там ще стало ся, стара відьмо?“ — спитав він роздратовано.

„Господар Кліфорд хоче бачити вас, господарю Джекоб. До вас обох здалека приїхали якісь гінцї“.

„Які гінцї?“ — спитав він. — „Чи я знаю“, — відповіла Салї, обмахуючи своє гладке обличє жовтою хустинкою. — „Се не-

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

знайомі менї люде, змарнїлі від дороги, але балакають вони мовою Зулусів. Пан прохає вас, щоб ви прийшли".

„Ви теж підете, панно Клїфорд? Нї? В такім разї вибачайте, що я вас лишаю". — На сих словах він приторкнув ся до бриля і пійшов геть.

„Чудна він людина, панночко," — промовила стара Салї, слїдкуючи за його постатю, що швидко зникала з очей.

„Еге" — відповіла Бенїта байдужим голосом.

„Дуже чудна людина" — провадила далї бабуся. — „Занадто багато в його в голові" — додала вона доторкаючись до свого лоба. „Я бою ся, щоб вона йому не луснула якогось дня; а як що вона не лусне, то з нього буде великий чоловік. Я вам вже говорила перше, а тепер кажу ізнов, бо думаю, що прийшла його пора. Ну, я піду варити обід.

Бенїта просидїла над озером до самого смерку, аж почали кружляти над її головою дикі гуси. Тодї вона пійшла до-дому, зовсїм забувши за Джекоба Маєра і міркуючи про те, як їй надокучило се місце, що в нїм нїщо не може зацїкавити її уваги і відтягти від її горя.

На обідї, чи краще сказати на вечері, вона зауважила, що її батько, і його спільник були дуже зхвильовані, і їй здавало ся, що вона догадуєть ся за причину їхнього зхвилювання.

„Бачили ви своїх гінців, пане Маєр?" — спитала вона, коли чоловіки запалили свої люльки, і перед ними поставлено було на грубім деревянім столї пляшку вина.

„Еге, я бачив їх" — відповів він; — „вони й тепер у кухнї".

На сих словах він глянув на пана Клїфорда.

„Бенїто, голубко моя" — промовив її батько. — „Стало ся щось надзвичайне".

В неї раптом вияснилось на виду. — „Нї, нї, се не стосуєть ся до загибели корабля. Але тебе, певно, таки заінтересує, коли ти послухаєш, в чім річ".

Бенїта кивнула головою. Вона ладна була слухати все, що хочеш, аби розважити свої думки.

„Ти вже знаєш про справу з скарбом" — провадив далї її батько. — „Ось як була справа. Багато лїт тому, по тому, як ти з матїрю виїхала до Анґлїї, я подавсь на полюваннє за великим звіром вглиб країни. За товариша менї був немолодий уже чоловік на призвище Том Джексон, бравий хлопець і один з найкращих африканських мисливців на слона. Полюваннє вдало ся досить

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

добре, і скінчивши його, ми розлучили ся на півночи Трансвааля, бо я мусїв везти і продавати здобуту нами слонячу кість, а Том рішив приєднати ся до мене згодом, щоб одержати належну йому частину заробітку. Приїхавши сюди, я купив сю фарму від Бура, що хотїв від неї відкараскатись, — і досить дешево: я дав йому всього-на-всього 100 фунтів за 6000 акрів. Він жив в кухні за хатою, а новий будинок поставив згодом я сам.

„Минув рік, а я не бачив Тома Джексона; нарештї він зявив-ся, більше подібний на мертвяка, ніж на живу людину. Його скалїчив слон і він пролежав багато місяцїв серед племени Макалангів на північ від Матабелеленда, в країнї, що зветь ся Бамбатсі на Замбезі. Сї Макаланги — досить чудний нарід. Здаєть ся, що їхня назва означає Народ Сонця; у всякім разї се останнї нащадки стародавнього племени. Поки він жив у них, він вилїчив старого Молїмо, їхнього головного первосвященника, від лютої пропасниці, давши йому хини, і після сього вони, звичайно, стали великими приятелями. Молїмо жив у руїнах, яких так багато є в сій частинї Південної Африки. Нїхто не знав, чиї то були будівлї; мабуть, вони належали народови, що жив тисячі лїт тому. Проте Молїмо розповів Тому Джексонови, коли порівняти, то сучасну байку, що стосувала ся до сього місця.

„Се було, — як він росповідав, перед шістьма поколїннями, коли його пра-пра-прадїд стояв на чолї племени (він був, на призвище Мамбо); тодї усї тубольцї тієї частини Південної Африки повстали проти білих людей — на мою думку, то були Португальцї, що здобували золото. Вони винищували їх цїлими тисячами, разом з їхнїми рабами, випихаючи їх з півдня, де тепер панує Лобелунга, до ріки Замбезі, якою Португальцї сподївали ся дійти до континенту. Нарештї, невелика жменька сих людей, що ще лишила ся жива, не більше як двістї душ чоловіків і жінок, дійшла до фортецї, що звала ся Бамбатсі і де тепер живе Молїмо в величезних руїнах, збудованих давнїми народами на неприступній скелї, що звисла над самою рікою. Вони принесли з собою велику силу золота, яке вони сподївали ся приставити на батьківщину. Але хоч вони і дійшли до ріки, вони не могли спасти ся нею, бо тубільцї, що гнали ся за ними цїлими тисячами, стерегли на них в своїх човнах, тим часом, як сердешні втікачі не мали нї одного байдака. Скінчило ся на тім, що їх було замкнено в неприступній фортецї і вони усї перемерли з голоду.

Коли стало знати, що вони всї загинули, тубольцї, що гнали

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ся за ними з самісїнького півдня і що аж пищали кріваво помститись, але зовсім не хотїли золота, з яким вони не знали, що й робити, повернули ся назад до себе; один тільки нащадок старого попа, що знав таємний льох, яким можна було прийти до фортеці, прокрав ся туди і знайшов серед мертвяків живу жінку, божевільну від горя — молоду і прегарну дївчину, доньку португальського пана чи верховодника. Він дав їй їсти, але серед ночи, коли до неї вернула ся сила, вона втїкла від нього, і він знайшов її раненько всю в білім на шпилечку скелї, що звисла над річкою.

„Він закликав своїх порадників і хотїв вмовити її, щоб вона зійшла зі скелї, але вона відповіла, що її молодий і всї її родичі загинули і що вона теж зважилась пійти за ними. Тодї вони спитали, де було золото, бо вони вартували і в день і в ночи і знали, що його не було вкинуто в річку. Вона відповіла, що воно було там, де було, і що нї одна людина з чорного племени нїколи не знайде його. Вона додала, що доручає йому і його нащадкам хоронити його доти, доки вона знову не вернеть ся до них. Ще вона сказала, що як що вони не послухають її наказу, то вона віщує їм за вказівкою з неба, що ті самі дикі, які забили її батька і кревних, знищать і його народ. По сім вона простояла з хвилину на скелї, а далї кинулась у річку і зникла навіки.

„З того часу повстала чутка, що наче б то серед руїн живе мара, і крім самого Молїмо, який часом ходить туди, щоб поміркувати і мати спільність з духами, до сїєї частини руїн не припускаєть ся нї однієї живої істоти.

Зрештою і самі тубольцї швидче зважили ся б умерти, нїж наблизитись до руїн. Таким чином золото й досї лежить там, де його закопано. Том Джексон не бачив сього місця, бо Молїмо, не зважаючи на їхнє приятельство, не згодивсь пустити його туди.

„Сердега Том так і не видужав; він умер тут і його поховано на маленькім цвинтарі за хатою, який Бури віддїлили на своїх кревних. Незабаром по тім, як він умер, містер Маєр став в мене за спільника, бо я розповів йому про сю справу і ми рішили у купі пошукати долї і видобути скарб. Решта тобі відома. Ми подали ся в Бамбатсі як купцї і прийшли до Молїмо, який знав про моє приятельство з Томом Джексоном.

Ми спитали його, чи правда була тому, що він розповів Томови. Він нам сказав, що се була така сама правда, як правда те, що на небі сяє сонце, що у всім сім оповіданню не було й слова брехнї і що він знав ще більше подробиць, подробиць, які пе-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

реказувано від батька синови і що знав також найменнє білої пані, що заподіяла собі смерть. Вона звала ся Ферейра — так само як твоя мати, Бенїто; се досить розповсюджене імя в Південній Африці.

„Ми прохали його, щоб він впустив нас в фортецю на скелї, але він відмовив нам, покликаючись на те, що на нїм й на його народї ще й досї був проклін, і що нї одна душа не могла війти туди доти, доки знову не зявить ся пані Ферейра. По инших кутках фортецї ми могли ходити зовсїм вільно і копати, де нам схочеть ся. Ми так і зробили і знайшли трохи золота, закопаного з різними рарітетами, з каралями, перстнями та браслетами, і се все варте було приблизно із 100 фунтів. Опріч сього, і се було того саме дня, як ми зустріли пана Сеймура, — ми знайшли також одну золоту монету, безумовно, ту саму яку загубили Португальцї. Се дало нам право вірити, що ми знайшли слїд схованого скарбу, се зясовує також і той схвильований настрій, в якім тодї був пан Маєр.

„Осьде ся монета.

„Він кинув на стіл поперед неї невеличку золоту монету.

„Я давав її людинї, що студіювала подібні речи, і вона каже, що се дукат, вибитий за одного з венеційських дожів“.

„Але ми більше не знайшли нї одного. І се скінчило ся на тім, що Макаланги спіймали нас, як ми наміряли ся прокрастись в таємничу фортецу і запропонували нам ділєму, або негайно забирати ся геть, або бути забитими. Певна річ, що ми волїли забрати ся геть, бо скарб мертвякам непотрібний.

Пан Клїфорд замовк і почав набивати свою люльку, тим часом як Маєр з неуважним виглядом наливав собі вина. Що до Бенїти, то вона втопила свої очи в чудернацьку давню монету з викрученою в нїй маленькою дірочкою; вона викликала в її уяви різнородні кріваві і страшні події.

„Візьми її собі — промовив її батько. „Її можна причепити до твого браслєта“.

„Дякую, милий тату“ — відповіла Бенїта. „Хоч я і не знаю, з якого права я буду присвоювати собі все, що є від скарбу Португальців, якого ми нїколи не побачимо“.

„А чого ж то й нї, панно Клїфорд“? — спитав Маєр хутко.

„Се видко по всїй справі. Адже тубольцї не дозволять вам навіть шукати його; а до того ж, шукати і знайти — то ще велика різниця“.

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Тубольці часами міняють свій погляд, панно Кліфорд. Справа ся не скінчила ся, вона саме тільки починаєть ся, і ви зараз почуєте другий її розділ. Кліфорде, можна менї закликати гінців?“

Він встав, не дожидаючи відповіди, і вийшов з хати. По його відході, ні пан Кліфорд, ні Бенїта не вимовили й одного слова. Бенїта захопила ся причеплюваннєм золотої монети до невеличкого ланцюжка свого браслєту, і тієї ж хвилини в нїй знову прокинуло ся те дивне, знайоме їй почуттє. Вона знову почула жах, як тоді на пароплаві, засудженім на смерть. Знову на її душу лягла тїнь від близької смерти і болючого жаху. Золота монета наче говорила їй про вїщось, але гай, гай! вона не могла зрозуміти її мови. Вона тільки знала, що її батько і Джекоб Маєр і — так, так, так, — Роберт Сеймур були зязані з сїею траґедїєю. Ой! Як же се могло бути, коли він умер? Як так, що ся золота монета була їм зязком? Сього вона не знала і не хотїла знати. За те вона знала, що піде за сим скарбом на край свїту і навіть далї, як що треба, як що тільки се приведе її до нього.

VII.

Гінцї.

Двері розчинили ся і в кімнату увійшов Джекоб Маєр, а за ним троє тубольців. Але Бенїта не бачила й не чула їх; душа її лїтала десь далеко. Вона стояла струнка і нерухома, під самісїнькою лямпою, що освітлювала її, вся вбрана в білім, бо вона носила жалобу тільки в своїм серцї.

На її лицї і в темних широко розплющених очах її знати було якийсь особливий зовсїм незвичайний їй вираз. Джекоб Маєр враз зобачив се і спинив ся на місцї; троє тубольців теж звернули на се увагу і теж спинили ся. Вони стояли в кінцї вітальнї і дивили ся на змарнїлу Бенїту і на її чудні, нерухомі очи.

Один з тубольців вказав на неї пальцем і щось прошопотів до своїх товаришів. Маєр, що розумів їх мову, почув кілька слів:

„Дивіть ся, привид зі скелї!“

„Який привид і яка скеля?“ Запитав він поволї.

„Привид, що приходить в Бамбатсі; та, що ми бачили на власні очи — відповів туболець, не відводючи очей від Бенїти.

Бенїта чула шопотїннє і знала, що се говорить ся про неї, хоч вона і не зрозуміла і нї одного слова. Вона напружилась, трохи очумалась, і зітхнувши, сїла коло себе в крісло. Тодї гінцї по-

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чали по черзї підходити до неї, і кожний з них низько вклоняв ся їй, дістаючи пальцями до землї і не відводючи від неї очей. Батька її вони витали тільки підносючи руку.

Вона цїкаво розглядила їх, та й справдї вони були своєрідно інтересні. Се були високі, стрункі люде, ясношкурі з тонкими рухливими рисами лиця. У них не знати було арабської крови, хутче можна було подумати, що вони походили від Египтян або Фінїків, від людей, дїди яких були мудрі і цївілїзовані перед кількома тисячами лїт до нашого часу, і, може, що були при царськім дворі котрогось з фараонів або Соломона.

Скінчивши поклони вони всї троє всїли ся вряд на підлозї, загорнувши ся в свої футряні кереї або одежі і почали мовчки ждати.

Джекоб Маєр трохи помовчав, тодї спитав:

„Клїфорде, чи візьметесь ви за витлумаченнє, щоб ваша дочка могла добре зрозуміти все що буде?“

Потім він звернув ся до тубольців.

„Ви звете ся Тамас, Тамала і Хоба; і ви, Тамасе, син Молїма з Бамбатсі на прозвище Мамбо, а ви, Тамала і Хоба, ви в його за довіренних порадників. Так, правда?“

Вони кивнула головою.

„Чудово. Ви, Тамасе, розкажіть нам всю справу і скажіть ще раз про ваше дорученнє, щоб ся панї — панна Бенїта довідалась про справу, бо вона має до неї стосунок“.

„Ми розуміємо, що вона має до неї стосунок“ — відповів Тамас. „Ми пізнали по її обличчі, що вона відограє в нім головну ролю. Не має нїякого сумнїву, що дух говорив про неї моєму батькови. Слова, які я зараз вимовлю, то слова мого батька, які я приїхав щоб вам переказати.

„Коли ви, двоє білих людей, навідались чотори роки тому в Бамбатсі, то ви прохали мене, Мамбо, пустити вас в святу фортецу, щоб шукати скарбу, який там сховали Португальці за часів мого дїда в шостім поколїню. Тодї я відмовив ся вас пустити або хоч показати вам святеє місце, бо через своє походжнє я маю стерегти сей скарб, хоч я й не знаю, де його закопано. Але ось я опинив ся посеред тяжких обставин: я одержав звістку, що узурпатор Лобелунга, король країни Мотабеле, розгнївав ся на мене через різні причини, але головним чином через те, що я не прислав йому відповідної дани. До мене дійшла чутка, що прийдешнього лїта він має намір послати на мене військо і знищити і мене са-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мого й весь мій нарід. Я маю занадто мало сили, щоб встояти перед його могутністю, та й таки мій нарід не з дуже то войовничих. З роду з віку вони були купці-хліборобн і люде спокійні, які не хотять убивати або щоб їх хто убивав. Їх так мало. Таким робом, я не можу бороти ся з Лобелунгою.

„Я памятаю, що ви і ваші товариші приносили з собою рушниці, якими можна забити здалека. Як би я мав доволі сих рушниць, то я, сховавшись за свої стіни не бояв ся б Лобелунгового війська. Через се, як би ви роздобули для мене сотку добрих рушниць і відповідну скількість пороху та куль, то я зміг би, послухавшись поради богів, пустити вас до святої схованки, і дозволити вам шукати закопане золото; на разї, як би ви знайшли його, то ви могли б забрати його з собою, і нїхто б нї я, анї мої люде — не чинив би вам нїякої перешкоди. Але я говоритиму з вами отверто. Се золото може знайти тільки одна людина. Так говорила біла панї за мого дїда. Він чув се на свої вуха, а я чув се від його нащадків теж на свої вуха, і так воно і буде.

„Але як що ви добудете менї рушниць, то ви можете іти собі й пробовати, чи не пощастить кому з вас опинити ся в ролї тієї призначної людини; зрештою, менї здаєть ся, що ледве, щоб щось з сього вийшло, бо ся таємниця — в руках жінки. Ви можете сами переконати ся в сїм, а я говорю тільки те, що менї звелено сказати.

„Отсї мої слова перекаже вам Тамас, мій власний син, а мої радники, що ходять разом з ним, скажуть що я не брешу. Що ж до мене, Мамба, Молїма з Бамбатсі, то я вітаю вас і гарно вас прийматиму, а також додержу своєї обіцянки, як що ви привезете з собою десять раз по десять дальнострільних рушниць, а також пороху і куль з якими я міг би прогнати Матабелів. Мій син Тамас і мої радники повезуть вам хуру до нашої землї, але ви не повинні брати з собою чужоземної челяди. Привид білої жінки, що заподіяла собі смерть на очах мого дїда, приходив не що давно на вершечок скелї. Вона також завітала до мене в ночи на потайне місце, де повмірали її земляки. Я не зовсїм певне, що се все мало означати, але менї здаєть ся, що між иншим вона хотїла попередити мене, що на мене збірають ся напасти Матабели. Я посилаю вам дарунки, між иншим трохи стародавнього золота, бо слоняча кість була б занадто тяжка для моїх гінців, через те, що в нас не має хури. Бувайте“.

„Ми вас вислухали“ — промовив Маєр, тілько пан Клїфорд

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

скінчив перекладати — „і ми хочемо запитати вас ще про одну справу. Що ви маєте на думцї, коли говорите, що привид білої жінки приходив ізнову“.

„Я маю на думцї те, що говорю, білий чоловіче“, — відповів Тамас. „Ми усї в трьох бачили її увечері на скелї; мій батько теж бачив її і балакав з нею вночи через сон. Вона приходить до його отаким то робом уже втретє і кожного разу перед якоюсь великою подїєю“.

„На кого вона подібна?“

„На кого? Ге! На оту — о панї, що сидить там. Еге-ж, вона має зовсїм такий самий вигляд, принаймнїй нам видало ся. Але хто знає? Ми нїколи не бачили инших білих жінок, та ще і до того, ми були доволї далеко. Хай ся панї прийде і стане поруч з привидом, щоб ми могли їх добре прирівняти, тодї ми зможемо дати вам відповідь. Чи приймаєте ви пропозицію Молїми?“

„Ми відповімо вам завтра вранцї“ — сказав Маєр.

„Сотку рушниць не так-то й легко дістати, та й коштує се доволї дорого. А поки що вам дадуть щось зїсти і покажуть, де переночувати“.

Либонь, що тубольцї були розчаровані його відповідю, яка їм, видко, здала ся натяком на відмову. З хвилину вони радились одним з одним, потім Тамас встромив руку в кешеню і вийнув звідти якусь річ загорнену в сухе листє; розгорнувши сей пакуночок, він вийняв пречудове намисто з золотих обручок з білим каміннєм, в якім зразу можна було пізнати правдиві брилянти досить великої цїни. До намиста було причеплено золотого хреста.

„Ми просимо ту панї прийняти сей подарунок від мого батька Мамбо, бо золото і инакші речи їй непотрібні. Сей ланцюжок має свою історію. Коли португальська панї кидалась у річку, вона висїла у неї на шиї. Падаючи в річку, вона вдарила ся в ріг скелї, намисто зачепило ся за сей ріг, подерло ся, але там і лишилось. Ви бачите, воно було роздерто, а потім зязане золотим дротом. Мій дїд дістав його зі скелї. Се подарунок панї, як що вона приобіцяє, що вона його носитиме“.

„Ти мусиш прийняти“ — прошепотїв пан Кліфорд, — „бо ти їх образиш“.

На се Бенїта відповіла: — „Я дякую Молїмо і приймаю подарунок“.

Тодї Тамас встав, і підійшовши до неї близче, накинув їй на шию стародавне намисто, звязане з такими траґічними згадками.

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Коли воно приторкнуло ся до її плечей, Бенїта почула, що наче на неї надїто ланцюг долї, який тягнув її до чогось невідомого... Адже сю річ носила та жінка, така-ж нещасна і самотна, як і вона, що нїде не знайшла собі пристановища від свого горя крім смерти. Чи почула вона, як воно зірвало ся з її грудей, подібно до того, як тепер жива Бенїта чула, як воно приторкнуло ся до її шиї?

Гінцї повставали, вклонили ся і вийшли з хати, залишивши їх самих. Джекоб Маєр підвів голову, наче збіраючись забалакати до неї, але залишив і не говорив нїчого. Вони обидва, пан Кліфорд і Маєр, ждали, щоб спочатку щось сказала вона, але вона так таки нїчого і не говорила і через те батько її забалакав перший.

„Як тобі видаєть ся ся справа?“ — спитав він з трівогою в голосї.

„Менї? Я можу сказати тільки те, що се дуже цїкава історія. Їхня пропозиція, тату, торкає тебе і Маєра, через те ви повинні й відповідати за неї. А моє яке дїло?

„А менї здаєть ся, що ти звязана з сією справою як найтїснїйше, моя голубко, і так, либонь, здаєть ся і сим людям. У всякім разї я не можу їхати туди без тебе, а везти тебе, коли ти не хочеш, я теж не маю охоти, бо дорога довга, та й вся ся справа доволї надзвичайна. Все залежить від того, чи з хочеш їхати ти?“

Панї замислилась, а двоє чоловіків стежили за нею стурбовано.

„Добре,“ — вимовила вона, нарештї, рішучим голосом. Я поїду, як що вам хочеть ся: не через те, що я хочу знайти скарб, а через те, що вся ся історія і край, де все се скоїлось, дуже мене інтересують. Властиво кажучи, я не дуже то і вірю, що той скарб таки істнує. Як би навіть припустити, що вони занадто боязливі і дурні, щоб сами його шукали, то я таки не вірю, щоб вони дозволили шукати його вам, як би були певні, що він істнує дїйсно. Менї не здаєть ся, щоб ся подорож була вигідною справою, а крім того вона зязана з певною ризикою“.

„Ми вважаємо її доволї вигідною,“ — рішучо встряв в розмову Маєр, — „та й не можна-ж сподіватись одержати мілїони не зробивши нїяких заходів“.

„Так, так,“ — промовив Кліфорд, — „але вона таки має рацію, певна небезпека таки є і навіть чималенька: пропасниця, дикий звір, дикуни і иньші зовсім непередбачені випадки. Чи маю я право наражати її на все се? Чи не краще було-б, як-би ми поїхали у двох?

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Се була-б даремна справа“, — відповів Маєр. — „Сї люде бачили вашу дочку і рішили, що вона близько стосуєть ся до їхніх вигадок про привид, яким я, звичайно, зовсїм не йму віри бо знаю, що нїчого подібного не може бути. Але без неї ми не зробимо нїчого“.

„Що-ж до ризики батьку“ — промовила Бенїта — „то я не надаю сьому нїякої ваги, бо я певна, що обовязково буде те, що має бути; коли-б я навіть знала, що менї належить ся загинути в Замбезі, то й се не спинило-б мене, бо се менї все одно. Але менї здаєть ся — хоч я й не зможу зясувати через що, — що тобі й панови Маєру загрожує більша небезпека, нїж менї, через те ви повинні рішити, чи згодні ви ризикувати“.

Пан Кліфорд посміхнув ся. — „Я вже старий,“ — сказав він — „ось моя відповідь“.

„А я звик до таких справ“, — промовив Маєр, стискуючи плечима. — „Хто не згодив ся б скоштувати сякого-такого лиха за для такої блискучої справи? Багацтво, таке багацтво, про яке можна тільки мріяти і разом з тим могутність. Сила, що дає спроможність мстити ся, давати нагороди, купувати громадське становище, і втїхи, і все чудове, що може собі дозволити виключно богач!“ — Він простяг руки і підвів очі до гори, в нїмім захватї перед золотим богом.

„Крім таких дурниць, як здоровє і щастє,“ — зауважила Бенїта трохи іронїчно, бо ся людина з її матеріялїстичними змаганнями часто відштовхувала її, особливо, коли вона порівнювала її з другою людиною, назавжди для неї загубленою, минуле котрої хоч і було доволї непродуктивне. Але вона таки цїкавилась поглядами Джекоба, бо їй нїколи ще не доводилось зустрічати такого талановитого, поважного і бездушного чоловіка, як пан Маєр.

„Одже, я бачу що се остаточно ухвалено?“ — спитала вона.

Пан Кліфорд вагав ся, але Маєр відповів, не задумуючись ні на хвилину.

„Так, ухвалено, о скільки се взагалї можливо“.

Вона ждала, щоб щось сказав її батько, але він мовчав. Він пропустив вже хвилину, коли можна бучо сперечатись.

„Чудово. Тепер годї вже мучити себе ваганнями та міркуваннями. Ми їдемо до Бамбатсі на Замбезі, себ-то доволї далеко, щоб відшукати скарб, і я сподївaю ся, пане Маєре, що як що ви його знайдете, то се здійснить усї ваші надії і принесе вам багато щастя. Добраніч, милий тату, добраніч“.

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Моя дочка гадає, що се дасть нам щастє“, промовив пан Клїфорд, коли за нею зачинили ся двері. — Се вона завжди так говорить“.

„Еге,“ — відповів Маєр похмуро, — „вона так гадає і вона належить до тих людей, які мають хист передбачати. Але може бути, що вона й помиляєть ся. Але, чи треба нам скористувати ся принагідним випадком, не зважаючи на усї небезпеки, — чи лишати ся тут, щоб усе наше життє тільки годувати конї, і сим дати їй право, їй такій небоязький, сміяти ся із нас? Я їду до Бамбатсі“.

Пан Клїфорд знову не дав отвертої відповіди, обмежившись на запитанню.

„Скільки треба буде часу, щоб дістати рушницї і усе, що потрібно; і скільки се коштуватиме?“

„Треба тиждень, щоб одержати їх з Уокерстроома“ — відповів Маєр, — старий Ротджайтер, тамтешнїй купець, саме що одержав великий запас.

„Сотка рушниць з девятьма тисячами набоїв коштуватиме приблизно 600 фунтів, а ми маємо сю суму в банку; ми також маємо нову хуру і досить добрі воли і конї. Можна взяти з собою з десятеро коней і продати їх в північнім Трансваалї за добру цїну, перш нїж ми вїдемо в країну мухи цеце. Воли нас перевезуть безпешно, бо більшість з них не так то боять ся мухи“.

„Я бачу, що ви вже все обміркували, Джекобе. Та 'дже се саме вже коштуватиме силу грошей, не кажучи про все инше“.

„Еге, силу грошей, та й сї рушницї занадто були-б добрі для кафірів... Але що важить все се, всї сї гроші і рушницї, коли їх порівняти до всього того, що ми одержимо?“

„Менї здаєть ся, Джекобе, що вам не завадило-б побалакати з моєю дочкою. Вона, видко, має свій власний погляд у всїй сїй справі“.

„Панна Клїфорд рішила, як їй повести ся і не змінить свойого рішенця. Я не питатиму в неї більше нїчого“ — відповів Маєр.

Він, своєю чергою, вийшов з хати, щоб зробити необхідні розпорядження до майбутньої вранцї подорожі в Уокерстроом. Що до пана Клїфорда, то він просидїв довго по півночи, міркуючи над тим, чи добре він зробив згодившись на подорож, чи відшукають вони скарб, про котрий він мріяв стільки лїт; він намагав ся вгадати, що з ними станеть ся в дорозї...

Ге, як би він міг зазирнути у сю будущину!

* * *

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Коли Бенїта наступного ранку вийшла до снїданку, вона зразу спитала про пана Маєра і довідалась, що він поїхав вже в Уокерстроом.

Певна річ, він взявсь до справи ревно," — сказала вона, сміючись.

„Еге, — відповів їй батько; Джекоб до всього береть ся поважно, хоч до сього часу ся поважність ще нї до чого його не довела. Одначе як нам що з нашою справою не поведеть ся, то се станеть ся у всякім разї не через його недогляд або непідготованість.

Поки повернув ся Маєр, минув цїлий тиждень, і за сей час Бенїта зробила усе, що було потрібне до її подорожі. По-між справами вона багато, за допомогою батька, розмовляла з трьома видатними Макалангами, які тепер раювали з відпочинку після своєї довгої дороги. Хоч вони і розмовляли про самі найзагальнїйші справи — після обопільної згоди між ними не зачіпало ся уже питанне з скарбом, або з обставинами, дотичними до його — проте, вона встигла виробити собі дуже певну думку як про них, так і про весь їхнїй народ. Вона зрозуміла з їхніх слів, що хоч вони розмовляли зулуською гутіркою і належали до племени рідного з Зулусами, вони не мали відважности сього народу і бояли ся як смерти Матабелів.

Вони їх бояли ся так дуже, що вона навіть була непевна, чи поможе їм тих сто рушниць, як що на них коли небудь нападе се племя Матабелів.

Вони були так само, як їхнї батьки: вони робили собі землю, і виготовлювали ріжні речи з металю, але вони нїколи не були войовничим народом. Бенїта скористувала ся з випадку, щоб познайомитись з їхньою мовою, яка не видавала ся їй щоб дуже важкою, бо вона була дуже спосібна; вона швидко згадала голяндську і зулуську мови, яких вона дуже добре уміла в дитинстві, і легко призвичаїлась до них, за допомогою граматики та читання, уживаючи на усе вільного часу.

Отак минали днї, аж поки одного вечора не зявив ся Джекоб Маєр з двома шотляндськими теліжками. Теліги були наладовані десятьми довгими, подібними на домовини, і кількома меншими, але надзвичайно важкими, скриньками, а також великим числом всїлякого припасу та річей. Як передбачав пан Клїфорд, Маєр не забув нїчого; наприклад він привіз між иншим для Бенїти необхідну їй

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

в дорозї одежу і револьвера, хоч вона і не просила його нї за те, нї за друге.

За три днї вони вже покидали Руї-Кранц, заявивши всїм, хто питав, що вони їхали за-для торговельної справи і на полюваннє в північну частину Трансвааля. Був чудовий весняний ранок. Бенїта озирнула ся ще раз на гарненьку ферму, на поросле лїсом провалє по за хатою, в яке вона мало не упала, на тихий гарний став і глибоко зітхнула. Тепер, коли їй доводилось, покидати се місце, воно здавало ся їй рідним кутком в який їй, певно, не доведеть ся вже вернутись другим разом.

VIII.

Вамбатсі.

Минуло коло чотирьох місяцїв, коли хура з паном Клїфордом, Бенїтою та Джекобом Маєром вїхала нарештї одної ночи в країну Молїма з Бамбатсі, що звав ся Мамбом. А може се було й не йменнє, а тільки титул, бо (як казав його син Тамас) кождий з начальників по черзї звав ся Мамбом, але не всї вони були Молїмами, або представниками і пророками Бога чи Великого Духа, що звав ся в них Мунвалї. Таким робом трапляло ся, що Молїмо, то-б то жрець Мунвалїя, і Мамбо, то-б то начальник, були окремими особами. Наприклад, він говорив, що він, Тамас, як умре його батько, буде сам Мамбо, хоч в його й немає нїякого майна. За те може, власне через се, він не сподївав ся одержати титул Молїма.

На протязї своєї довгої подорожи їм трапилось багато всяких пригод, яких трапляло ся з кождим африканським подорожнїм за часів перед залїзницею: пригод з диким звіром та тубольцями, повідь, і що найгірше, — згага: впродовж трьох день (через відсутність ями або балки, де б вони могли знайти воду) вони мусїли бути без питва. Проте, нї одна з сих пригод не зробила їм великого лиха; їм пощастило, крім того, втїкти від пропасниці і вони всї троє почували себе як найкраще. Справдї, се просте, дике житє вплывало на Бенїту як найкраще і хто знав її на улицях Льондона, той ледве пізнав би тепер сю засмажену від сонця, рухливу і гарну молоду жінку, що сидїла сеї ночи коло багаття у полї.

Всїх коней, яких вони забрали з собою, вони попродали, виключаючи вількох, що поздихали, та трьох, що були „посоляні“, то-б то не бояли ся тої страшної конячої хвороби, яка напала на них в дорозї. Крім того їхня челядь була відіслана назад до Руї

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Кранцу, разом з шотляндським возом наладованим слонячою костю, яку вони відкупили від боерських мисливців, що спровадили її з Півночи Трансваля. З сієї хвилини, згідно з умовою, їх мали супроводити троє Макалангів, які гнали і пасли воли, тим часом, як Бенїта смажила дичину, яку застрілили двоє білих людей, або яку було куплено в тубольців.

Впродовж багатьох день вони їхали зовсім спустошеною країною поки, нарешті, перейшовши високий горб, той самий, на якім Роберт Сеймур лишив був свою хуру, вони не опинились в долині, яка, зважаючи на остатки стін, які виднїли ся то там, то там, були колись дуже культурною і заселеною місцевістю. Праворуч від них були гори, за якими, як казав Макаланга, бігла Замбезі, а просто них, не далї як за десять миль, — великий самотній горб, той самий, за яким вони їхали так далеко, горб „Бамбатсі", круг котрого обтїкала велика ріка. Один з трьох Макалангів, той, що звав ся Ґоба, подавсь до фортецї, щоб звістити про їхній приїзд.

Тим часом вони розташували ся посеред руїн, більша частина котрих мала круглу форму, а Бенїта роздививши ся руїнам у яснім місячнім світлї, прийшла до того висновку, що се колись були будинки і що за сотнї, тисячі лїт перед сим тут жив колись якийсь великий народ. Що з того часу минуло більше як тисячу лїт, се знати було по велитенськоми баобабови, який ріс з середини одного з будинків: його корінне пробило ся наверх крізь цементову підлогу, що тепер оточувала велитенський стовбур, і було очевидно, що дерево росте вже з пятнадцять столїть.

Зауваживши, що Бенїта взялась розглядати сї памятники старовини, Тамас, син Моліма, підійшов до неї і привитав ся.

„Леді", забалакав він своєю рідною мовою, якою вже й Бенїта балакала зовсім добре — „Леді" — повторив він гордо повівши рукою навкруги — „ось місто мойого народу!"

„Звідки ви знаєте, що се місто належало до ваших батьків?" спитала вона.

„Я не знаю сього, пані. Камінне не вміє говорити, духи мовчать, а ми про усе забули. Але я таки певен сього, бо казали нам наші батьки, що на шість чи вісім поколїнь перед нами тут мешкало багато народу, хоч сї стїни поставлено й не ними. Ще за пятьдесят лїт перед сим багато з них було на світї, але Матабели всїх їх перебили і нас лишило ся дуже не багато. Завтра ви побачите, як нас мало. Ідіть сюди і подивіть ся", — провадив він

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

далї показуючи їй дорогу до чотирьохкутної будівлї, чогось подібного до товарячого загону, де було видко траву, кілька кущів і величезну кількість черепів та инших кісток.

„Матабели забили сих людей за часів Мозелїкетза“, зясував Тамас. „Після сього ви не повинні дивувати ся, що ми, які лишили ся живі, боїмо ся Матабелів і хочемо добути рушницї, щоб обороняти ся від них. Щоб заплатити за рушницї, ми ладні навіть продати свою таємницю, бо ми не маємо доволї грошей“.

„Нї“, відповіла Бенїта, озираючи високу і статечну фіґуру людини, в душі якої відбили ся слїди страху і рабства. „Нї, я не дивую ся“.

Наступного ранку, вони знову посунули в дорогу, перебіраючись по між памятниками померлих, давно забутих людей. Їм лишало ся всього на-всього десять миль до кінця їхньої подорожі, але дорога, коли б можна було так її називати, весь час ішла на гору і воли, з яких остало ся живих всього чотирнадцять, були худі й потомлені, через те йшли дуже поволї, на силу тягнучи на гору тяжко наладовану хуру. Нарештї, аж по полудні подорожні вїхали в так зване місто Бамбатсі.

„Коли нам треба буде виїздити звідси, то, певно, прийдеть ся зробити се не инакше як водою, як що до того часу не пощастить нам купити свіжих волів“ — зауважив Маєр, критично озираючи потомлену скотину.

„Через що?“ спитав пан Клїфорд зтурбовано.

„Через те, що багато з сих волів, так само як мою коняку, покусала муха цеце і її отрута вже починає впливати. Менї прийшло се в голову ще учора ввечері, але тепер вже я сього зовсїм певен. Погляньте на їхнї очи. Се стало ся ще там в кущах, в долинї, де ми були спинили ся тиждень тому. Я казав тодї, що не треба було сього робити“.

Виїхавши на верх гори, вони побачили по той бік її мальовничі руїни Бамбатсі. Ближче до них стояв високий горб, який обтїкала з трьох боків широка Замбезі; четвертий бік горба, протилежний до них, виключаючи одного місця, з якого йшла природна скеляста стежка у місто, був також обгороджений самою природою, яка збудувала тут неприступну і зовсїм стрімку скелю, що починала ся з самого низу гори і стреміла у гору на пятьдесять футів заввишки. На самім горбі, який займав вісїм — десять акрів місця, було видно обкопані глибоким ровом три круги дебелих мурів, поставлених один на одний; то були стїни, збудовані

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

за бо'зна колишнїх часів. Придививши ся до них, Бенїта, відразу зрозуміла, через що нещасні втїкачі, Португальці, зробили собі з них свій останнїй захисток, і через що вони загинули тут не через дикунів, що оточали їх зо всїх боків, а тільки через голод. Місце се робило вражіннє неприступної фортеці, з якою нїчого не можна зробити без облогових гармат.

По той бік рова, в який, певно за колишнїх часів напускало ся води з Замбезі, притулила ся слобідка Макалангів з Бамбатсі, яка складала ся з семидесяти — восьмидесяти мізерних халупок, таких самих круглих як і хати їхнїх батьків, але збудованих з глини та очерету. Навколо були садки і добре оброблені ниви, вкриті стиглим хлїбом. Але скотини Бенїта не побачила нїде; се дало їй привід подумати, що її тримали за для безпечности на горбі, за стїнами фортеці.

Вони спустили ся нерівною, каменястою дорогою і проїхали селом, в якім було всього кілька жінок та дітей, які обдивляли ся їх здивовано і перелякано. Незабаром вони доїхали до скелястої стежки, вступ на котру був перешкоджений накопиченим каміннєм, взятим з руїн. Поки люде, що збігли ся сюди, відкидали се каміннє, Бенїта розглядала товсту кругову стїну тридцять або сорок фунтів заввишки і приблизно двайцять завширшки, збудовану з чистого граниту і оздоблену вмурованим каміннєм ріжнобарвним. В багатьох місцях стїни знати було вибої, до яких, мабуть, колись-то було прироблено двері, але які вже давно звідси пощезали.

„Яке надзвичайне місце", промовила вона, звертаючись до батька. „Я дуже рада, що приїхала сюди. Ви все тут оглядали?"

„Нї; ми були тільки між першою та другою стїною і один раз між другою та третьою. Стародавня каплиця, або як там вона зветь ся, стоїть на самім вершечку, і до неї, власне, й не хотїли вони нас пускати, бо там закопаний скарб".

„Є думка, що там закопаний скарб", відповіла Бенїта. „Але, слухай, тату, яка в тебе є ґарантія, що вони зроблять так, як обіцяли? А ну, як вони відберуть від нас рушниці і покажуть нам на двері, або краще мовити, на ворота".

„Ваша дочка має рацію, ми таки не маємо жадних ґарантій", промовив Маєр. „А через те ми повинні забезпечити себе, перше нїж з фургона буде знято хоч одну скриню. Га, я знаю що все се дуже небезпечно і що треба було попіклувати ся про се заздалегідь, але тепер уже пізно балакати про се. Онде дорога вже вільна. Отже вперед-вперед!"

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Довгий бич ляснув, сердешні затомлені воли напнули свою останню силу, і хура вїхала в фатальну фортецю. В серединї її видко було досить великий вільний плац, який, скільки можна було розібрати по скрізь розкиданих руїнах, був колись укритий будівлями, які вже на половину зникли під високою травою, під деревами, під крученою рослиною. Се була надвірня стїна, що оточувала каплицю, де за колишнїх часів жили священники та проводарі народу. Пройшовши ярдів сто чи пятьдесять, вони наблизили ся до другої стїни, не такої грубої, але що до решти своїх ознак, то такої самої, як і перша, і побачили у затїнку, бо була спека, всїх мешканців Бамбатсі, які зійшли ся, щоб їх привітати.

Коли від них до тубольців було не більше як ярдів пятьдесят, вони позлазили з коней і доручили їх разом із хурою Макалангови Тамасу. Бенїта стала між батьком та Джекобом Маєром і вони всї троє пішли до тубольців, що сидїли напівкружка на землї. Їх було тутечки душ із двісті дорослих людей.

Коли подорожні наблизились, всї тубольці, крім одного чоловіка, що сидїв обернений спиною до стїни, хутко зірвали ся з місця на знак поваги до гостей. Так само, як і гінці, вони були всї високі на зріст, статечні чоловіки з сумними очима і переляканим виразом обличчя. Було знати, що вони жили з дня на день вічно перелякані, — перелякані, що на них чигає рабство або смерть.

Тамас звів приїзжих у круг і Бенїта почула, що всї сї люде видивили ся на неї своїми сумними очима. За кілька кроків від чоловіка, що сидїв на землї коло стїни, з головою укритою коштовним покривалом, стояло три різьблених стільці. Тамас зробив знак і вони всї троє посїдали на крісла і сидїли мовчки, як лицювало їхнїй гідности.

„Будьте терпеливі і майте ласку“ — заговорив нарештї Тамас. „Мій тато, Мамбо посилає свої молитви до Мунвалї і до духів своїх батьків, прохаючи їх благословити ваш приїзд і звідомити його про будучину“.

Бенїта, що чула на собі двістї пар людських очей, спочатку чекала нетерпляче, щоб на старого найшло нарештї натхненне; але незабаром вона підпала загальному настрою і почала навіть почувати певну приємність від усього того, що тут робило ся. Могутнї, стародавнї стїни, збудовані невідомими людьми, які бачили стільки історичних подій і стільки людських сконів; мовчазне потрійне коло терпеливих і урочисто настроєних людей, останнїх паростків культурного народу. Згорблена постать накрита покрива-

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

лом, яка почувала себе в єднанні з своїм Богом — все се було такою надзвичайною річю, що цілком заслуговувало на увагу людей, змучених одноманітністю цівілізації.

Нарешті чоловік, що сидів коло стіни, почав ворушити ся, і скинувши покривало, з під-якого появила ся голова сивого діда, з розумним, натхненним обличєм — таким худим, що на ньому знати було усї кістки, з темними очима, наміреними кудись в простори, як у людини, що перебуває в становищі транса, він три рази зітхнув під уважними поглядами своїх земляків і повернув свої очи на білих людей, що сиділи поперед нього. Спочатку він глянув на пана Кліфорда, і обличчє його зробило ся збентежене; тоді він поглянув на Джекоба Маєра, і його збентеженнє повернуло ся в неспокій і трівогу.

Тільки як його очи спинили ся на Бенїті, то в них знову появив ся спокійний і щасливий вираз.

„Біла дівчино“, загомонів він своїм приємним тихим голосом, „тобі я можу сказати добру вістку: хоч смерть пройде зовсім близько тебе, хоч ти бачитимеш її і зправа і злїва, і спереду і ззаду, але я кажу тобі, — не бій ся її. Ти зазнала великого горя, але тутечки ти знайдеш щастє і спокій, ти, в котрій живе душа такої самої чистої і прекрасної істоти, істоти, що вмерла в давнї минулі часи“.

Поки Бенїта міркувала про його слова, вимовлені з такою надзвичайною поважністю, що вони навіть втїшили її, хоч вона і не могла їм надавати віри, він поглянув ще раз на її батька і на Джекоба Маєра, але не сказав ні слова, видно стримуючи себе.

„А менї ви не вгадаєте нїчого доброго, дядьку? Менї, — що приїхав за сим здалека?“ спитав Джекоб.

Обличчє старого зразу зробило ся незрозуміле і всякий вираз його сховав ся за тисячою зморщок.

„Нї, білий чоловіче“, відповів він. „Менї нїчого не доручено переказати тобі. Ти такий учений, можеш сам обернути ся к небесам і прочитати, що там в них написано, — як що тільки зумієш. Панове — провадив він далї, але вже иншим голосом, — я вітаю вас при моїх дїтях і в імени їх усїх. Сину мій, Тамасе, я вітаю і тебе також; ти добре виконав доручену тобі справу. Отже слухайте, я знаю, що ви потомили ся і хотїли-б відпочити і, попоїсти але потерпіть трошки, бо менї треба сказати вам кілька слів. Подивіть ся навкруги. Отсе увесь мій нарід, тим часом, як колись нас було стільки, скільки весною буває листя на дереві. Через що

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нас стільки згинуло? Через те, що за два покоління перед сим Мозелікетзе, ватажок з Шака привів на південь, Амандабелів, лютих псів, які рік-у-рік плюндрували нас.

„Ми не войовничий нарід, ми люде спокійні, що хочемо обробляти свої лани. Маємо ремество, якого навчили нас наші батьки, і славимо небеса, на які ми всї підемо після нашої смерти, щоб зєднати ся з душами наших батьків. А вони люті, хижі і жорстокі; вони приходять убивати наших дїтей та дїдів і забірають в неволю наших жінок та дївчат, а також і всю нашу скотину. Куди подїла ся наша скотина? Її забрав Лобенгула, ватаг Амандабелів; в нас сливе, що немає вже корів, молоко котрих таке потрібне слабим та дїтям, в яких нема матерів. А тим часом, він посилає та й посилає за скотиною. Давайте податок, кажуть його посланцї, платїть податок, або я пришлю своє військо, яке прийде і забере усе разом з вашими життями. Але в нас немає вже скотини і нїчого вже більше не лишило ся, крім сїєї старої гори, кількох будівель на нїй, та незначної кількости збіжжя, з якого ми животїємо. Се кажу я — я, Молїмо, дїди якого були великі королї, — я, чоловік, в якого більше розуму, ніж у всїх Амандабелів!“

Сказавши се, старий похилив свою сиву голову на груди, і сльози потекли по його змученім лиці; а його земляки загомонїли:

„Мамбо, се чиста правда!“

„Слухайте ще“ казав він далї. „Що Лобенгула почав знову загрожувати нам, то я післав сказати отсим білим людям, що, як що вони приставлять менї сотню рушниць, пороху і куль і дадуть нам, таким чином, спроможність відбити Амандабелів від наших грубих мурів, то я поведу їх в таємне святе місце, на яке не ступала нога нї однієї білої людини впродовж шости поколїнь, і дозволю їм шукати закопаний там скарб, той самий скарб, який вони хотїли найти чотири зими тому.

„Тодї ми відмовили їм в їхнїм проханнї і вигнали їх звідси боючись прокляття білої дївчини, що пророкла нам долю нашого народу, як що ми віддамо золото не тому чоловікови, якому було призначено одержати його. Дїти мої, дух Бамбатсі навідав ся до мене: я бачив його, як бачили його і инші і він сказав менї, коли я спав: „дозволь сим людям прийти і шукати, бо по між ними є особа, якій призначено добути скарб мого народу; вам загрожує велика небезпека, бо насуває сила списів“. Дїти мої, я відіслав сина свого і ще других гінців, в країну, де живуть білі лю-

Generated on 2015-08-02 18:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

де; вони повернули ся за кілька місяців, і привезли з собою тих людей і ще одну особу, про істнуваннє котрої я нїчого й не знав — ту саму дівчину, на яку вказував дух Бамбатсі".

Старий підняв свою висхлу руку і вказав на Беніту: — „Кажу вам, що перед вами сидить та сама, на яку сподївало ся стільки людських поколїнь!"

„То правда", відповіли Макаланги. „Біла панї повернула ся сюди, щоб узяти те, що їй належить ся".

„Друзї мої", спитав Молїмо приїзжих, які були дуже здивовані усїм, що стало ся — „скажіть менї, чи привезли ви рушниці?"

„Розумієть ся", відказав пан Кліфорд. „Вони всї лежать на хурі, і то найкращі рушниці, які тільки можуть бути, а з ними десять тисяч набоїв, які ми купили за дуже дорогу цїну. Ми виконали те, що залежало від нас; тепер ви повинні зробити те, що залежить від вас, в противнім разї ми зразу-ж поїдемо назад разом з усїма рушницями і лишимо вас зустрічати Макалангів з одними списами".

„Ну то скажіть нам ваші умови, ми вас слухаємо", відказав Молїмо.

„Добре" — сказав пан Кліфорд. „Ми вимагаємо, щоб ви дали нам притулок і харч на увесь час, що ми пробудемо у вас. Щоб ви завели нас у таємне місце на вершечку горба, де загинули Португальці, що закопали своє золото. Щоб ви дозволили нам шукати се золото у всякий час і скрізь, де нам схочеть ся. Як що ми знайдемо його, або якісь инші коштовні речи, ви не тільки мусите дозволити нам вивезти їх з собою, але мусите ще допомогти нам, давши нам човнів, щоб спустити ся вниз по Замбезі, або якими-небудь иншими, зручнїйшими способами. Крім того, ви маєте попіклувати ся, щоб нїхто не чинив нам нї шкоди, нї неприємностей за весь час нашого перебування серед вас. Чи такі умови нашої згоди?"

„Не зовсїм" — відказав Молїмо. „До сього треба додати ще ось що: поперше, ви маєте навчити нас, як треба поводитись з рушницями; по друге, ви будете шукати схований скарб і знайдете його, як що вам пощастить, без нїякої допомоги з нашого боку, бо ми не маємо права встрявати в сю справу; по трете, як що Амандабели нападуть на нас, поки ви ще будете тут, то ви мусите зробити все від вас залежне, щоб допомогти нам відборонити ся від них".

„Хіба ви сподіваєтесь на напад?" Спитав Маєр неймовірно.

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Білий чоловіче, ми завжди сподіваємось нападу. Чи згодні ви на наші умови?“

„Так“, відповіли пан Кліфорд і Джекоб одночасно. Але Маєр ще додав: „рушниці і набої належать ся до вас. Тепер заведіть нас у те таємне місце. Ми виконали свою обіцянку і сподіваємось, що ви і ваш народ так само чесно виконаєте і ваші обовязки“.

„Біла дівчино“, спитав Молімо, звертаючись до Бенїти, чи й ти згодна на умови нашої згоди?“

„Я скажу те, що сказав мій батько“.

„Ну то й добре, — відказав Молімо. „В такім разі, я, Мамбо, пророк Бога Мунвалї, заявляю в його імени в присутности всього мого народу, що така наша згода і що небо покарає того, хто її зламає! Треба не гаючись розпрягти воли білих людей, нагодувати їхніх коней і здійняти вагу з хури, щоб ми могли пораховати рушниці. Нехай також принесуть страву в хату, призначену на гостей: а коли вони підідять, я заведу їх в святе місце, куди ще не заходила ні одна людина, крім мене, і дозволю їм шукати те, чого білі люде дуже бажають впродовж багатьох поколінь. Нехай-же вони знаходять скарб, як що зуміють, як що-ж ні — то хай їдуть собі з миром і зовсім задоволені.

IX.

Заприсяганнє Медуни.

Пан Кліфорд і Джекоб Маєр повставали, збираючись йти до хури, щоб попильнувати за розпряганнєм волів і дати розказ що до годування коней. Бенїта також встала, подумуючи про обіцяну їм страву, бо вже була голодна. Тим часом Молімо вітав ся з своїм сином Тамасом, розмовляючи з ним і ніжно поводючи своєю рукою по його руці. Раптом Бенїта, яка слідкувала з цікавістю, за сімейною сценою, що відбувала ся на її очах, почула позад себе якийсь чудний рух. Вона швидко обернула ся і побачила трьох високих чоловіків у всім військовім строю, з щитами в лівій руці і зі списами в правій. На головах їх видно було чорне, штраусове пірє і блискучі обручки, переплетені волоссєм; на тілї чорні пояси, а під колінами було підвязано чорні бичачі хвости. Вони сунули крізь натовп Макалонгів, наче зовсім їх недобачаючи.

„Матабели! Матабели прийшли!“ гукнув чийсь голос.

„Біжіть на стіни“ крикнули другі. „Забийте їх! Їх не багато! — гукали третї.

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Але Матабели сунули вперед, не звертаючи нї на що уваги, поки не підійшли аж до самого Мамба.

„Хто ви такі і чого вам треба?“ Сміливо спитав старий, хоча сї люде й на нього нагнали страху, од якого тремтїло усе його тїло.

„Ти повинен би се знати, ватажку з Бамбатсе“, відповіли Матабели сміючись, „бо ти вже й перше бачив таких, як ми. Ми дїти Лобенгули, Великого Слона, Короля, Чорного Бика, Батька Амандабелів. Побачивши одчинені ворота, ми зайшли сюди, щоб сказати тобі на вухо, старий чоловяго, доручення, з яким нас прислано“.

„Перекажуйте ж ваше доручення, посли Лобенгули, в присутности мого народу“ — сказав Молїмо.

„Твого народу! Так ось де він, твій народ!“ — гукнув один з Матабелів з призирством. „Варто було після сього королеви посилати сюди велике військо з великими ватажками, коли на се доволї було б кількох хлопцїв з простими палицями! А ми думали, що се тілько твої сини, члени твоєї сїмї, яких ти кликав, щоб побенькетувати з білими чужоземцями“.

„Закрийте ворота в стїнї!“ закричав Молїмо, розлютований сими образливими словами.

„Батьку, се вже зроблено“ — відповів голос коло нього.

Але Матабели зареготали ся, а нї трішки не бентежучись сим, а один з них, сказав:

„Дивіть ся, браття, вони збірають ся спіймати нас у сїтку, бо нас всього на всього троє. Але добре, убий нас, коли хочеш, старий відьмарю, але знай, що, як нас хто зачепить, то мій спис пробє твоє серце, і що дїти Лобенгули дорого беруть за своє життє. Знай також, що як се станеть ся, то військо, що стоїть недалеко, винищить вас геть чисто всїх, чоловіків і жінок, парубків і дївчат, дїтей, що ссуть молоко. Нїхто не лишить ся живий, анї одна душа, яка могла б сказати: „тут колись жили страхополохи Макаланги з Бомбатсі“. Не будь одже дурний і говори з нами ввічливо, то ми може ще пожалуємо вашого життя“.

Тодї Макалонги стали один до одного спинами, щоб бачити що робить ся навкруги і щоб на них нїхто не міг напасти несподївано.

„Я нїколи не забиваю гінцїв“, відповів Молїмо, але коли вони бувають задирливі, я викидаю їх з своєї фортецї. Переказуйте ваше доручення, люде з роду Амандабелів“.

Generated on 2015-08-02 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Добре. Слухайте ж, що говорить Лобенгула“.

Посланець почав говорити в особі самого короля, який звертав ся до свого вассала, ватажка Макалангів: „Минулого року, я присилав до тебе, раба, який сміє звати себе Мамбом, ватажком Макаланків, вимагаючи данини — скотини і жінок; тоді я попереджав, що, як я їх не одержу, то я сам візьму їх. Я їх не одержав, але простив тебе на той раз. Тепер я посилаю знову. Віддай моїм посланцям пятьдесят корів і пятьдесят волів з погоничами, а також дванадцят дівчат, яких виберуть мої люде, в противному разї я винищу вас всіх, що так довго дурно топтали землю, перше нїж сховаєть ся новий місяць.

„Оттакі слова Лобенгули“ — закінчив він. Видобувши невеличку рогову скриньочку з тютюном, він взяв на понюх тютюну і глузливо подав скриньочку старому Молїмі.

Але старий ватажок був такий розлютований, що забув за всю свою стриманність і вдарив по скриньочці, вибивши її з рук Матабела; весь тютюн розсипав ся по землї.

„Так само польєть ся кров твого народу“ — відповів посланець спокійно, піднїмаючи скриньочку і силкуючись зібрати розсипаний тютюн.

„Слухайте“, забалакав Молїмо тихим, тремтячим голосом. „Ваш король вимагає скотини, знаючи, що її вже немає, та що в нас навряд, щоб найшла ся хоч одна корова, молоком котрої можна було б нагодувати маленьку дитину. Він також вимагає дівчат, але, як що ми віддамо йому їх, то нашим парубкам не буде з ким женити ся. Од чого ж то так. Од того, що шуліка Лобенгула общіпав нас до самої кости; він здирав з живих нас мясо. Рік в рік вояки його грабували і убивали аж поки од нас нїчого не лишило ся. А тепер він вимагає те, чого ми не можемо дати, щоб тільки викликати нас на бійку і щоб знищити нас до коріння. Ми не маємо більше нїчого, щоб дати Лобенгулі. Ось моя відповідь“.

„Справдї?“ — відповів посланець, глузуючи. „А звідки ж то взяла ся хура, яку я бачу ондечки, наладовану всяким добром і запряжену волами?“

„Так-так“, казав він далї многозначно. „Хура, наладована такими речами, які ми бачили не раз в Булувейо. Адже Лобенгула теж иноді купує рушниці в білих. Гай, гай! Мізерний ватажку Макалангів! Слухай бо: віддай нам хуру в усїм, що є на нїй, з волами і кіньми, і, хоч се і дуже невеличка данина, ми ладні задовольнити ся нею і більше не вимагатимем нїчого впродовж сього року“.

Generated on 2015-08-02 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Хіба ж я можу віддати вам те, що належить ся до білих людей, моїх гостей?“ спитав Молїмо. „Забирайте ся геть і робіть собі що хочете, бо я звелю вас вкинути з фортеці“.

„Добре, тільки знай, що ми дуже хутко вернемось назад і зробимо вам кінець, щоб назавше спекатись сих довгих і нудних мандрівок, які, нам не дають зовсім нїчого. Ідіть, збірайте, своє зерно, мешканці Бамбатсі, бо заприсягаю ся вам, ви не дочекаєте побачити його достигле!“

Юрба, що слухала слова Макалангів, затремтїла з жаху, але в старому Молїмі вони тільки викликали несподіваний, пророчий екстаз. Він простояв з хвилинку видивляючись в блакитне небо і простягнувши поперед себе руки, наче на молитву. Тоді він почав говорити зовсім не таким, ясним і спокійним голосом, не подібним на його власний“.

„Хто я такий?“ — сказав він. „Я Молїмо з Бамбатсі, яке належить Макалангам. Я перехідний ступінь між ними та небесами. Я сиджу на верхній гиляцї, під якою вони сховали ся, і звідти вислухаю слова Мунвалї. Те, що ви вважаєте за вітер, то менї є голосами, які нашептують менї в моє духовне вухо. Колись мої дїди були великі королї, пани всїєї сїєї землї і звали ся Мамби. Се тако-ж є й моїм поважним найменнем. Ми жили спокійно, обробляли землю і нїкому не чинили шкоди. Та ось ви, хижі зулуси, прийшли до нас лишаючи по собі кривавий слїд. Рік в рік ви грабували та плюндрували нас, ви забірали нашу скотину, побивали наших людей, брали в полон наших дївчат та дїтей, повертаючи їх в своїх жінок та рабів, аж поки ми перевели ся нї-на-що. Нас лишила ся невеличка жменька, але й її ви хочете тепер проковтнути. Та менї здаєть ся, що з того нїчого не вийде, будь що а я можу щось сказати вашому королеви — відповідаючи на його слова — перекяжіть йому, що ось так говорить мудрий Молїмо з Бамбатсе:

„Я бачу, як за ним женуть ся, як за скалїченою гієною по ріках, в нетрях лїсових та по горах. Я бачу, що він вмирає в стражданнях та злиднях; але я не бачу його могили, бо нї одна людина не знає її. Я бачу, як білі — одіймають в його його землю, та його багацтва. Від його сили та влади лишить ся всього на всього його імя, яке буде з прокльонами переказуване батьками дїтям. Нарештї я бачу, що спокій запановує в країні і серед моїх дїтей“. Він трохи помовчав, а тоді доказав: „А тобі, жорстокий собако, говорить Мунвалї устами свого Молїмо: я не здійму на

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тебе руки, але тобі не доведеть ся більше побачити обличчя твойого короля. Тепер забірай ся геть і роби, що хочеш".

Першої хвилини Матабели, здавало ся, були трохи перелякані, і Бенїта добре чула, як один з них сказав до своїх товаришів:

„Старий відьмак зачарував нас. Він зачарував Великого Слона і ввесь його нарід! Чи не вбити його нам?"

Але старший з поміж них взяв себе в руки і відповів, сміючись:

„Так ось для чого ти, старий зраднику, закликав сюди білих людей — для того, щоб робити змови проти трону Лобенгули!"

Він обернув ся і подивив ся на містера Кліфорда та на Джекоба Маєра, а потім додав:

„А вас, Сива Бородо і Чорна Бородо, я віддам на таку смерть за яку ви й не чули. Що-ж до сієї дівчини, то, що вона гарна з себе вона може послужити королеви, або буде одною з його жінок — як що тільки він не захоче віддати її менї".

Ще одна мить і всьому настав край!

Джекоб Маєр, який весь час слухав зовсім байдужно нахвальні і погрозливі речи дикуна, зразу прочумав ся, скоро дикун забалакав за Бенїту. Його темні очи блиснули, а бліде обличче зробилось жорстоке. Він видер з-за пояса револьвер і стрельнув, майже не націлюючись. В ту-ж мить мертвий або сливе, що мертвий Матабель упав на землю.

Присутні не поворухнули ся, і стояли як зачаровані. Хоча смерть в сій дикій країнї була явищем звичайним, несподіваність випадку зовсім приголомшила їх. Протилежність між страшним жорстоким дикуном, який допіро стояв перед ним, і неживим, темним тїлом, що впало на землю, була така яскрава, що се вразило їхню уяву. Він лежав на землї, а Маєр стояв над ним з револьвєром, з якого ще курило димом, і сміяв ся.

Бенїта почувала, що він зробив справедливо і що сю страшну кару дикун заслужив. Про те, сміх Джекоба неприємно вразив її, бо він здавав ся їй виявом думок сії людини і згучав страшно, безжалїсно!

„Ви бачите" — вимовив Молїмо своїм тихим голосом, показуючи пальцем на мертвого дикуна. „Чи брехав я, чи правду казав, говорючи, що ся людина не побачить вже обличчя свого короля? Що стало ся з слугою, те буде й його володареви, тільки не так хутко. Така воля Мунвалї, висловлена устами його пророка, Молїма з Бамбатсі. Слухайте-ж дїти Лобенгули і занесїть йому на

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ралець сей перший плід жнив, які зроблять білі люде серед вояків вашого народу".

Його тихий голос ущух і настала така мертва тиша, що Бенїті видало ся, ніби чути було шарудіння зеленої ящерки, що пробігла по камені за півтора – два ярди від неї.

Раптом тиша враз перестала. Двоє живих Матабелів обернули ся і пустили ся бігти з усієї сили, а за ними гнали ся Макаланги, які були подібні на овець, що цілою чередою повертають ся на собак і починають їх наздоганяти. Вони хапали гінців за руки, здерали з них їхні окраси, вони били їх палицями і закидали камінням. Нарешті нещасні, покалічені і вмиті кровю люде, не бачучи ніякого поратунку і кермуючись самим лиш інстинктом, побігли до Бенїти, що з жахом дивила ся на всю сю сцену; вони кинули ся перед нею навколюшки, вхопили ся за її сукню і почали благати помилування.

„Поступіть ся трошки, панно Кліфорд" — сказав Маєр. „Смерть усіх трьох осих тварюк не більше зробить гріха на мою совість, ніж смерть одного".

„Ні, ні, ви сього не зробите", відповіла вона.

„Мамбо, се ж посли, пожалуйте ж їх".

„Чи чуєте ви голос милосердний, що прозгучав в такому місці, де його ніколи не було?" — сказав старий пророк. „Хай вони йдуть. Пожалуйте сих, хто нікого не жалує, бо вона купила їхні життя своїм проханнєм".

„Але ж вони приведуть до нас решту" прошепотів Тамас, і сам пан Кліфорд сумно похитав головою. Але Молімо відповів:

„Я сказав. Хай вони ідуть. Що має бути, те буде; та се й не допровадить ні до чого поганого такого яке б не стало ся без сього вчинку".

„Чуєте? Тікайте швидше" — сказаса Бенїта зулуською гутіркою.

(Далї буде).

Generated on 2015-08-02 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Павло Барвінський.

† 21 серпня 1908 р.

Імя Павла Барвінського стало більш відомим нашому громадянству лише рік тому, коли вийшов перший том його творів. Але-ж виступив Барвінський на літературну ниву більш десяти літ, а в останній час він, не здужаючи написати чогось нового, хотів зібрати всї свої попереднї писання і випустити їх в кількох томах. Не судило ся йому довести розпочатих заходів до краю, бо давня тяжка хвороба відірвала його від працї і 21 серпня положила в могилу.

За час свого короткого життя небіжчик не мало сил своїх поклав на працю біля української національної справи і заробив собі того, щоб українське громадянство помянуло його добрим словом.

Павло Якович Барвінський (Ізраільтенко) родив ся 1862 року в селї Борисівцї, Грайворонського повіту на Курщинї. Батьки небіжчика бажали дати добру освіту синови, але були люди незаможнї і розпочали з того, що віддали сина вчити ся до місцевого паламаря. Через який час в Борисівцї було відчинено школу і старі Барвінські віддали свого сина до школи. Тримати ся довго в сїй школї малому Барвінському не випало, бо його батьки через де-які родинні обставини переїхали в Білгородський повіт, в слободу Шопино і сина свого взяли з собою. Та се вийшло для малаго Барвінського на краще, бо тепер він мав змогу вступити до Білгородської ґімназії.

В сїй ґімназії Барвінський пробув пять літ. Мати натура обдаровала його добрим розумом і дотепністю, але тогочасна ґімназія, та ще в глухім повітовім містї, не тілько не давала відповідного пи́тому для його розуму, а навпаки своєю сухою схоластикою пригноблювала той розум і перешкоджала творчому розвитку в молодій душі Барвінського.

Несподївано він вирвав ся з сього мертвого склепу і поступив до ґімназії в Москву. Під час науки в московській ґімназії, Барвінський познайомив ся з де-якими Українцями і від них вперше довідав ся про український театр, про українську літературу і взагалї про українське національне життє, що в той час потроху набирало ся сили і виявляло ся вже остільки, що почало колоти очи росийським урядовцям.

З сього часу Барвінський почав мріяти про український театр, а тут ще до того в нього виявив ся надзвичайно гарний голос і се перевернуло всї його попереднї пляни що до будучого життя. За-

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

міст того, щоб по скінченню ґімназії всупити до університету, він вступив до московської консерваторії. Всї пророкували Барвінському чудову будучину великого співця, але після двох років науки він захворів на горло і після операції втратив чудовий свій голос. Лишати ся в консерваторії не було чого і Барвінський вступив артистом у трупу М. Кропивницького, який в той час невтомно працював коло утворення українського театру. Праця на користь українського театру так захопила Барвінського, що він залишив її тільки тоді, коли вона відібрала у нього всї сили і все здоровє.

На 25-їм році свого життя він одружив ся з артисткою Аделяїдою Миколаєнко (по сценї Гайдарівна) і вкупі з дружиною служив у кількох українських трупах. Був у Садовського, у Деркача, в Ярошенка, мав свою власну трупу, а в 1902 році перейшов до трупи „Руської Бесїди“ в Галичину.

Тяжкі обставини українського артиста не добре вплинули на здоровє Барвінського і він побув тільки рік в Галичинї, заслаб на сухоти і мусїв повернути ся до дому, щоб при иншій якій працї підправити своє здоровє.

Повернувшись на Україну, Барвінський оселив ся в Білгородї, де взяв посаду в городскій управі.

Тяжко було йому сидїти за мертвою канцелярською працею, бо не міг так хутко забути улюбленої сцени і він заснував у Білгородї український гурток аматорів драматичної штуки, що під його доглядом виставляв багато українських пєс.

1905 року Барвінський почав все більше слабувати, нарештї залишив посаду і переїхав у своє рідне село Борисівку, щоб, як він говорив „лягти в рідну землю“.

Умираючи він казав своїому синови: „моє найбільше бажаннє, — щоб ти, сину, цїлком присвятив себе українській справі, любив неньку-Україну так, як любив її твій батько“. А Барвінський любив Україну, всї свої сили віддавав для неї.

За свого життя Барвінський не обмежував ся артистичною дїяльністю, він зробив де-що і в українській лїтературі. Ще в 1897 році зявила ся його перша пєса на 5-ть дїй „Загублений вік“, а за нею пішли одна за другою такі пєси: „Нїгілїст“ — комедія на 5-ть дїй; „Марко проклятий“ — оперета на 5-ть дїй; „Жертва“ — історична драма на 5-ть дїй; „Антось Дукат“ — драма на 5-ть дїй; „Сучасний дон-Кіхот“ — драма на 4-ри дії і 5 картин і „Енеїда“ — комічна оперета в 6-ти дїях і 7 одмінах.

Останнї чотири пєси недавно вийшли другим томом творів

Generated on 2015-08-02 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Барвінського, а перші чотири — він думав випустити третім томом, та сього йому не судило ся здійснити.

З літературної спадщини Барвінського маємо не лише пєси: ще то-рік у Полтаві вийшов перший том його творів: „Нариси й оповідання", та можна сподівати ся, що дещиця таких писань лишила ся і в рукописах небіжчика. Та і все те, що зявило ся в друку, свідчить, що небіжчик, не зважаючи на всї недобрі для літературної працї обставини встиг за короткий час свого життя дати досить значне число літературних творів. Де які з них уже були розглянуті [1]), але вважаємо потрібним при сій нагоді сказати кілька слів про загальний характер небіжчикових писань.

Ідучи слїдом за письменниками 80-тих і початку 90 років, Барвінський цїкавив ся життєм простого люду і тому у всїх своїх творах обмежував ся переважно сферою народнього життя. Коли-ж він і виходив иноді з сієї сфери, то хіба для того, щоб зачепити занадто вже близьке йому життє — житє українських артистів, а по за межами сього він зостав ся вірним своїм попередникам.

Але-ж що найбільше звертає увагу, то се те, що небіжчик і в сфері народнього життя тримав ся остілько самостійно, що кожен його твір чи кращий, чи слабший виявляє індівідуальність автора, як в зачеплених темах, так і в характері писання. Він дуже часто вибірав ориґінальні й цїкаві теми, силкував ся змалювати цїлком нові типи і хоч се йому не завжди вдавало ся, бо типи сї були здебільшого однобічно змальовані, але важливо й те, що на тих типах иноді помічають ся бажання автора дати такі ориґінальні постати, що не були представлені ще в українській літературі (Титарь, Мазепа і ин.). Маючи нахил до реалїзму, небіжчик не тримав ся його невільничо особливо тодї, коли бажав надати якому типови найбільше позитивних рис і не обмежував ся поверховим змалюванням типу, а бажав заглянути в його душу і виявити перед читачем внутрішнє життє якого небудь типового представника з простого народу (Співачка Варка). Сї писання визначають ся житьєвою правдивістю, свідчать про великі симпатії автора до простого зневоленого люду і справляють вражіннє на читача, зворушуючи його душу, приборкану прозаічною буденщиною.

Зачіпав небіжчик в своїх писаннях і так звані громадські мотиви, але з ними йому не повело ся і він трохи більше виграв на темах з життя українських артистів. В своїх поглядах на завданнє театру він був дуже суворий і завжди дбав про чистоту україн-

[1]) Див. Л.-Н. В. кн. 5, р. 1903.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:15 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ського театру, боронив його від так званої „балаганщини“, що до останього часу пишаєть ся на українській сценї.

Виходячи з таких поглядів, небіжчик випустив два твори („На занехаяній ниві“ і „Гастрольори“), де виставляє на показ суспільству всї неґативні боки як тих українських артистів, „що моральний бік дїла виміряють матеріяльною користю“, так і тих українських драматурґів, що „в погонї за ефектом“ засмітили українську сцену своїми безглуздими писаннями.

Після Барвінського до сїєї теми брали ся й инші письменники, але в той час вона була новою, цїлком ориґінальною, а се й єсть головна прикмета писань Барвінського, яку хотїло ся нам підкреслити. На тім, як справив ся автор з тією новою темою, ми зупиняти ся не будемо, бо се не входить в наше завданнє — дати коротеньку характеристику писань небіжчика. Для доповнення такої характеристики варто зупинити ся ще на драматичних писаннях Барвінського, але ми тут обмежимо ся кількома словами, а докладнїйше колись поговоримо про них в окремій статтї.

В драматичних творах Барвінського можна також помітити иноді новітність сюжета, або принаймнї новітність обставин для нього, але тут автор уже не обмежуєть ся сферою народнього життя, хоч кращими драматичними творами його можна вважати тілько ті, де він малює побутове народнє життє (Каторжна).

Беручи так часто сюжети з народнього життя, Барвінський не тримав ся лише одних тонів, як се можно помітити в його попередників, що завжди при змалюванню селянського життя вживали тілько сумних тонів. В де-яких творах Барвінського ми можемо знайти переплїтаннє сумних тонів з веселими і завдяки сьому, — роздробленнє сюжета визначаєть ся кольоритністю, а де-яки окремі сцени набирають сочистости і правдивої житєвости. Взагалї мусимо сказати, що коли вся лїтературна спадщина Барвінського й не здобула особливо почесного місця серед української лїтератури, то все-ж вона, приєднавшись до спадщини його попередників, буде ще довгий час використовувати ся українським громадянством в тих випадках, коли воно забажає ознайомити ся з українським народнїм життєм. Се життє найкраще відбило ся в творах старших українських письменників, і хоч їх обвинувачують в етноґрафізмі, але ми мусимо признати ся, що той етноґрафізм буде ще на довгий час споживним джерелом для письменників молодшого поколїння.

Гр. Шерстюк.

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

МИКОЛА ВОРОНИЙ.

З чернигівських свят.

Чернигів — город „нарочито не великий“, має щось понад 30 тисяч мешканців, кілька шкіл середнього типу і кілька брукованих улиць; потопає в зелени садків, а під час поводи, весною, в каламутній десенській воді; пишаєть ся стародавнїми церквами й будівлями, а від недавна знаменитим історичним музеєм ім. В. Тарновського, того відомого ориґінала-дїдича, котрий, як плещуть злі язики, даруючи свій музей чернигівському земству, тим фактом нїби мав довести світу справедливість твердження, що корові пасує сїдло; так чи инак але чернигівське ґуб. земство, очевидячки, цїлком подїлило намір земляка-фундатора, бо помістило той музей десь на Бобровицї, передмістю Чернигова, серед сипучих пісків седнївського тракту, а запроторивши його геть-геть, разом з тим усунуло з очей „обузу“, що потягає чимало і грошà й опіки...

Визначною характерною рисою Чернигова була й є його т и х і с т ь. Тиша і спокій, як в лїтнїй гарячий день на болотї! Недурно й саме се місто з усїх боків оточено болотами. Особливо мальовничо виглядає воно, як глянути з Кордовського луга або з Задесення.

Над Десною наїжив ся Вал, далї тягнуть ся Болдині Гори, а споміж них мов з обіймів підносить ся місто; повите кущами й деревами, тихо дрімає воно вже другу тисячу лїт,.. Тільки подумати — дрімає вже другу тисячу лїт!...

Правда, що в давнїй минулости був у нього гріх з самозванцем; щось подібного мало воно з Полуботком, а також з Мазепою, коли той прилучив ся на його території до Карла, і ще деяки дрібні грішки, але воно давно вже їх спокутало і стерло з памяти; ще пізнїйше мало воно „либеральне“ земство, а в нїм кількох сепаратистів навіть, але й се все вже забуло ся, одійшло в минуліть і щільно прикрило ся завісою сучасного благопристойного октябрізма.

Такі міста, звичайно, називають „ведмежими кутàми“, а ширший світ починає ними цїкавитись і говорити про них, лише при особливій нагоді. Така черга припала в сїм роцї і на Чернигів, коли на його голову несамохіть звалилось дві оказї: 1000-лїтнїй ювилей самого міста і XIV археольоґічний зїзд. Властиво, ювилей 1000-лїтнього істнування Чернигова по лїтописним джерелам минув ще торік. Парафраза договору Олега з Греками з року 907

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

в числї міст, що мають право на „уклади“ (данину) від Ґреків поруч з Київом, в перше згадує й Чернигів; виходить, що Чернигів тодї вже був значним містом. Правда, „звісний“ проф. Д. Самоквасов, шукаючи початків Чернигова в глибинї історії, сягав думкою напр. аж за д в і тисячи лїт! Так само до сього часу не дано певного розяснення й що до назви „Чернигів“; той же проф. Самоквасов в своїй буйній уяві виводить її від якогось леґендарного князя Чорного, де-хто — від якогось „Чернїги“, а иньші — від слів: „чорний гай“, „чорний лїс“, „чо̀рний го̀род“ et caet.; таким робом і точного написання сього слова н а у к о в о не установлено: чи Чернигів, чи Чернїгів...

От же й Чернигівська мійська дума, не бажаючи довго морочитись над подібними питаннями, рішила відрочити святкуваннє ювилею на рік пізнїйше,—то б то справити його під час археольоґічного зїзду в 1908 роцї. — „Нехай, мовляв, панове археольоґи покрутять головою, нехай вони розгризуть сей горішок, а нам аби дешевше, та одним заходом і лекше дві біди відбути“.

Так чи инак, офіціяльне святкуваннє ювилею почалось під час зїзду. Відкрилось воно 5 серпня спеціяльно призначеним ювилейним засїданнєм.

Вступне, коротке й бліде, слово сказала гр. Уварова, предсїдателька зїзду. Проф. київськ. дух. академії В. Завитневич говорив про до-історичну добу і початки лїтописного істнування Чернигова. Досить розвязно вигукував свої думки про всячину проф. Д. Самоквасов — про Чернигів, як центр Сївєрянської землї, про договір Олєга з р. 907, що має першорядну вагу для науки, бо розмежовує два основні терміни: полїтичний — Русь та етноґрафічний — Славяне, і закінчив нарештї свій виступ штучним жонґльованнєм зі словом „русскій“, за що й здобув рясні оплески від своїх прихильників. Багатшу змістом промову сказав проф. київськ. унїверс. М. Довнар-Запольский, що в окремих начерках змалював картину урядово-адмінїстраційних, побутових і суспільно-економичних відносин Черниговщини з давнїх часів до кінця XIX столїття. Не позбавлений цїкавости був нарештї і виклад проф. київськ. унїв. Г. Павлуцького про визначне становище чернигівських церков в історії українського будівництва.

Властиво, урочисте святкуваннє почалось на другий день, 6 серпня, в одкритім публичнім засїданнї міської думи. Ще перед кількома днями пішли поголоски, що чорносотенцї хочуть використати ювилей для своїх манїфестацій, для чого має прибути з Київа значна

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

частина попів з місіонерського зїзду, чоловіка 150 київських союзників з своїми корогвами і кілька погромних інспіраторів з Савенком на чолї. От же чогось доброго від того свята годї було сподїватись, -- і чернигівська „Просвіта“ рішила не брати близшої участи в святї (анї рефератами, анї промовами), а виступити лише з короткою адресою, де б тільки було зазначене її властиве принципіяльне становище. Хоча пляни чорносотенцїв в значній мірі й попсувались — мало приїхало мисіонерів і союзників з Київа (союзницький загон, як повідомив в привітній телеґрамі ватажок загону Постний, не рішив ся вирушити пароходом на те свято, боячись сїсти на мілизну, а справдї, як кажуть через те, що в союзницькій касї нема грошей, а власник десенського пароходства д. Марґолїн зрік ся дати союзникам пароход для подорожи безплатно), а про те вже відомо було ще на передоднї, що прибув Савенко, зібрав невеличку орду чернигівських союзників в Народнім Домі і говорив до них патріотичну промову. І справдї з самого початку засїдання Думи відчув ся той важкий настрій, який, мабуть, почувають бранцї у ворожім таборі. Подавляюча більшість привітань, промов і телеґрам була або чорносотенного або сухоофіцияльного, перейнятого державною ідеєю, характера. Здаєть ся тільки один київський унїверситет прислав привітаннє і делеґацію, з поміж якої ми замітили „звісного“ проф. Флоринського; говорити про се чиновницьке привітаннє нема що. Привітаннє від археольоґічного зїзду, написане в схоластичнім тонї, виголосив проф. Завитневич, що в кінцї вдарив ся навіть в поезию билинного складу, яка в дійсности більше скидалась на „ракообразное стишилище“ бурсацького походження. Далї йшли привітання від полків, міст і особливо від чорносотенних орґанізацій. Основатель київської „Монархичної партиї“ Туткевич промову свою кінчить словами: „да пребудемъ же въ увѣренности, что передъ лицомъ земли русской черный городъ никогда не покраснѣетъ“.

Серед сього важкого настрою короткий привіт чернигівської „Просвіти“ був майже одиноким живим місцем. Зміст його такий: „Українське товариство „Просвіта“ в день світлого ювилею тисячолїтнього істнування Чернигова приносить чернигівській городській самоуправі своє сердешне вітаннє. Стоячи на сторожі загального добробуту рідного краю, товариство „Просвіта“ бажає, щоб славне місто Чернигів, що був колись одним із значних осередків культурно-просвітного життя на Українї, встав з занепаду і на початку другого тисячолїття свого істнування відновив і перебудував своє

Generated on 2015-08-02 18:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

житє на підвалинах демократичних і проґресивно-національних". Грім оплесків — довгих, сердечних заповнив всю залю. Се був протест против загального офіціяльно-реакційного характеру, який надано святу.

На третій день, 7 серпня, в Народнім Домі черниг. відділ „Союза Русскаго Народа" самостійно справляв своє ювилейне свято. На се свято прибули місцеві епископи Антоній і Нестор і тоді ж заявили своє бажаннє вступити членами до чернигівського відділу „Союза Русскаго Народа"; був там і чернигівський вице-ґубернатор Т. Рафальскій і ґенерал жандармерії Рудов і иньші. Але почесними гістьми були не вони, а приїзжі ученї: проф. Іловайский, проф. Самоквасов і нарештї те ж „професор" sui generis, відомий погромний інспіратор Анатолій Савенко. Був молебінь, була вступна промова предсїдателя союза свящ. Ф. Васютинського... „Почтенный ученый" Д. Іловайский, витаючи збори, перепросив за нескладність своєї промови, бо, мовляв, до неї не приготовив ся, але запевняв, що йому дуже любо бути в такій компанії, що він цїлком співчуває її дїяльности, і нарештї, щоб якось вийти з прикрого становища прочитав два уривки з своєї „Исторіи Россіи"; один примірник сього монументального твору він тут же подарував до бібліотеки Союза Рус. Нар. Далї виступав незрівнаний Савенко з своїм виразним виглядом істинно-русского „охотнорядського маладца". Почав він, звичайно, з ябеди, добачивши „полїтику" і на археол. зїздї й на ювилею. Далї сказав, що Чернигів подїляєть ся на два міста: одне — кадетсько-хохломансько-єврейське, а друге — „істинно-русское". Він, як посланець від київської істинно-русскої орґанїзациї не міг іти на ювилейне свято, уряджене ворогами. Справжнїми хазяїнами міста він вважає істинно-русских і їм доперва тепер приносить привитання з ювилеєм. Далї, як і слїд по реґулямину, йшли погрози проти „жидів", „хохломанів" і кадетів... В такім же роді, але ще нахабнїйше говорив Туткевич. Очевидячки, йому дуже сподобалось його ж власна згадана вище фраза, про те, що „черный городъ никогда не покраснѣетъ", він знов її й тут навів, але додав ще: „а если онъ и покраснѣетъ отъ румянъ инородческо-еврейскихъ, то благодатный дождь всегда смоетъ эту краску". Звичайно, зрозуміло кожному на який „дощ" натякав сей добродій. Під шум оплесків вийшов на трибуну „любимецъ публики" проф. Д. Самоквасов. Він сказав, що до жадної полїтичної партії не належить і що його завданнє иньше — наука; але ж зробив еквелібристичний скок в „полїтику" і заявив, що нові установи: Дума Державна і Державна Рада анї скільки не перечать ідеї самодержавности, що треба лише добре

Generated on 2015-08-02 18:16 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

орґанізувати ся та проводити туди „своїх“ людей і т. д. На кінці він висловив приємність бути в товаристві, що хоче помогти цареви в справі зміцнення національних підвалин росийської держави. З дальших ораторів ми зазначимо лише репрезентанта тульського С.Р.Н. і члена XIV Археол. Зїзда Троїцкого, який в своїй промові яко мога старав ся оганьбити Льва Толстого.

На тім і скінчилось святкуваннє 1000-лїтнього ювилею Чернигова. Був ще раут, уряджений містом для гостей, але на нім нїчого цїкавого не було. Купка істинно-русских пробувала вигукувати патріотичні тости, проте більшого співчуття собі не знайшла.

На скільки приємне вражіннє зробив український епізод на ювилейнім святї, на стільки ж прикрими і нетактовними були українські виступи на археольоґічнім зїздї, що відбував ся під час ювилейного свята. Вони тільки ще з більшою виразністю показали всю слушність постанови наших наукових інституций ухилитись від чинної участи в тім зїздї.

З рештою, навіть не годившись прінціпіяльно з постановою наукових товариств, взяти на свої плечи наукове представництво на зїздї невеличкій купцї — се вже було зовсім дивно. Де-хто називав сей виступ „патріотичним авантюрізмом“, в якім найбільшу ролю грає непомірне, так зване „жабяче“ самолюбство: хтось комусь заздрить, хтось комусь хоче видерти булаву з рук і т. п... В кожнім разї на нашу думку се був вчинок проти національної дісципліни, що заслугував гострого осуду, і таки був осуджений.

Але ще гіршим явищем вважаємо виступ українських ученых як проф. Х. Вовк і инш. з рефератами на р о с и й с ь к і й мові.

Д-й С. Шелухин з товаришами можуть сказати принаймнї: ми були прінціпіяльно против абстіненції, робили се свідомо, консеквентно. Що ж скажуть проф. Х. Вовк і його товариші, що прінціпіяльно, певно, признавали ухвалу наших наукових товариств, тому не виступили з рефератами українськими, але — виступили з росийскими? Невже ж вони не розуміють, на чий млин воду носили?...

Зїзд розпочав ся 1 серпня, але дотягнув ледви до 12-го і закрив ся таким робом на три днї раніш проти призначеного терміну — (15-го серпня); причиною закриття була худосочність зїзду. Досвідні зїздовцї зразу констатували, що контінґент зїзду значно відріжняєть ся від попереднїх, більш науково-академічних, на сей раз пістрявим, нїби вульґарним характером. В числї членів було чимало священників, чиновників, офіцерів і зовсім мало визначних ученых.

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

В зїзд таким робом влилась улиця і понизила його академичний тон. Предсїдателька зїзду гр. П. Уварова на прощальнім засїданнї зазначила сей факт, як крок до популяризації зїздів, але таке поясненнє виглядає на bonne mine au mauvais jeu. Не присутність українських і инших славянських учених (був лише Чех Піч з Праги та Поляк Маріан Соколовський з Кракова) внесла певний розгардіяш в заняття зїзду і де-хто з членів зїзду, роздивившись гаразд, повернув голоблї і виїхав геть. До сього причинила ся ще „баталїя“, що вийшла між московськими і петербурськими ученими, розвівши ся не тільки за кулїсами зїзду, а й на його засїданнях: наслїдком її ображені петербурські учені почали розїзжатись; зїзд почав танути на самім початку.

Одно з перших засїдань було присвячене В. Б. Антоновичу. Сумно було слухати, як чужі люди холодними устами вихваляли заслуги небіжчика... В засїданніях оприч тих, що виступили з українськими рефератами (С. Шелухін, Я. Ящуржинський, та В. Тиховський) брали участь з Українців проф. Х. Вовк, Д. Міллєр, Г. Павлуцький, А. Синявський, Сердюк та Радченко. Проф. Вовкови, належить, по загальнім признанню, найвизначнїйший доклад на зїздї. Він зробив два доклади: 1) Релїґійні будівлї в Східній Галичинї і з окрема в Карпатах і 2) Палєолїтична стоянка біля села Мезіна Черниг. губ. От сей останнїй доклад і стягнув загальну увагу. Торік в осени біля с. Мезіна Кролевецького повіту було роспочато роскопи, причім знайдено багато кісток мамонта і инших подібних до нього звірів того часу, а також чимало кремневої зброї. Весь сей матеріял в звязи з власними дослїдами і додатковими роскопами послужив лекторови для його цїкавого докладу. Авдиторія була переполнена. Але сей визначний успіх нехай буде й таким-ж докором українському вченому. На росийских докладах иньших Українців ми не будем зупинятись, всї вони мали посереднїй інтерес і нїчим особливим на загальнім тлї не визначались (хіба що доклад проф. Д. Міллєра: „Лотос“ в українськім орнаментї). Скажемо лише два слова „з поводу“ росийського доклада С. Шелухіна: Назва „Україна“, її зміст, походженнє і дальша еволюція“; нас зацїкавило власне відношеннє до нього опонентів, серед яких ми побачили щось двох нїчим непомітних пр.-доцентів, а решта — здаєть ся троє — були опонентами совсїм особливого складу: люде з свобідними рухами, гучним голосом і палким полїтичним темпераментом, вони раз-у раз збочували на полїтику і, як то кажуть, лїзли на скандал; з межи них особливо виділяв ся тульський „союзник“, вчитель семинарії Троїцкий.

Generated on 2015-08-02 18:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Не вважаючи ні на які вмовлення чернигівських земляків, противники абстіненції з С. Шелухиним на чолі таки рішили спорудити спеціяльне українське засїданнє, яке й відбуло ся 7 серпня у вечері. Тому що спеціяльної секциї „українських старинностей“ їм з'орґанїзувати не вдалось (проти сього рішуче висловилась ґр. Уварова ще на засїданнї підготовчої комісії), то вони згодились виступити під крилом секциї „древности историко-геоґрафическія и этноґрафическія“; в склад її увійшли: предсїдатель проф. А. Линниченко, секретарі — Х. Ящуржинський, С. Шелухін і В. Калаш. На спеціяльнім українськім засїданнї почесним предсїдателем був А. Верзілов. Перший доклад „Про українські причитання над небіжчиком“ зробив С. Шелухін і треба признати, що лєктор в значній мірі опанував свій предмет і зумів зацїкавити авдіторию живим, місцями дуже дотепним, викладом; особливо гарне вражіннє робили його спостереження на полї народної псіхики і багатий етноґрафічний матеріял, зібраний самим лєктором в рідних околицях. Другий доклад: „Про джерела й криниці“ Х. Ящуржинського зробив вражіннє якоїсь „престрашенної мішанини“ етноґрафії з анекдотами та ще й до того переказаної якимсь сурогатом української мови з правобережних макаронїзмів і разючих москалїзмів; надто немиле вражіннє справив анекдот про „явленні ікони“, який викликав навіть обуреннє серед священників. Кажуть, що чорносотенцї зараз-же вчинили куда слїд донос, а в результатї була заборона д. Шелухіну читати через день після сього в „Просвіті“ реферат на українській мові (розрішалось читати „только на русскомъ языкѣ). Але, на нашу думку, се могло бути тільки одною з причин згаданої заборони, на яку швидче слїд дивитись, як на продовженнє цїлої кампанїї, що ведеть ся проти чернигівської „Просвіти“ вже давно і систематично. На рештї, третїй доклад: „Про думи кобзарські і кобзарів“ — се була досить совістна компіяція, яку зробив д. В. Тиховський бодай хоч норядною українською мовою. По сїм рефератї мали співати чернигівські кобзарі — Терешко Пархоменко та Петро Ткаченко, але вони чомусь не прийшли і їх заступили „Литвини“ (Білоруси) — лїрники, що завели таке „козлогласіе“, від якого часть публїки кинулась в ростєч. Але справедливість вимагає признати, що се українське засїдання мало безперечний зверхнїй успіх у середньої публїки, що на той вечір заповнила величезну залю двор. зібрання по самі береги; ся публика з повною увагою слухала референтів і по кожнім виступі нагорожувала їх довгими оплесками. Було се, очевидно бажаннє за-

Generated on 2015-08-02 18:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

манїфестувати свою прихильність до української мови; багато було й таких що хотїли послухати кобзарів, і почали тїкати, коли ся надїя не сповнила ся.

Тепер трохи числових даних. Всїх депутатів на з'їздї було йно 125 чоловіка, а всїх членів зїзду 282. З числа 125 тільки 68 депутатів (а на Харківському було їх 90) делеґовано від висших інституций, університетів і товариств. Всїх рефератів прочитано на зїздї 84, з них 56 присвячено старинностям Чернигівщини. Всї сї відомости беремо з справоздання предсїдательки зїзда. Зїзд пройшов досить нудно (навіть згадана баталїя Москви з Петербургом не оживила його) і працював лише 12 день. Ведені ним роскопи, не вважаючи на запевнення проф. Самоквасова, що керував ними, нїчого значнїйшого не дали. Роскопи робили на старім христіянським кладовищі і на Болдиній горі (нїби „княжа" могила) біля Троїцького монастиря. На кладовищі роскопали похорон з поганських часів зі спаленнєм трупа з IX—X віку. На глибинї 8 арш. від поверху могили на рівнї давнього ґрунту знайдено рештки великого огнища — шар вугілля в діяметрі 8 арш., а завтовшки — до 2 вершків; межи вугіллєм знайдено: рештки кремневої зброї, костяні й металеві бляшки, разки намиста й ґудзики, срібну сережку, бронзову стрілу і багато черіпя; там-же в другій могилї знайдено горщик заввишки 6 вершків, темно-сїрої обпаленої глини, а в нїм земля і кости (як заневняє д. Самоквасов — баранини). Другі роскопи, на Болдиній горі, що мали задемонструвати перед зібраною публїкою княжий похорон, скінчили ся повним фіаско.

Пильну увагу археольоґів притягали чернигівські стародавнї будівлї і тут вони поробили не позбавлені більшого інтереса досліди; в числї їх першорядну вагу, мабуть, мають свіжо відкриті фрески в Єлецькім монастирі. Під шпаруваннєм (штукатуркою) відкрито напис з часу збудування монастиря, а власне 1066 р., такі-ж написи викрито в иньших місцях (в амбразурі вікон), а в вівтарі замічено три великі мальовані постати, що просвічують крізь шпарованнє. Про сї висліди зроблено акт, підписаний членами зїзду, які вдались з проханнєм до владики, аби б ті фрески було доконче реставровано. В pendant до сього пригадаємо характерне змаганнє, що виникло було на однім з засїдань межи членом зїзду і репрезентантом епархіяльної власти, яка наперекір всяким доводам хоче неодмінно переробити іконостас, споружений гетьм. Мазепою в різницї Введенської церкви в черниг. архієрейськім домі... Цїкава тако-ж гадка академика архитектури Султанова про „дім Мазе-

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

пи", що містить ся на Валу. Він думає, що дім сей був пізнїйше облицьований в „польськім єзуїтськім стилї", але будували його московські майстри. Як на доказ, він указував на три великі вікна в горі типового московського стилю. Хоча, мовляв, будинок сей і називають військовою канцелярією, але він для житла не служив, бо печей в нїм не було; теперішні печи пізнїйшого походження; навпаки глибокі льохи свідчать швидче про те, що будинок був московським арсеналом для зброї, а льохи складом для пороху. Чому д. С. „московським", не довів. І чому Мазепа не міг закликати московських майстрів, як що вони були добрі? Або чому будинок не міг бути перебудованим пізнїйше з житла на арсенал, для чого викинуто й печи — тако-ж не звісно.

Справжнїм „гвіздком" зїзду була археолоґічна вистава, яку відвідало за весь час 11,279 чоловік. Вона складалась з восьми чудово споряджених віддїлів, з яких найбільшим багатством і повністю визначались віддїли: церковних старинностей, рукописний та етноґрафічний; всїх річей на виставі було щось понад пять тисяч, з межи них 1,550 припадало на віддїл церковних старинностей і 1,368 — на етноґрафічний. Особливу увагу притягав все-ж таки віддїл етноґрафічний, як найбільш барвистий і ріжноманїтний — тут прямо таки буяла українська стихія! В віддїлї церковних старинностей звертали увагу багата колєкція фоґоґрафічних знимків з церков Галичини й Буковини — власність проф. Х. Вовка. Цїкавий також і віддїл портретів військової старшини; там-же виставлено було портрет гетьм. Мазепи пензля місцевого художника Ів. Рашевського. Портрет малює гетьмана за писанєм листів у себе в кабінетї, що багатством археольоґічних дрібниць нагадує маґазин антикваря; поза гетьмана напружена, штучна, але картина дуже велика, то цїкавила публику.

Кажуть, що з усїх зїздів сей, мабуть самий невдалий. XV Археольоґічний Зїзд має бути десь в Новгородї або Псковї, та й взагалї зїзди мають пересунутись на північ. Так, кажуть, хоче ґрафиня. Що-ж, з Богом!

Generated on 2015-08-02 18:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ф. МАТУШЕВСЬКИЙ.

З українського житя.

Конституціоналїзм західно-европейського виробу і конституціоналїзм „русскаго производства“.

Теперішня хвиля в історії українського руху безперечно займе визначне місце. Українство нарештї звернуло на себе, здаєть ся, серіозну увагу. Українські справи і взагалї національне українське питанне стало з де якого часу як що не „злобою дня“, то у всякім разї предметом особливої уваги. На поверхню полїтично-сусшільного житя з нетрів та болот сучасности виплутало ся воно безперечно дякуючи своїому натуральному зросту, а привернуло до себе загальну увагу тими подїями та фактами, що трапили ся один за одним впродовж кількох останнїх місяцїв. Нагла смерть намісника Галичини ґр. Потоцького, судова справа студента Сїчинського, питанне про Холмську Русь, приїзд до Петербургу „славянських гостей“, зїзд поступового славянського студентства, зїзд полїтичних і громадських дїячів славянства; нарештї — археольоґічний зїзд у Чернигові — всї перелїчені нами факти, що йшли один за одним, підтримували українське питанне на поверхнї громадського житя і привертали до себе загальну увагу. Не занадто багато буде, коли ми скажемо, що за останнї 5-6 місяцїв розмова про українство з приводу тої або иншої справи не сходила з шпальт щоденної росийської преси і лунала далеко аж по за межами „імперії народів“. Не можна сказати, щоб автори писань про українство розглядали його з якогось нового штандпункту, або розглядаючи його з штандпунктів здавна відомих, принаймнї виявляли особливу глибину знання і розуміння справи. На великий жаль і не на малу вдивовижу сього не помітно було.

Через брак місця ми не мали змоги у свій час познайомити наших читачів з цїлим рядом статей про українство, що появили ся впродовж минувшого лїта в кількох орґанахъ росийської вплывової преси. На жаль і на сей раз нам доведеть ся зачепити тілько невеличку частку з того, що останнїми часами писано було про українство. На сей раз ми обмежимо ся на переказї і оцїнцї змісту кількох статей про українство, що появили ся в „Московск. Еженедѣльникѣ“, орґанї доволї відомого в Росиї

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

професора і громадського дїяча, князя Евгена Трубецкого. Появленнє статей про українське питаннє в названім журналї річ не малої ваги і має почасти навіть де яке симптоматичне значіннє. Тим-то ми і спиняємо ся на їх. Треба завважити, що „Москов. Еженедѣльникъ“ не є якийсь лїтературно-полїтичний флюґер, до якого можна було б прикласти московську приказку: „мели, Емеля, — твоя недѣля!“ Навпаки, — се досить серіозний орґан, що гуртує біля себе людей, котрі вважають себе за „конституціоналїстів, що сходять ся на ґрунтї спільних поглядів ідеалїзму і християнського, і гуманїтарного і дбають про освітленнє питань полїтики й культури з погляду непохитних моральних основ“.

Незабаром по вбийстві ґр. Попоцького в ч. 17 „Москов. Еженедѣльника“ появила ся статя проф. М. Здзєховського під заголовком: „Поляки и украйнофильство“. Статю написано під вражіннєм свіжої подїї. Автор статї тієї думки, що „покушеніе на жизнь намѣстника не было взрывомъ негодованія, овладѣвшаго душой одиночнаго фанатика, но результатомъ холодно обдуманнаго плана, въ которомъ участвовали весьма многіе“ (стр. 28). Щоб довести свою думку, що в основі замаху на житє ґр. Потоцького лежала іменно змова („заговоръ“) цїлого гурта людей, проф. Здзєховський зводить і припасовує один до одного факти і власні спостереженнія з дотепом справжнього слїдчого або прокурора на судї. Д. Здзєховський нагадує що ще торік, як українські студенти вчинили „бешкет“ в унїверситетї, то посол Будзиновський застеріг, що се „лише перший акт терору, і що по нїм будуть инші, в яких підуть в дїло не тілько палки й бравнінґи, а динаміт та бомби. Тепер ся нахвалка, — каже професор, — „получила печальное подтвержденіе“.

Факт змови д. Здзєховський доводить ще й тим, що чутка про замах на намісника розійшла ся по місту „съ непонятной возбуждающей справедливое подозрѣніе, быстротой“; що натовп академичної молоди зібрав ся біля будинку полїції попереду, нїж туди було привезено убійниника і зробив убійникови бучну овацію, а полїція „къ всеобщему удивленію и соблазну этому не препятствовала“. Далї д. Здзєховський оповідає про телеґраму посла Будзиновського до ред. „Дїла“ з покликом: „Vivat sequens!“ про телеґраму посла Левицького до своєї жінки; про депутацію студентів віденського унїверситета до п. Левицької, нарештї про незвичайну солїдарність усїєї української преси, що величала Сїчинського як найбільшого українського національного героя. Звівши всї отсї факти до купи, проф. Здзєховський запевняє, що вбито намісника Галичини по змові.

Generated on 2015-08-02 18:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Довівши фактами безперечність змови, автор далї звертаєть ся до аналїзу причин, з яких міг стати ся факт терористичного замаху на житє особи намісника. „Страшенна ненависть Русинів до Потоцького, — каже автор — і безглузда радість їх по його смерти може когось наведуть на думку, чи не був покійний завзятим ворогом і жорстоким мучителем безталанного русинського народа? На таке підозрінне Поляки мають право рішучо відказати „нї". Автор атестує ґр. Потоцького як людину взагалї надзвичайно добросовістну і справедливу. Щож до відносин ґрафа до Русинів і взагалї до національної справи в Галичинї, то й з сього боку намісник був людина бездоганна, справедлива і доброжичлива. Щоб довести свої слова, проф. Здзєховський згадує кілька слів з проґрамової промови ґр. Потоцького в 1901 р. сказаних з приводу українського питання в Галичинї і характеристику ґрафа в споминах особистого й близького приятеля його, — проф. К. Моравского; нарештї посвідчення віденської преси без ріжницї напрямків в статях, присвячених памяти небіщика. Але по сих атестаціях і характеристиках ґр. Потоцького і як людини, і як полїтичного дїяча питанне: „завіщож, в такім разї, вбито його?" — стає ще гострійше. Відповідь на се питанне д. Здзєховський дає дуже просту. На останнїх виборах до сойму москвофільських депутатів було обрано значно більше проти українських. Се довело Українцїв до „бѣшенства", каже краківський професор, і ось чому: „на полїтичнім краєвидї замаячіла можливість примирення Поляків з русофільською партією проти українофілів, примирення, яке треба вважати за етап на шляху до обопільного зближення Росиї й Польщі. Ось за що згинув Андрій Потоцький: на його, як на намісника, українська партія склала вину за вибори" (стр. 31). Таким чином ґр. Потоцький впав жертвою ворожнечі між галицькими Русинами двох ворожих течій за те, що москвофіли протягли Полякам руку примирення і нахилили Поляків до примирення з Росиєю. Щож до самих Поляків, а надто до особи намісника, то вони Богови душею винні в тім, що скоїло ся. Поясненє факта інтересне і дуже характеристичне, хоч і не зовсїм оріґінальне, бо польська преса відразу, як тілько став ся замах на житє намісника, намагала ся обілити і польське суспільство, і вищого представника власти в краю перед людським оком і відвернути увагу громадянства в инший бік в пошукуванню інтелєктуальних убійників намісника. Але з д. Здзєховського дуже кепський адвокат. Як що з його і професор такий, як адвокат, то польська наука не багато б втратила на тім

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

коли б в гуртї жерців її не було д. Здзєховського. Своїм дальшим писанєм д. Здзєховський зводить ні нащо геть всю свою роботу коло обілювання особи покійного намісника так само як і польського громадянства в сумній події. Говорючи про особу ґр. Потоцького як намісника в краю, д. Здзєховський каже: „Воно таки й справдї що особа ґрафа Потоцького в ролї намісника була занадто невигідна для Українців. Шкоду для себе вони вбачали не тілько в кебетї та енерґії небіщиковій, а надто в його величезнім моральнім авторитетї і впливі, що походив від того авторитету на державну політику Австрії". Підкресливши далї те, що ґр. Потоцький приняв намісникуване не ради користи, бо був найбагатший маґнат в країнї, і не ради почестей, бо згодив ся намісникувати після особливого вмовляння цїсаря, д. Здзєховський каже, що дякуючи всьому сказаному, ґр. Потоцький „міг заняти цїлком незалежне становище від кермуючих сфер у Відні". І далї потверджує, що ґраф і справдї був „не виконавцем наказів мінїстерських, а навпаки, мінїстри в справах, що тичили ся Галичини, слухали ся ґр. Потоцького і робили по його вказівках" (стр. 29). В устах адвоката з конституційної держави, а надто в устах представника тієї нації, що стільки натерпіла ся та й зараз терпить в конституційній Прусії та Росиї, — попереду абсолютистичній, а зараз також „конституційній", — такий спосіб оборони представника вищої власти в країнї може здати ся трохи дивним.

Але може комусь здати ся, що пр. Здзєховський з побуду до обєктивізму і повної безсторонности підкреслив такий важний факт в характері сучасних польсько-українських відносин на Галичинї, як повна незалежність намісника від вищих урядових сфер, що нїяким чином не мирить ся з понятєм про конституційний лад. Ба нї, — сього не видко. Навпаки, загальний тон статї, як дальші міркування д. Здзєховського показують, що автор навіть і не тямить того, як своєю недоладною обороною він сам топить дїло й людей, що взяв ся їх обороняти. Автор статї, не говорючи вже про його більш нїж велику неприхильність до українства, стоїть на такій невигідній позиції і для себе самого, і для того дїла, зясувати яке він взяв ся росийському громадянству, що вглядїти з тої позиції правду, а тим паче иншим на неї показати, він нїяким чином не може. За вихідну точку своїх міркувань про польсько-українські відносини в Галичинї д. Здзєховський приймає „парадоксальну з виду", — як каже сам автор, — „але по сути глибоко влучну („мѣткую") гадку якогось „весьма выдающагося" польсько-

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

го дїяча. До речи тут буде зазначити, що д. Здзєховський частенько цитує думки „весьма выдающихся“ та „весьма талантливыхъ“ польських дїячів і публїцистів, тільки на жаль чомусь нї разу нїкого не називає їх на ймена; хоча навіщо то здало ся д. Здзєховському крити ся перед людьми з польськими „весьма выдающимися“ дїячами та публїцистами, — се його якийсь секрет. Так сей дїяч каже, що „настоящую причину ожесточенія Русиновъ, борющихся съ поляками будто изъ-за равноправія, составляетъ именно то, что они имѣютъ съ ними равныя права...“ Як бачимо, то воно справдї, що гадка „весьма выдающагося“ польського дїяча „весьма“ вже парадоксальна. Яким же то побитом „весьма выдающійся“ польський полїтичний дїяч прийшов до неї? А ось яким „Всяка рівноправність, — каже „вельми визначний“ польський дїяч, а за ним вже й проф. Здзєховський, — юридична, чи полїтична, чи національна, з природи річ формальна; вона творить тільки рамки, в межах яких певна особистість, чи верства суспільства, чи народ можуть без перешкод розвинути повноту своєї внутрішньої сили, і тільки від степени сїеї сили залежить справжня рівноправність матеріяльна, фактична“. Українцї ж в Галичинї, маючи рівні права з Поляками, тим часом все ж таки ведуть завзяту боротьбу з Поляками через те, мовляв п. Здзєховський, що „культурний вѣсъ польскаго народа больше“ (стр. 31). „Отсей факт — провадить своє далї д. Здзєховьский, — що Русини маючи рівні з Поляками права та не мають однакового з ними значіня, впливу і власти, дратує їх далеко дужче, нїж те, як би в їх була й справдї змога свою малосилість і підлегліcть пояснити собі і всьому світови формальним обмеженнєм своїх національних прав. І от під властю свого роздратованя частина Українців замісць йти до своєї мети хоча й довгим та зате певним шляхом культурного прогреса, обрала тепер шлях терора“ (стор. 32).

Вважаючи все, що висловив д. Здзєховський про польсько-українські відносини в Галичинї в минулім і сучасности, за думки мало не всього польського загалу за дуже невеликими винятками, а не тільки за його власні, ми мусимо віднести ся до них уважнїйше і простежити за їх дальшим ходом.

Був час, сповідає д. З., коли перед Поляками, чи власне перед керманичами полїтикою в краї, стояла альтернатива: з ким зручнїйше й користнїйше для Поляків бути в спілцї, чи з москвофілами чи з українофілами. Поляки зміркували тодї, що краще їм бути з українофілами і ось через що. В ті часи галицькі москвофіли „цїлком

Generated on 2015-08-02 18:17 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

піддали ся привабливій силї офіціальної Росії; в поглядах Каткова, в політиці Побідоносцева вони шукали вказівок для себе; до русіфікаторської політики в Польщі, до привертання холмських унїятів до православя вони ставили ся з отвертим спочутем". Одже не диво, що Поляки не могли „попустити, щоб прихильники войовничого московського державного націоналїзму мали вплив на становище справ в Галичинї". Навпаки, вони були заінтересовані в істнуваню противної ідейної течії, щоб стояла на заваді змаганням москвофілів звернули ся до українофілів. За се тепер Полякам доводить ся тяжко карати ся. „Під захистом Поляків, котрі в першій половинї минулого столїття мріяли про братерську спілку з українством для боротьби з Росією, — сповідаєть ся тепер д. Здзєховський в тяжкім злочинї Поляків проти Росії, — і при потуранню австрійської політики українство тепер взяло велику силу. Замість того, щоб дбати, як аби увійти у згоду з Поляками, українство накинуло ся іменно на їх з страшенною ненавистю. Галичина, сей південно-український „Пємонт", стала огнищем революційно-терористичного націоналїзму Хмельницького і ватажків гайдамацьких возвеличено було за національних героїв, а гайдамацтво признано за ідеал" (стор. 35). Д. Здзєховському пощастило навіть довідати ся про дальші заміри сучасного українського гайдамацтва. „Плян в Українців, — оповідає він, — був, здаєть ся, чи не такий: кинути ся спочатку на Польщу, як на менш дужого противника, подолїти її, в боротьбі з нею розвинути і зміцнити свої власні сили для того, щоб потім з більшою певністю в успіху, вжити сї сили на боротьбу з московським централїзмом, маючи на думці пануваннє на Україні (стор. 33). Усякі спроби Поляків увійти в якусь згоду з Українцями пішли марно. Та й знайти якийсь компроміс з Українцями — річ цілком безнадійна, бо галицька Русь се „обітованна земля пайдократії. Університетська і навіть ґімназіяльна молодь без упину тероризує суспільну опінію і самовластно роспоряджаєть ся долею народа". Побачивши що немає нїякої змоги знайти будь-який компроміс з „гайдамацькою" Україною, Поляки прийшли до думки, чи не краще їм буде подати руку т. зв. москвофілам (35 стор.). Тим паче, що придивившись до москвофілів, Поляки побачили, що вони не то що не страшні їм, а навпаки, люде вельми приятні. Насамперед — се елемент „консервативний і культурний", потім — з деякого часу самі хилять ся до Поляків, нарештї — і саме „русофильство" їх за останнї часи набуло зовсїм иншого характеру: вони „звернули увагу на росийський народ, якого вони не помічали по за росийсь-

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ким правительством; вони зрозуміли необхідність відродження Росиї і почали тямити, що воно станеть ся не на трупі Польщі, якої нїяка обрусительна полїтика не знищить, а в примиреню з Польщею" (ст. 36). Засїданнє в Краківськім Славянськім Клубі, присвячене русинській справі, д. Здзєховський вважає за факт історичної ваги, бо тут „вперше представники польської науки, лїтератури і полїтики однодушно висловили ся за слушність переміни полїтики що до москвофілів" (ibid.). На долю ґр. Потоцькому випало працювати в таку трудну епоху. Особисті сімпатії в його були до українофілів, але він як державний дїяч не міг потурати анархістичному заколоту, а з другого боку — не міг підбурювати проти себе, проти свого народу, проти австрийської монархії партію, котра проповідуючи культурну єдність з Росією, сполучила своє прямуванє з австрийським лойялїзмом" (ст. 37). Зрештою настав час виборів. „Вибори, — запевняє д. Здзєховський, — нїколи не відбували ся так спокійно, як за Потоцького. Він — каже автор, — вимагав від підлеглих урядовців безсторонности у відносинах що до партій. І дякуючи сьому, москвофілам пощастило обрати 18 своїх представників проти 13 українофільських. От за се і „українські фанатики покарали смертю намісника".

Таким чином А. Потоцький, що „мріяв про братерство Польщі з Україною, загинув як представник ідеї „польско-русскаго сближенія" (ст. 37). Смерть його, — каже автор, — „накладає на правительство монархії Габсбурґів моральний обовязок настановити замісць його заступника Поляка і такого, щоб провадив його ідею далї" (ст. 38). Поляки — на гадку автора, — в теперішнїй момент се той „цемент, якому судило ся звязати дві імперії (Австрію та Росію) культурно-історичною силою, що здатна допомогти зміцненю свободи і порядка на Сходї Европи і визволенню її з під геґемонії пруського мілїтаризма" (ст. 39.).

Ось яку схему українсько-польських відносин в історичнім минулім дає польський професор певним кругам росийського громадянства, на які вирахуваний орґан росийських „конституціоналїстів-ідеалїстів"; ось як він малює їм і характеризує українство в сучаснім його становищі і ось які перспективи встановляє на будучину, в надїї прихилити до їх частку росийського впливового громадянства.

Позіцію на якій стоїть пр. Здзєховский, добре видко, щоб до неї треба було прочищати ще стежку, а способи що до оборони її доволї зрозумілі, щоб їх треба було поясняти.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Та ні позіція д. Здзеховського, ні способи її оборони нас а ні каплї не дивують: видимо він, як представник польського суспільства, орґанїчно не може инакше поглянути на українство, инакше трактувати його.

Зовсїм инше приходить ся сказати з приводу статей про українство другого автора, — проф. Погодіна. Почав писати він про українство з недавнього часу. Як що не помиляємо ся, Холмщина спокусила його виступити в ролї публїциста про українські справи. Кажемо „спокусила“, бо д. Погодінови не слїд би було так необачно сього робити, не слїд би було завчасу „понуждати до труду свої руки“, щоб йти в люде з „плодами своєї недовгої науки“. Тим паче, що д. Погодіна, як ми пригадуємо собі, вже вчено. Не що давно його щось спокусило сказати кілька слів з приводу литовської чи латишської народньої лїтератури. І д. Лауденбах на стор. „Журнала Министерства Народнаго Провсвѣщенія“ довів йому, що він анїчогісенько не тямить в тім, про що взяв ся писати, а надто не знає істнуючої лїтератури предмета. Та видко, що для д. Погодіна „наука в лїс іде“. Не минуло й двох-трьох лїт, як він з таким же самим, а може ще навіть й гіршим науковим апаратом, заходив ся публїковати „плоди своєї недовгої науки“ про українство. В своїй статї „Холмскій вопросъ и украинское движеніе“ („Моск. Еженед“, № 16 за 1908 р.) д. Погодін нїби стоїть на цїлком добрім і правдивім ґрунтї., „Питанє про Холмщину, — пише він, — куди складнїйше, нїж се здаєть ся нашим представникам „русскаго населенія“ Царства Польського. Біда в тім, що вони зумисне заплющують очи на одну річ: люд Холмської Руси насамперед вважає себе за Українців і йому однаково чужі і Великоросіянин- урядовець, і пан-Поляк. Урядову полїтику що до справ національних і релїґійних автор гостро критикує. „Безумная политика обрусенія привела насъ къ утратѣ сотни тысячъ нашихъ единомышленниковъ“. Далї він такими словами характеризує головні культурні сили, на які гадав оперти ся уряд: „Политиканствующая церковь, воюющая школа, — вотъ то агрессивное положеніе, которое заняло в Холмщинѣ православіе“ (48 ст.). Коли так, коли люд на Холмщинї вважає себе за Українців і йому однаково чужі і Великоросийцї-урядовцї і Поляки-пани, коли „безумна“ полїтика обрусїння нїчого опріче величезної шкоди не причинила, то видима річ, що треба негайно і радикально улаштувати на Холмщинї справи так, щоб дати холмському людови змогу стати на ноги, треба розчистити ґрунт для розвою його національного життя і націо-

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нальної культури, треба розчистити поле для вільної дїяльности на користь народа інтелїґентним людям. А для сього наперед усього треба, щоб уряд зрік ся своєї марної і шкодливої праці — „обрушати“, щоб церква перестала „полїтикувати“, а школа щоб перестала „воювати“. Тим часом д. Погодін, добіраючи способу, яким би можна було улаштувати справу з Холмщиною, вигадав дивовижний рецепт. Щоб він не втратив свого кольору в перекладї, то ми подаємо його в ориґіналї. Д. Погодін, як відомо, рішучий противник віддїлення Холмщини, і шкодливість сїєї бюрократичної вигадки доводить так: „Пока всѣ толки о Холмской губерніи привели лишь къ одному результату, — къ возникновенію (?!) украинскаго теченія среди населенія Холмщины. Оно заявляетъ, что заинтересовано не въ образованіи новой губерніи, а въ томъ чтобы школы велись здѣсь на малорусскомъ языкѣ. Само по себѣ это требованіе естественно и должно было бы подлежать удовлетворенію. Скажу болѣе: чѣмъ дольше будутъ медлить съ введеніемъ родного языка въ низшую школу, тѣмъ большими трудностями будетъ обставлено разрѣшеніе все усиливающагося и обостряющагося украинскаго движенія“. Але поруч з сим подавши кілька фактів, що свідчать про матеріяльний і моральний зріст українства на Холмщинї, д. Погодін заздалегідь застерігає когось від небезпеки: „А въ какихъ формахъ ведется борьба „украинскими“ политиками, видно хотя бы изъ отношеній Львовской украинской печати къ убійству намѣстника Потоцкаго, человѣка, который употребилъ всѣ усилія, чтобы не раздражать ни одной народности и не дать перевѣса ни одной партіи (sic!!). Побѣда народно-русской партіи (противъ украинской) на недавнихъ выборахъ въ сеймъ вызвала со стороны этой послѣдней месть (sic!) намѣстнику Галиціи, котораго партія считала пристрастнымъ къ москалефиламъ и народно-русскому теченію“. По такому „легесенькому“ натяку на те, на що можна сподївати ся від українства, проф. Погодін далї каже: „Образованіе Холмской губерніи изъ населенія, національность котораго такъ намѣренно (?!) подчеркивается (ким?), вызоветъ такой взрывъ національнаго движенія, который при теперешнемъ положеніи Россіи можетъ имѣть для нея нежелательныя послѣдствія“. Свої несподївані міркування д. П. закінчує ще більш несподіваним фіналом: „Признавая въ принципѣ, что пробужденіе малорусскаго племени къ національной жизни не можетъ быть опасно для будущаго Русскаго Государства, когда оно достигнетъ широкой децентрализаціи, — я полагаю, однако, что теперь примѣръ Галиціи съ ея ярой, дикой борьбой партій

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

долженъ былъ бы удержать насъ отъ искусственнаго (!?) подогрѣванія украинофильства въ Холмщинѣ". На думку д. Погодіна „было бы самое разумное отложить вопросъ объ образованіи Холмской губерніи до того времени, когда улягутся страсти" (sic!). Щож до тієї боротьби, „которая кипитъ въ Галиціи, приводитъ здѣсь ко множеству насилій, по преимуществу со стороны украинофиловъ (sic!) и въ концѣ концовъ привела къ убійству такого незапятнаннаго человѣка, какъ покойный Потоцкій", то на неї „должна была бы обратить вниманіе наша печать. Кто сѣетъ вѣтеръ, тотъ пожинаетъ бурю", — многознаменно закінчує автор свою статю.

Відповідь на се д. Б. Кистяковський не забарив ся дати проф. Погодіну на стор. того ж таки „Моск. Еженед." в статї „Холмщина и Украйна" (чч. 19, 20). Він ясно довів д. Погодінови повну несправедливість і непевність його думок про українство взагалї і зосібна про небезпеку, якою воно загрожує державі і виявив що ся несправедливість і непевність поглядів д. П. залежить від того, що він цїлком нїчого не тямить в тім, що таке українство. Можна і треба було сподївати ся, що д. Погодін, скоштувавши такої науки від д. Кистяковського, покаєть ся і або зовсїм перестане писати про українство, або попереду, нїж писати, дізнаєть ся що воно таке. Аж вийшло не так. Д. Погодін не то що не покаяв ся і не зробив того, що йому слїд би було зробити, а навпаки, — незабаром виступив все в тім же таки „Моск. Еженед." з новою статею про українство під дивним заголовком: „Украинство и малорусскій вопросъ". („Москов. Еженед.", ч. 26).

З самого початку пр. Погодін коротенько відповідає д. Кистяковському на першу його увагу про суперечність між його конституційними поглядами і тією особливою позіцією, на якій він стоїть, коли роздивляєть ся українське питанє. Д. Погодін згожуєть ся цїлком з тим, що стоючи на конституційнім ґрунтї не можна противити ся національним змаганням, що правда, — в певних межах, — поки сї змагання „не зачіпають інтересів держави, як цїлости". На думку д. Погодіна домагання українського народа завести рідну мову принаймнї в початковій школї, здобути таке місцеве земське самопорядкуванне, за якого буде зауважено на національні потреби, нарештї навіть автономія України, „коли тілько вона буде потрібна народови," — сю фразу автор зумисне двічі повторяє, — не зустрінуть опозіції з боку „переконаних конституціоналїстів, що гуртують ся біля „Москов. Еженедѣльника". „Але як що тілько вони (перелїчені домагання) — каже автор, — мають

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на метї руйнованнє цїлости держави, то ми повинні бороти ся з ними до того часу, поки ся цїлість необхідна для сохранення й добробуту народностей з яких складаєть ся держава".

По сїй коротенькій, але дуже характеристичній для росийських конституціоналїстів певного круга, передмові, д. Погодін переходить до „разсмотрѣнія вопроса по существу". В основу свого „рзсмотрѣнія" він кладе три брошури, що вийшли останнїми часами: брошуру депутата Маркова „Die russische und ukrainische Idee in Oesterreich", М. Лозинського: „Польський і руський революційний рух і Україна" і нарештї брошюру, що видало бюро при Польський Народній Радї: „Die Ermordung des Statthalters Grafen Andreas Potocki. Materialien zur Beurteilung des ukrainischen Terrorismus in Galizien". д. Погодіну здаєть ся, що маючи в руках перелїчені три брошурки він і сам побачить і людям покаже українську справу з трьох ріжних „точекъ зрѣнія: русской, украинской и польськой". Спочатку пр. Погодін встановляє хронольоґічну дату, з якого часу почало ся українство. „Начала украинства приходится связывать, — каже він, — съ попытками польскаго общества отвлечь галицкое русское населеніе отъ симпатій къ Россіи". Встановивши таким дешевим коштом дату, пр. Погодін підпирає її авторітетним іменем Драгоманова, вихвативши з I т. його праць „Центръ и окраины" два рядки і приплївши їх нї к селу нї к городу: „Послѣ Садовой Поляки задумали попробовать привлечь на свою сторону „молодую Русь", заявивъ, что они не прочь сдѣлать уступки въ Галиціи „настоящей Руси", но не „Москвѣ". Далї пр. Погодін бере в руки брошуру д. Маркова і при світлї її розглядає українство „съ русской точки зрѣнія". Тут читач дізнаєть ся, як польська полїтика, починаючи з намісництва ґр. Ґолуховського з усїеї сили намагала ся віддїлити „малоруссовъ" од „великоруссовъ", як вона запопадливо ширила „сумасбродныя" ідеї Духіньского про монгольське походженє московського племени, як вона манила Україну обіцянками незалежного, самостійного істнування, як ширила твори Шевченка і національний український гимн: „Ще не вмерла Україна", і т. д. Одно слово „съ русской точки зрѣнія", на яку глядача чи читача ласково поставив д. Погодін, він може побачити, як Поляки необачно сїяли насїннє української крамоли, аж поки їх робота не дала багатих жнив, та зовсїм тільки не таких, на які вони колись сподївали ся. Подавши кілька прикладів до ілюстрації жорстокої боротьби, що провадить ся в Галичинї між Поляками та Українцями на ґрунтї національного

Generated on 2015-08-02 18:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

антаґонїзму, д. Погодін великодушно каже, що на його думку — дорікати за се не можна нї тій нї другій сторонї, бо в їх свої рахунки, а Українцї доволї „зубасті“, аби не дати Полякам зїсти себе живцем“. Але віддаючи те, що по заслузї належить ся українству в Галичинї за його працю на користь народа, пр. Погодін висловлює бажанне, щоб культурна праця українства, визволившись від свого полїтичного „налета“, набула собі ще більш серіозного характеру.

Виявивши стілько доброжичливости до українства, д. Погодін в ту ж мить каже: „Но въ томъ видѣ, какъ эта партія (?) дѣйствуетъ въ настоящее время, она врядъ ли можетъ разсчитывать на сочувствіе конституціоналистовъ въ Россіи“. Чому ж то так? А ось чому. Поставивши питанне: „какова ея (тоб-то партії) политическая цѣль“? — д. Погодін відповідає: „Ни автономія Малороссіи, даже ни федерація ея съ Россіей, а полная самостоятельность“. Але такій цїли не спочувають нї „русскія“, нї польські, революційні і соціалїстичні партії, тільки „анархисты близки по своему идеалу къ украинцамъ“, —каже д. Погодін і доводить свої слова цітатою вихопленою з брошури д. Лозинського. Поцітувавши знову нї к селу нї к городу д. Лозинського, д. Погодін пише слово „Итакъ“, і починає викладати думки про українство, до яких він дійшов якимсь дивним, що його й не збагнеш, шляхом думання. „Итакъ, — авторітетно каже д. Погодін, — цѣль украинства даже не самостоятельность Украины, а установленіе на всей землѣ (ого!) анархическаго строя и подготовка для этой цѣли соціальной революціи и разрушеніе института частной собственности“. По сїй тірадї д. Погодін запрохує читачів „вернуться къ исторіи“, — хоч перед сим він про історію і не згадував, — робить екскурс в сферу історії, оповідаючи, через що Північні Американські Штати відділили ся від Анґлії, згадує про Канаду та Австралію, про відносини між Португалією та Бразилією і ставить питанне: „Такъ же ли однако далеки связи, соединяющіе Россію великорусскую съ Малороссіей?“ Занесшись думками так далеко, натурально, що автор нїчого подібного тут не бачить. А що саме вважаєть ся д. Погодінови, про се ми скажемо його власними словами: „Мы замѣчаемъ здѣсь очень своеобразныя явленія. Наверху небольшая группа „украинской“ интелигенціи, которая стремится внести въ народъ идеалы, изложенные г. Мих. Лозинскимъ, а рядомъ съ ней и внизу массы, не помышляющія даже объ этихъ идеалахъ и, наоборотъ, проявляющія удивительное равнодушіе къ своей націона-

Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

льной жизни". На доказ дивної байдужности д. Погодін згадує про смерть „Украинской Старины" (очевидно автор мав на думці „Кіев. Стар."), про кореспонденцію в „Ділі" з Київа, в якій оповідається про повну байдужність серед громадянства до українських справ, і каже: „та навряд чи краще стоїть справа і в Галичині, де на останніх виборах до сойму Українці „потерпѣли большое пораженіе", бо замісць 30 кандідатів, як вони сподівали ся, їм пощастило обрати тілько 9. „А коли так, коли сами Українці мовляв д. Погодін не чують в себе ґрунту під ногами, то чи ж можна спочувати їх дїяльности в країні, до якої вони тільки но ще приторкнули ся, себ то в Холмщині, за яку в нас, власне і йде зараз суперечка". По таких міркуваннях д. Погодін знову безапеляційно констатує: „Итакъ, современная программа украинства нѣчто туманное, утопическое; итакъ, ихъ вліяніе на массы еще весьма невелико или даже падаетъ".

Покінчивши з програмою українства, д. Погодін звертається до тактики. І на питанне: „какова ж ихъ тактика?" — відповідає, що факти останнього часу „бросаютъ на нее яркій свѣтъ". А факти такі: в першу чергу замах на житє ґр. Потоцького, потім — депеша до жінки д-ра Левицького і т. д. і т. д. — все по рецепту пр. Здзєховського, — а надто преса, що „занялась восхваленіемъ и проповѣдью дальнѣйшаго террора". Намалювавши таку страшну картину якогось прирожденного нахилу в Українців до душогубства, пр. Погодін з жахом запитує: „Неужели и это все намъ надо переносить на почву Холмской Руси, благодаря радѣніямъ епископа Евлогія объ ея выдѣленіи въ самостоятельную единицу?" А що такий терор буде, в тім професор певен, бо вже й тепер з приводу його статей до нього надходять анонімні листи і автори їх пишуть, напр., таке: „Но я все таки убѣжденъ и вѣрю, что недалеко уже тотъ часъ, когда „забудетъ ся срамотня, давняя (а не „дивная" як здало ся професорови) година і оживе добра слава, слава України"...

З рештою ж д. Погодін такої думки про українство, що воно „съ установленіемъ въ Россіи конституціоннаго строя будетъ окончательно подорвано". Яким же способом д. Погодін прийшов до такого несподіваного переконання? А ось яким: доки „народні маси в Росії були в загоні, доки їх було позбавлено політичних і національних прав, доти протест в імя таких прав був річю натуральною і приваблював до себе людей. А як тілько „конституціонный строй — гадає д. Погодін, — признаетъ за Украиной права

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

на ту національную школу, въ которой нуждается народная масса, права на національную печать и самоуправленіе, тогда украинство потеряетъ всякій кредитъ въ народѣ". Доказ сього д. Погодін бачить в тім, що в Галичинї склала ся „новая, народно-русская партія", що звертаєть ся не до уряду росийського, як се робила „старорусская" партія, а до росийського громадянства. Всї симпатії професора на боцї сеї партії, бо в їй він бачить цїлу низку певних достоїнств. „Единеніе съ Россіей на культурной почвѣ, усвоеніе русскаго литературнаго языка, какъ языка великаго культурнаго соплеменника, славянская солидарность съ ними и съ всѣми другими славянами (въ томъ числѣ и съ поляками), при этомъ полная лойяльность въ виборахъ средствъ для борьби: вотъ та здоровая почва, на которой стала русско-народная партія, побѣдившая уже на послѣднихъ виборахъ Украинцевъ".

Нарештї, з огляду на те, що полеміка роспочала ся з приводу Холмщини, пр. Погодін вводить її в останнїй акорд: „Послѣ всего вышесказаннаго я думаю, — каже він, — что имѣю право повторить основную мысль своей статьи: отдѣленіе Холмщины отъ Царства Польскаго усилитъ украинскую агитацію въ народѣ, дастъ ей почву, и будетъ вредно прежде всего не для Польши, а для самой Россіи... Дружное единеніе съ малорусскимъ народомъ, національныя требованія котораго должны быть уважены, — одно; созданіе же благопріятной почвы для проповѣди анархіи, которую ставитъ своей задачей современное украинство, — другое. И врядъ ли мы должны поддерживать эту затѣю".

Такий зміст статей про українство в „Моск. Еженед.". Свої уваги до їх ми подамо вже иншим разом.

Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

ВАСИЛЬ ПАНЕЙКО.

За границею.

(Трохи песимізму що-до турецької конституції. — Всесвітна політична ситуація: анґлійсько-нїмецьке ворогованнє, відродженє Азії, контрреволюція в Персії, визвольний рух в Індії. — З культурного житя: Смерть Фрідріха Паульзена і кілька слів про його славу в галицькій українській суспільности).

Хоча при кінцї останнього нашого заграничного огляду перед двома місяцями ми й заповіли в сїм оглядї занятись нїмецькими унїверситетськими справами, то таки не доведеть ся сим разом виконати те приреченнє. З уваги на цїлий ряд більше або меньше несподїваних подій, котрі недавно пролетїли над народами й державами та непереможною силою захопили нашу свідомість, треба навіть такі інтересні з культурного боку справи, як відносини в унїверситетах Нїмеччини, лишити до слушного часу, а занятись саме тими, згаданими висше подіями дня.

Розуміють ся, на першім місцї стоять тут події в Туреччинї. Оповідати їх хід — річ зайва: щоденна преса не вгаває кождої днини приносити нам що-раз нові вістки, що-раз нові сензації. Тай всяких „загальних поглядів“ на вагу й значіннє турецьких подій не хибує. Особливо-ж се можна сказати про такі „загальні“, „історичні“, „соціольоґічні“ огляди, котрих автори в труби великі трублять, наділяючи події в Османській державі першорядним всесвітно-історичним значінєм. Нам велять вірити, що ся турецька революція, се не звичайна в орієнтальних державах палатна революція; се не військовий вибух, котрий віддає власть у руки нової партії. Ся революція — так бодай думають про неї навіть не надзвичайні оптимісти — рівняєть ся тим великим буржуазним революціям, які стоять на зворотних пунктах анґлїйської, французької, нїмецької історії, рівняєть ся перевороту, який в 1905 роцї потряс основами найбільшої держави на сходї Европи. Вона, ся турецька революція, має бути результатом крайних суспільних противенств поміж міщанством із його союзниками, селянами, ремісниками й пролєтарями, та абсолютистичною, феодально-бюрократичною властю. Оклик радости пішов по всїх свободолюбивих кругах европейської суспільности: се-ж упала остання твердиня евро-

Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

пейського самовладства. Оклик радости пішов по всїх миролюбивих европейських кругах: се-ж усунулась одна з найнебезпечнїйших причин европейської війни. І ми хочемо вірити тим запевненям про Велику турецьку Революцію, хочемо тїшитись усїми можливими її всесвітно-історичними наслїдками для поступу людства, та — памятаючи слова одного з лїпших знавцїв східних народів, котрий радить усякому, хто висказує свою думку про турецький переворот, висказувати ту свою мудрість у скромній формі та не без важних застережень, — тямлячи се, хочемо пригадати тут декілька моментів, пригожих — коли не защіпити песимізм у турецьких справах, то в кождім разї трохи остудити надмірне одушевлене та безкрайні надїї, що обхопили богато з-поміж нас із приводу революції й конституції на Балканським півострові.

Доконалось там усе дивно швидко й гладко. Осередок руху був у Македонії, головно в монастирськім санджацї. Проводирі, здебільша офіцири, навязали спершу зносини з мальконтентами в Царгородї; потім вони перейшли Босфор і знайшли союзників у Малій Азії. Все приготовлене як слїд. У Македонії, Царгородї, Малій Азії конституціонїсти мають захопити в свої руки найвисші військові команди; сотня офіцирів увійшла вже до султанської палати, щоб убити султана й проголосити конституцію. Одначе, як се звичайно в таких заговорах буває, ненадїйний припадок приспішує події. Нїязі-бей, один із монастирських проводирів попадає в підозрінє; його мають увязнити; перед султанськими органами він із одним віддїлом жовнїрів утїкає в гори. Иньші жовняри відказують ся проти нього виступити. Офіцири в Малій Азії відказують ся йти з військом до Македонії. Султан дріжить і питаєть ся, чого їм треба. Відповідь: свободи! Та заки ще в султанській палатї спроможні рішити ся, Нїязі-бей на чолї тисячної юрби вертаєть ся до Монастира. На стрічу йому з окликами радости йде військо, цїла людність — Турки, Болгари, Греки. Серед величезного одушевленя народньої маси й війська на арматї серед стягів свободи проголошуєть ся конституція. Потім уже й султан рішаєть ся. Через одну добу кровожадний султан перероджуєть ся в „батька народів“. Він приймає назад конституцію з 1876 року, проганяє нелюбих народови мінїстрів, присягає на свободу та взиває своїх підданих „дальше мирно працювати“. Та рух ширшає більше й більше. Народнї маси заворушились до дна. Царгород бачить кождої днини безконечні маніфестації на европейський лад, масові мітінґи, промови, проклямації. В Македонії доконують ся неймовірни речи:

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Турки, Болгари, Греки обнїмають ся в дружнїм одушевленю. Ватажки грецьких, болгарських, альбанських банд спускають ся з гір; турецькі офіцири витають їх, уладжують їм у привіт бенкети. Знаки на небі й землї показують, здаєть ся, на те, що повстанє військове перейшло в буржуазну революцію „третього стану“.

Тільки-ж — саме в ту хвилю виступають поважні сумнїви: чи є в Туреччинї під таку революцію доволї трівкий і широкий суспільний підклад? Чи стороництво, котре дало товчок до руху, може числити на трівку підпору в масах? чи серед тих мас, захоплених на хвилю кличами волї, рівности, братерства, по правдї не дрімає сила, яка, коли розвинеть ся, може виявити грізну небезпеку саме для здїйсненя — не повного, а бодай релятивного — здїйсненя тих домагань — волї, рівности, братерства?

У відповідь на ті сумнїви перекажемо тут зміст уваг, які на сю тему помістив постійний референт турецьких справ в одним із найповажнїйших віденських журналів.[1]).

Звернувши увагу на надмірний оптимізм, який слїдно в таксованю турецьких подій европейською пресою, той знавець Туреччини і здеклярований прихильник її конституції каже, що оптимісти не доцїнюють ваги нового й могучого фактора, котрий разом із конституційними порядками дїяльно виступив на чоло балканської полїтики та спроможний знївечити велику часть мрій про національний мир і конституційну рівність на Балканськім півуострові, а зосібна в межах османської держави. Сим фактором — турецька нація, котрої сили дрімали під абсолютизмом та котра тепер може полїтичне житє на цїлім Балкані повернути в бік тим більше несподіваний, чим очевиднїйшою річю виявляєть ся, що елєментови ферменту в турецькім заворушеню, молодотуркам, обєктивно годї признати поважнїйшу ролю, нїж тільки ролю хвилевого товчка, фактора саме того полїтичного ферменту.

Молодотурки, під котрих фірмою вводить ся нова доба в Туреччинї, нє мають по правдї нї орґанїзацій, нї сили, нї провідників, нї довіря серед мас доволї на те, щоб на довший час зберігти в своїх руках провід цїлого руху. В тім дїлї велика частина заграничної преси зовсїм помиляєть ся, вона бачить у ферментї конструктивну силу, коли надїляє молодотурків здібністю до трівких реформ тай думає, що імпортована з Західньої Европи молодотурецька проґрама спроможна через ніч сотворити нову Туреччину,

[1]) Österreichische Rundschau, XVI том, 4 випуск за сей рік.

Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

знівечити споконвічну турецьку народню вдачу, заперечити закріплений від віків турецький політичний світогляд і порядок. Аби трохи яснійше глянути на положенє в Туреччинї, треба перш усього знати, яку ролю в цїлім переворотї відограла й грає турецька армія. Вона, не дивлячись на противні заяви молодотурків в інтервю з европейськими журналїстами, за малими виїмками таки не стоїть у молодотурецькім таборі. В противенство молодотурецьким висказам, що більшість людности і загал армії молодотурецькі, треба перевести принціпіяльну ріжницю між мальконтентами, котрі терпіли під системою Абдуля Гаміда і бажали собі її зміни, та свідомими членами партії реформ. Останнї трублять urbi et orbi, що в Туреччинї мусять тепер здїйснитись гасла свободи, рівности, братерства, рівноправности всїх народів, рас, релїґій. Одначе справдїшня, подавляюча більшість сюди не належить; вона зложена з всїляких мальконтентів, рівно невдоволених гаразди Гамідівської системи, як чужих західно-европейським реформам. Сюди належить армія, де наслїдком поганої адмінїстрації накопичились цїлі гори невдоволеня. Тут містить ся ядро національної свідомости магометанського турецтва, яка не могла була розвинутись під навіяною чужинецькими впливами абсолютистичною політикою. Не вигляди на культурні реформи, пропаґовані молодотурками, наклонили армію підперти молодотурецькі домаганя, а бажанє розвинути приспану силу турецької нації та звільнити її від чужинецьких впливів. Турецька армія, яка серед усїх своїх матеріяльних і моральних злиднїв не втратила ще національних традицій колишньої турецької мілїтарно-державної слави, мріла про ту хвилю, коли султанське правительство висвободить ся від безконечних протестів, реклямацій, домагань із боку заступників чужих держав та здобуде собі бодай частину колишньої поваги. Що до сього нездібний абсолютистичный султан, повний недовіря і страху супроти своїх підданих, і разом із тим надмірно уступчивий і покірний перед чужими амбасадорами, про те нїхто не сумнївав ся. Тож — домагатись конституції, помогти вибореню конституції, котра піднесе авторітет османської держави, уявлялось всїм свідомим репрезентантам націоналїстичної ідеї в армії дїлом національним і патріотичним. Одначе конституція в тім розуминю, се не рівноправність для всїх горожан держави, котрі в рівній мірі малиб нею покористовуватись, — се акт, котрий мав би розпутати національну енерґію ісламських Турків, дати Туркам безумовну перевагу в Туреччинї та звільнити турецьку державу від деяких „реформ“ із боку чужосторонніх правительств.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І солїдарно стоїть за армією в тім дїлї велика більшість Турків. Армія сконцентрувала в собі всю національну силу та, як що досї не чуємо про нїякі надужитя солдатства проти людности, то се безсумнївний доказ, що турецька армія, при всїх її недостачах і цїлім її занедбаню, все таки обвіяна ідеальним подувом, який держить її в рамах дисциплїни. Роля армії в концентрованю національних сил ще й тим облекшена, що виставлені молодотурками реформаторські домаганя в очах могаметанських правовірів їх певно не реклямують з корисного боку. Можна здогадуватись, що аналоґічно до патріотичних по свойому „справдїшньо-русских“ виступлять незабаром, або вже виступили „справдїшнї Турки“ з кличем консервативної національної концентрації та з вороґованєм до всяких лїберальних, культурно-проґресивних течій.

Коли проминеть ся перше парляментарне опянїнє, тодї треба буде числитись із противенством між розбурханою турецькою енерґією та лїбералїзмом, яким нинї гомонять улицї та який хоче дати ріжні права з Турками всяким Вірменам, сербським, болгарським, грецьким христіянам, котрі були ще недавно найлютїйшими ворогами турецької держави. Балканська полїтика европейських держав мусить з того часу числити ся з новою, давно призабутою силою, з турецьким націоналїзмом, — та полїтика, яка ще кілька місяцїв тому брала всякі болгарські, грецькі чи иньші ватаги більше під увагу, ніж турецьку націю.

Після театральних сцен братерства між турецькими офіцирами і всїлякими не-турецькими ватажками ввижало ся декому — головно з соціялїстичних письменників, — що ось то аж у Туреччинї дістане Европа й весь світ приклад і взірець, як можна й треба розвязати національне питанє. Те, чого не зуміли зробити ні австрійські, ні росийські полїтики, зробили буцїм-то одним замахом молодотурки: полагодили національні спори. Кобито Аллах таке дав, аби се була справдїшня правда! Коби-то скептицизм у тій справі виявив ся як найскандальнїйше неоправданим! Бо скептицизм той велить нам побоюватись, що молодотурецька проґрама рівноправности народів і племен буде зустрічатись із тим більшими перепонами з боку турецького загалу, чим ранїйше будуть здїйснені такі примітивні і популярні домаганя, як прогнанє ледачих урядників, що крали публичне добро, свобода слова й друку, скасованє тайної поліції, що дошкулила загалови, усуненє розбишацьких Альбанців із султанської палати, спиненє чужосторонніх реформ. По здїйсненю тих популярних кличів покінчить ся по

Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

всїй імовірности молодотурецька популярність. Бо дальші пункти молодотурецької програми домагають ся, щоб магометаньске турецтво зрезиґнувало з тих привилеїв супроти „іноплемінників“, якими Турки споконвіку покористувались.

Як усе те взяти під увагу, то не треба вдавати з себе божим духом навіщеного пророка, щоб бачити завязку будучих довголїтних, важких спорів там, де хвилевий оптимізм хоче бачити кінець національної, полїтичної, суспільної й релїґійної недолї в найбільшій державі Балканського півострова. Тай не збільшить ся наша віра в міжнароднїй мир на Балканї, коли пригадаємо собі, що цїла ватага дрібних балканських королївств і князївств здавен-давна острила собі зуби на турецькі території та лелїяла приємні мрії про недалекий „розбір“ гнилої Туреччини. Вже перші виступи нової великої балканської прі пролїтають в депешах... Богато простору для здогадів і дипльоматичного остроумства стоїть перед усяким, хто забажав би рішати питане, чи супроти зміненої ситуації балканська дипльоматія здужає покласти всяким мріям і бажаням, чи годовані цїлими десятилїтями велико-державні апетити виллють ся в якийсь війнї omnium contra omnes за клаптики балканської землї під турецькою владою.

Щоб знайти для подїй в Туреччинї місце в сучаснім всесвітно-полїтичнім укладї, повернемось тепер до фактів із обсягу т. зв. світової полїтики.

„Нїмецько-анґлїйське противенство — так пише згаданний вже нами в однім із сих оглядів льондонський кореспондент і полїтичний співробітник наукового орґану нїмецької соціяльної демократії [1]) — належить до тих кількох основних фактів, коло явих обертаєть ся сучасна полїтична історія. Другий такий факт — пробудженє Сходу“.

Противенства всїх держав світа тепер служать анґлїйським і нїмецьким дипльоматам на те, щоб собі взаїмно робити трудности та одні одним не позволяти цїлу свою увагу й силу сконцентрувати проти головного соперника. Як досї, то англїйські полїтики в тій грі мають верх. Вони прослїдили на картї земної кулї всякі можливі стратеґічні й економічні стремлїння й противенства Нїмеч-

[1]) M. Beer: Die weltpolitische Lage. („Die Neue Zeit“, № 43 за 1908 рік).

Generated on 2015-08-02 18:20 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

чини та з усіх боків подбали про те, щоб своїм соперникам підставити ногу. З осібна-ж їх очі звернені на франзусько-нїмецьку й славянсько-нїмецьку ворожнечу. Анґлїйська дипльоматія договорами, умовами, зїздами що-раз більше огню докидає до тих спорів. Щоб заострити і так уже рішуче противенство між Франціею й Нїмеччиною, Анґлія прискорила французько-нїмецький конфлїкт у Мароко, конфлїкт, із котрого по всїй імовірности зародить ся нове „східнє питаннє". Та мароканська авантура, в яку — на превелику радість анґлїйських імперіалїстів — впленталась Нїмеччина, ще розмірно дрібниця супроти успіху анґлїйської полїтики в її протинїмецькій акції на Балканї. Дїло тут таке:

Австрія, союзник і аванґард Нїмеччини, заповіла перед кількома місяцями будову „новобазарської" залїзниці, котра звязалаб нїмецькі й австрійські залїзничі лїнії зі східнїми залїзницями, головно-ж із нїмецькою баґдадською лїнією. Плянована залїзниця мала йти через територію Туреччини, з котрою нїмецька дипльоматія від років удержує як найкрасші зносини, використуючи турецько-росийськє ворогованнє. Якби Австрія була приступила до будови званої залїзниці самостійно, не в ролї найтїснїйшого нїмецького союзника, справа певно не булаб викликала великої сензації і опозиції. Ще найбільше противила ся-б була тому плянови Італія, котра змагаєть ся захопити береги Адріятики. Одначе проти Австрії, як союзника Нїмеччини, підняв ся крик у Льондонї, Парижі, Петербурзї: розпочинаєть ся похід Нїмцїв до Солуня, на Еґейське море, до Малої Азії! Союз із Нїмеччиною вийшов на шкоду австрійській полїтиці. Зрозуміла річ, що на всякий випадок конечною умовою, щоб Австрія могла вести залїзницю через чужу македонсько-турецьку територію, являєть ся слаба Туреччина тай невпорядкована Македонія. Скріплена конституцією осьманська держава тай автономія Македонії відобралиб Австрії спроможність будувати новобазарську залїзничу лїнію. І саме тут заважила анґлїйська рука. Зріст економічних і полїтичних інтересів Нїмеччині в Туреччинї йшов у парі зі зростом анґлїйського одушевлення для турецьких внутрішних реформ. Коли в 1903 роцї Нїмеччина дістала концесію на побудованє баґдадської зелїзниці (від Босфору до Перського заливу), а Австрія вела з Росією переговори про македонські реформи, Анґлія розпочала піклуватись турецькими реформами тай підпирати їх морально й матеріяльно. Втягнувши Перський залив у сферу своїх впливів, анґлїйське правительство протягом кількох років працювало над спаралїзованнєм нїмецьких пля-

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

нів на близшім Сході. З одного боку анґлїйські дипльомати не переставали намовляти Австрію кинути нїмецький союз та порозуміти ся з Анґлїєю, з другого боку вони втягали Росію в сїтку своїх планів: зїзд Едварда з царем в Ревелї був завершенєм тої акції. Та рівночасно з тим на Балканї Анґлія напирала на султанське правительство, щоб переводило реформи в цїлїй державі, головно-ж у Македонії, підпомагала молодотурецькі змагання до конституції, заходила ся придбати собі симпатії балканських Славян усякими способами, між и. дипльоматичним пляном автономії Македонії. Союзниця Анґлії, Росія, з помічю Анґлії назад здобула собі свою традиційну ролю опікуна південних Славян. Серед славянських народів Австрії (з виїмком Українців) підняв ся за посередництвом Росії новий протинїмецький рух, котрий має вплинути на австрійську дипльоматію, щоб виступила з дотеперішної дружньої зависимости від Нїмеччини. „Неославянський рух“ із усїми його торжествами, зїздами, конференціями, парадами входить ось так у протинїмецькі комбінації анґлїйської політики. Зручним економічним маневром зуміла ся політика в останніх часах утруднити Туреччині оплачувати Нїмцям кільометрові ґарантії за баґдадську залїзницю тай сим обнизити користи Нїмеччини з тої залїзниці. Рівночасно сотворила Анґлія турецькому правительству жерело доходів, призначених на реформи в Македонії.

Попри те анґлїйські руки не переставали підпирати конституційні змагання молодотурецького руху. Його успіхи показались скорше, далеко скорше, нїж навіть найбільші оптимісти серед анґлїйських дипльоматів могли мріти. Туреччина дістала конституцію тай разом із тим вона скріпилась, її-ж податливість у відношеню до нїмецько-австрійських дипльоматів очевидно обнизилась. Анґлїйські дипльомати можуть привитати себе з успіхом і ненадійно швидким щастєм.

Другий, сучасний нам процес всесвітно-історичного значіня, се пробудженє Сходу. Новітнїй европейський імперіялїзм, так як і старинний — македонський і римський імперіялїзм, розворушив консервативні країни й народи Азії. Тільки-ж впливи новітнього імперіялїзму пішли далеко глибше, нїж старинні, македонські й римські впливи. Азійські народи входять в обсяг европейського економічного житя, вчать ся користувати ся европейською технїкою, втягають ся в европейські культурні інтереси. В їх соціяльній будові

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

доконують ся небувалі переміни. Вже від десятків лїт говорять Японцї духовою мовою Европейцїв; Хінцї, Індійцї, Перси й Араби починають також нею говорити. Полїтична й економічна самоуправа, особиста свобода, парлямент, національність, природні науки починають Азіятів так само цїкавити, як вони цїкавили Европу з-перед кількох столїть, проганяючи з неї середньовікові погляди. Азія видвигаєть ся на наших очах із сумерків свойого середньовіча. Перемога Японії над Росією підбадьорила азійські племена та прискорила їх рух наперед. Японські еміґранти домагають ся рівноправности в північній Америцї; Індійцї з більшою силою наперлись розбити пута анґлїйського володїня; Перси здобули собі конституцію. В магометанськім світї зародив ся фермент, який ще глядає собі за ясною метою. Се відродженє Азії доторкнуло в першім рядї Анґлїю, далї Росію, Францію: їх пановане в Азії звязане зі збереженєм status quo серед азійських суспільностий. З уваги на те анґлїйсько-французько-росийське порозуминє в азійських справах показало ся явищем неминучим. І там, на азійській землї против - ником сього порозуминя виступила Нїмеччина, котрої цїсар манїфестуєть ся як приятель калїфа й турецького султана, союзник ісламських народів. Найбільше загрожена там Анґлїя. Заворушилась анґлїйська Індія, близько 60 милїонів могаметанцїв під англїйською владою піднїмаєть ся до національної самосвідомости, союз із Японією загрожений ворожнечою британських кольонїй і Канади проти Японії.

Спільний інтерес Анґлії, Росії й Франції вимагав, щоб у Азії взяла верх контрреволюція. Перша потерпіла на тім Персія. Від двох десятків лїт ривалїзують там Росія й Анґлїя. Під покровом Англії розвинув ся в Персії конституційний рух, котрим Анґлія думала спершу зашахувати росийську аґресивну полїтику. Відгомін японських перемог тай російської революції відбив ся в Персії скріпленнєм лїберальної течії; старий шах на склонї свойого віку згодив ся на конституцію, — все те з підмогою Анґлії. Одначе часи швидко змінялись — у Персії, Росії й Анґлії. Новий шах показав ся лютим ворогом конституції; зріст контрреволюції в Росії додав перським реакціонерам відваги. Наполохані магаметаньским відродженєм лїберальні анґлїйські полїтики перестали одушевлятись перською конституцією, не схотїли далї її протеґувати та пішли на порозуминє з Росією. Остання-ж тільки того й ждала. Її поміч так осмілила шаха, що він не завагав ся в червні с.-р. збомбардувати нелюбий його серцю парлямент-меджілїс.

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Конституційний рух у Персії не зістав ся без впливу на протианґлїйську опозицію в Індії. Виховані в анґлїйських школах пенджабські й бенґальські Індійцї підняли голову на зборах і в пресї. Знанє анґлїйської мови дало їм приступ до скарбів анґлїйської полїтичної лїтератури. Мільтон, Льок, Міль дали Індійцям арґументи в боротьбі проти бюрократичного режіму Анґлії. Повага індійської інтелїґенції так швидко росла серед мас, що Анґлїйцї, котрі вважали собе за висші єства, раптом побачили, що людність починає до них відноситись із меньшим, нїж ранїйше, респектом. Особливо великий страх обхопив анґлїйських урядовцїв і плянтаторів у маю 1907 року, на 50-лїтнїй ювилей індійського повстаня з 1857 року. Анґлїйцям здавало ся, що на їх голови впаде страшна, добре підготовлена революція, яка знївечить анґлїйське панованє в Середнїй Азії й захитає цїлою полїтичною силою Великої Британії. Побоюваня показались далеко не оправданими. Бо тільки дрібна частина індійських реформістів бажає собі вповнї скасувати анґлїйське панованнє. Більшість домагаєть ся для Індії тільки такого правно-державного становища, яке мають самостійні анґлїйські кольонїї — Канада, Австралїя, південна Африка. Їх проґрама: економічна й адмінїстраційна самоуправа. Одначе — річ доволї звичайна — пануючій клясї або нації кожде домаганє з боку підвластних видаєть ся спершу революційним. У першу мить бритійське правительство люто накинулось на індійський рух, — пішли увязненя редакторів, аґітаторів, проводирів. Молоді Індійцї відповіли на репресії динамітовими бомбами. Одначе як в Індії ще не вибухнула формальна революція, так нема там ще й формальної конституції. До нинїшнього дня там нервозна аґітація й неменьш нервозні зусиля проти неї.

Тако-ж в Египтї йде сильний і добре орґанїзований національний рух, котрого мета — звільнити країну від анґлїйських і турецьких впливів.

Аби уговкати паніслямський рух, Анґлїя поспішилась порозуміти ся з Росією про середню Азію, покинула ривалїзувати з Росією в справі Персії тай полишила перських конституціоналїстів їх долї. Відродженє Азії так захитало свобідною Британією, що вона рішилась на спілку з французькою републїкою й росийською реакцією підняти в Азії контр-революцію. Бо й Франція ворожим оком глядить на рух до реформ у французькій Індо-Хінї тай береть ся за реакційну, протиконституційну акцію.

Одначе навіть найзавзятїйша контр-революція не в силї при-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вернути первісні відносини. Можна приняти за річ певну, що азійське політичне відродженне не спинить ся, а тільки опізнить ся від колод, киданих йому під ноги европейською реакцією. Результатом тої боротьби противних сил будуть імовірно умірковано-ліберальні політичні порядки. Ні царське ні шахське ні анґлійське правительство не здужають привернути status quo з-перед революції. Росийська дума вдержить ся, перський меджіліс вирине в новій формі, британський уряд згодить ся на свобіднїйшу місцеву самоуправу в Індії: сього сподіватись позволяють нам факти, які нам мало не кождий день приносить із Сходу, сього надіятись велить нам анальоґія поміж азійськими подіями та подіями з европейської історії, і то недавньої історії.

На всякий випадок нитки великої політики, в Азії і Европі, держить тепер у своїх руках Анґлія. Практичний розум і досвід примусив її дипльоматів підпирати визвольні рухи на південнім сході Европи тай рівночасно перепиняти такіж рухи в Азії. А мета сих широких заходів: зберіґти геґемонію анґлійського народа й британської держави в великій части земної кулї тай забезпечити її перед грізним соперником — Нїмеччиною.

Полишаючи на инший раз перегляд явищ культурного і суспільного житя Зах. Европи, сим разом долучимо до нашого політичного огляду маленьку поминку з культурної сфери.

У пору, коли нїмецьким політикам приходилось рішати, чи Бісмаркові виїмкові закони проти соціяльної демократії мають далї обмежувати горожанські права великої части нїмецького народа, чи мають уступити ся перед законною рівністю,—одним із письменників, котрі рішучо виступали проти виїмкового Бісмаркового закону, був почитатель Бісмарка й прінціпіяльний противник соціялістів, проф. Фрідріх Паульзен. У половинї серпня с. р. він помер серед своєї ученої й учительскої дїяльности на катедрі фільософії й педаґоґії в берлїнськім університеті. Споминути імя Фрідріха Паульзена з-поміж імен цїлого ряду нїмецьких ученых і дїячів, котрі в сїм роцї кинули сей світ, маємо обовязок в українськім журналї раз із уваги на розмірно доволї велику скількість перекладів і популяризацій його писань у Галицькій Україні, та з уваги на кривду, заподіяну яскраво одностороннїм вибором саме тих перекладів добрій славі Паульзенового імени серед вольнодумної частини галицько-української суспільности. Про останнє скажемо низше кілька

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

слів; перше зупинимось коротку хвилину на особі й дїяльности покійного професора.

Як фільософ, він не зіставив по собі ориґінальної системи. Він був еклєктиком: у метафізицї признавав ся до навіяного позитивізмом ідеалїстичного монїзму, в етиці до свобідно-лїберальної теорії загального добра. Може саме його еклєктичне становище дало йому спроможність написати знаменитий „Вступ до фільософії“ [1]). Прозору ясність викладу показує його дво-томова „Етика“ [2]). Чудовим полемістом проти матеріялїстичної заскорузлости Геккеля й схолястичного заслїпленя католицької клєрикальної фільософії він виявив ся в збірцї „Philosophia militans“ [3]). В книзї про Канта [4]) він в супереч поглядам новокантіянцїв (головно Когена) доказував, що Кант був не тільки визначним критиком пізнаня, а й метафізиком.

Одначе не в фільософічних писанях Паульзена найважнїйші твори його ума. Епохальний його твір, се історія науки в нїмецьких школах і унїверситетах [5]). Смілими поглядами, висказанними в тім творі та в иньших наукових і публїцистичних писанях, стягнув П. на себе закиди й докори з боку тих, котрим невигідні були висновки його дослїдів та котрі по його урядовім становищі й загально-полїтичнім умірковаиім світогляді сподївались уже тільки правовірности й безумовного леґітимізму. Але до чогось такого П. не був здібний, тим меньше здібний, що він не вмів заперти ся в рамки своєї професорської дїяльности, а живо займав ся культурними й полїтичними питаннями дня тай на право й на лїво, правительству, опозиційним партіям, а навіть своїм фаховим товаришам не вагав ся говорити те, що вважав за слушне й правдиве. Полїтичним і суспільним радикалом Паульзен нїколи не був, одначе вже його сміливі виступи в оборонї горожанських прав соціяльних демократів перед безправством Бісмарка та в оборонї чистоти науки перед католицько-клєрикальними забаганками в сферї фільософічних дослїдів і практичної полїтики, ті його мужеські виступи обезпечують його перед клеймом патентованнаго реакціонера чи навіть клєрикала, яким його імя зазначене серед галицької украïнської суспільности.

---

[1]) Einleitung in die Philosophie (1892).

[2]) System der Ethik (1889).

[3]) Gegen Klerikalismus und Naturalismus (1901).

[4]) У Фромана „Klassiker der Philosophie“.

[5]) Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deustchen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Miittalalters bis zur Gegenwart (1899).

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Де жерело того хибного осуду Паульзенової дїяльности?

В посмертній згадцї, присвяченій покойному П., віденський професор Єрузалєм, між и. пише: „В останнїх роках Паульзен у полїтичних і моральних справах публїкував инодї думки, які поражали мене своїм філїстерством. Також у його наукових творах, поруч знаменитої енергії й теплоти, знаходжу деяку обмеженість виднокруга. Психольоґічне зясованє сього явища зіставляю людям, котрі особисто близько того мужа стояли".

Стільки Єрузалєм. І повну слушність наведеним його словам мусить признати той, хто розглянеть ся тільки в величезній частинї перекладеного на нашу мову й спопуляризованого по нашому вибору з Паульзанових писань. Сей вибір зроблений з такої фатально-калакунської вихідної точки, що необзнайомлений близше з Паульзеновою дїяльністю галицько-український читач, не маючи для свойго осуду про того ученого иньших його писань, крім вибраних і перекладених на нашу мову, розширяє висказану висше Єрузалємову думку про деякі Паульзенові твори на цїлу його особу й дїяльність.

З того пішло, що Паульзен має в нас незаслужену славу назадника, і то войовничого назадника й теоретика калакунства. Чим ся слава більш безосновна, тим більша кривда дїєть ся Паульзеновому імени.

Нехай же сих кілька рядків зістанеть ся тут у память визначного нїмецького професора й характерного чоловіка, котрого імя й умові плоди звязані з нашою країною нитками — може не дуже сильними й не зовсїм простими, та на всякий спосіб — численнїйшими, нїж імена й творчість багатьох, навіть визначнїйших від нього нїмецьких учених і дїячів. І підписанний радував ся-б, як би сї рядки зрегабілїтували те імя від незаслуженої слави назадника й правовірного реакціонера в очах тих наших людий, котрим такої регабілїтації потреба в відношеню до особи й імени пок. Фрідріха Паульзена.

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

БІБЛІОҐРАФІЯ.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, наукова часопись, присвячена передовсїм українській історії, фільольоґії й етноґрафії, виходить у Львові що два місяцї під редакцією Михайла Грушевського. Рік XVII, т. LXXXIV, 1908, кн. 4, ст. 244.

Українська історія в сїм томі Записок заступлена розвідкою д. Мирона Кордуби — „Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею“. Автор на підставі головним чином недрукованого досї матеріялу, зібраного ним у віденськім державнім архиві та московськім архиві (Мин. ин. дѣлъ), докладно оповідає мало освітлену досї справу з посольством від австрійського цїсаря до українського гетьмана Богдана Хмельницького з метою нахилити його до миру з Польщею. Розвідка ся, не дивлячи ся на свою спеціяльну тему, може бути цїкавою і не для спеціялїстів, особливо через те, що при читанню її вони лїпше зможуть уявити собі державний характер гетманської власти. За сею розвідкою йде продовженнє студії д. Стефана Томашівського — „Угорщина і Польща на початку XVIII в.“; тут уміщено розділи II—IV; між иншим в розділї другім гарно представлено причини розкладу та упадку польської держави, головним чином соціялно-полїтичну основу сих прояв.

З дальших трьох розвідок — „Травестована Енеїда Міхелїса“, написав Ярослав Гординський; „Іван Вагилевич як проповідник, причинок до зносин Галичан з Росією перед 1849 р. і до історії української проповіди“, подав Ілярiон Свєнцїцкий; „Авторство Марка Вовчка“, подав Василь Доманицький — особливо цїкаві дві останнї. В першій оповідаєть ся про пробу двох дїячів галицького відродженя — Вагилевича та Головацького — видати збірник церковних проповідей для російської України. Сею пробою вони „найкраще доказали своє зрозумінне культурно-національної одности австрійської й російської України. Що сей замір не удав ся, винно те, що один з них замість звернути ся до суспільних дїячів, своїх закордонних знакомців і приятелїв, заблудив в круги чиновництва, яке ввічливо сховало цїлу справу до архиву“. І справдї, з „Дѣла о рукописи составленной Австрійскимъ подданнымъ Уніатскимъ Священникомъ проповѣди на всѣ воскресные и праздничные дни церковнаго года для пользы Малороссіянъ. Началось 7 января 1849 г. Кончено 21 января 1849 г.“ — видко, що проповіди були віддані російському конзулеви в Бродах, котрий переслав їх оберпрокуророви св. Синоду, ґр. Протасову. Синод передав проповіди для оцїнки київському комітету для цензури духовних книг. „Ректор київської духовної семинарії архимандрит Антоній переглянув — з поручення комітету — проповіди і висказав ся против їх видавання: проповіди, хоч не дуже лихі, противили ся де в чім духу православної церкви і не зовсїм достроювали ся до поваги

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

богослуженя, та найважнійше — мова проповідей занадто груба, яка легко могла би причинити ся до занечищення руского язика взагалї". Так думав московський чиновник. І наслїдком цїлої історії — „Святѣйшій Правительствующій Синодъ... приказали: по несуществованію надобности въ изданіи особыхъ проповѣдей на малороссійскомъ нарѣчіи... проповѣди сдать въ Синодальный Архивъ для храненія впредь до востребованія; въ канцелярію же оберъ-прокурора передать выписку изъ сего опредѣленія". І тільки тепер, через шістьдесят років д. Свенцїцкий видав у Записках одну коротшу проповідь (їх усїх було чотири) цїлком, уривок з другої, а з решти — найцїкавійші словарні й правописні приклади.

В. Доманицький в своїй розвідцї, опертій на докладнім вивченню друкованого матеріялу та на невиданих листах М. Марковички, на фактах показує, що хоч Опанас Маркович і поправляв мову в писаннях М. Марковички, але вона до тих поправок ставила ся критично і не раз цїлком слушно їх відкидала; що хоч писала М. Марковичка з помилками і проти мови і проти правопису українського, але помилки ті не такі вже й великі, хоч все-ж, щоб не вражати читача, вимагали чиєїсь редакторської руки. Далї дуже докладно (в додатку до розвідки) порівнює д. Доманицький ориґінали оповідань з першим виданнєм „Народнїх оповідань" і виказує редакторську працю Кулїша, котра „не була чимсь незвичайним". Той факт, що „М. Марковичка 1857 р. володїла українською мовою чи не свобіднїйше, як заграницею, а тим часом заграницею написала „цїлу серію українських оповідань, яких їй нїхто не поправляв", а ще кілька оповідань написала в останнї роки свого життя, — все се, разом з иншими фактами, велить д. Доманицькому прийти до думки, „що всякі розмови не тільки про Опанаса Марковича, як автора, а навіть про спільне авторство Марковичів — безпідставні, і справжнїм автором, справжнїм Марком Вовчком був нехто инший, як Марія Марковичка".

Віддїл Miscellanea містить в собі „Українські питання-відповіди" Перетца, „Галицькі священники в Холмщинї" Зубрицького й некрольоґ кн. Яна-Тадеуша Любомирского, написаний Мих. Грушевським. В науковій хронїцї подано під заголовком — „Національні відносини Галичини" реферат з книжки Буяка — Galicya, т. I, зладжений д. В. Панейком. Сей реферат дуже надаєть ся для сучасних росийських Українцїв, що взагалї не грішать знаннєм Галичини. *М. Залїзняк.*

Спиридон Черкасенко. *„Жарт життя"*, комедія на 3 дії, з 5 картин. Київ, 1908 р. ц. 25 коп.

„Жарт життя" очевидячки дає малюнок з теперішньої доби життя — на се показують кілька прикмет: одна з дієвих особ (садовник) каже про другу: „Чи не з есприятелїв він, отсей конторщик"; в де-яких місцях є вказівки на підпали і розрухи маєтків. Як „есприятелї" так і підпали з розрухами були особливим проявом життя на Україні за останнїй час. Та опріч згаданих показчиків с у ч а с н о с т и дії, ми не можемо знайти в пєсї нїчого ин-

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

шого. Вся конструкція твору, дієві люде, їхнє внутрішнє і зовнішне життє, їхні відносини до окруження виглядають виїмком з давньої бувальщини.

Д-їй Черкасенко як в попереднїх своїх творах („В старім гнїздї“ і „Повинен“) так і в „Жартї життя“ проводить свою думку про конфлїкт між „батьками і дїтьми“, малює моральну і матеріяльну руїну минувшости, цїлком отверто засуджуючи спорохнїлість і духовну трухлявість старого складу життя, в якому живе багацько застарілої татарщини. Звичайно, що коли в такому гнїздї темноти і гнїту прокидаєть ся допитливий, нервовий, рухливий дух, то неминучим наслїдком сього розбудження виникають внутрішні непорозуміння і більш-менш гострий конфлїкт з оточеннєм. Така провідна думка в пєсї д-їя Черкасенка, але вона в чиїх-би то не було творах в нашу добу не здаєть ся новою і ориґінальною — більш цїкавий для читача той спосіб, ті форми, в які автор вклав свою провідну думку, і ті типи людей, якими автор її ілюструє.

Розгляд пєси доводить читачеви, що наше дворянство марнїє духом і тїлом, дає переважно виродків-деґенератів, а поруч з сим і наївних, нервових шукателїв змісту життя, які настільки несвідомі і нетямущі, що нїяк не можуть найти собі місця, не можуть орієнтувати ся і в нервовому стиску внутрішньої боротьби, як жертви своєї несвідомости, марнїють і гинуть. Обставини дворянського життя, світогляд сїєї верстви людности, форми відносин — все се таке не похоже не окруженнє, так воно заклякло, що вирватись з його можно тільки великому духу, бо середнїй настрій критичности і бажання иншого життя доведе тільки до сумного „Жарту“, як се і трапилось з героями пєси д. Черкасенка.

Коротко глянемо на сих „героїв“.

„Жарт життя“ відбув ся в якомусь замурованому від усього світу куточку, котрого тепер ледві можно знайти на Українї. Автор представляє старий панський хутір, з чудовим старим садом, з величним будинком у старосвітському стилю. Пан Білаш — цар сього куточку, старий дїдич, має синка глухонїмого ідіота і двох доньок — Тосю і Наталю. Тося і Наталя, сї „дві царівни, дві полонянки“ як вони себе звуть, живуть під гострим, пильним, деспотичним доглядом свого батька; вони нїчого не знають з життя; полохливі як пташки; як дві голубки ховають ся в старому саду, сумують, зїтхають, плачуть, молять ся і бажають иншого, кращого, вільного життя і терпляче несуть хрест теперішнього нудного перебивання з так-на-так, як одалїски в гаремі, або як бояришнї в до-петровській Московщинї, в теремі. Нїчого не читають сучасного. З того, що вони сами себе називають „царівнами-полонянками“, замкнутими лихим чарівником, видно, що читали тільки казки і щось взагалї дуже-дуже не сучасне. У їхнього батька є управляющій маєтком Жид Хацкель — підла, рабська натура. Хацкель має 18-лїтнього синка Володю, що читає книжки, готуєть ся до іспиту зрілости, багацько і з великим пафосом деклямує на тему про „дїйсне, справжнє життє, про кращу будучину, про велику

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

людину". Панночки розмовляли з Володєю котрий набалакав їм стільки гарного, блискучого, насипав у їх серця і голови стільки квіток свого молодого красномовства, що їм страшенно, як перед смертю, забажало ся пізнати инше, те велике й блискуче, вільне життє. „Будьте нашим лицарем" кажуть вони Володї, як то водилось в стародавнїх казках і сентіментальних повістях про замки, лицарі, турніри і т. и. Але таким „лицарем" зробив ся не Володя, а добродій Заєць, що служив у конторі батькового маєтку і нахабно величав себе непризнаним генїєм-артистом Журбін-Коханським. Сей Заєць — пройдисвіт і шарлатан, дуже нахабно і комічно зявив ся в саду, де панночки туркотїли, мов голубки, і намолов багацько неправдоподібних брехень, що панночкам здали ся чарівним дзвоном-закликом з того блискучого життя. Заєць сказав, що він кохає їх і закликав тікати разом з собою; згодилась на се Наталя — більш рухлива, смілївіща і імпульсівна дївчина. Втеча вийшла невдалою: батько застукав на гарячому місцї, зробив репет, Заєць втік і панночки мусїли на другий день зустрічати ігуменю, яка їх забере в манастир... І коли перебрати всї окремі сцени, як розмова панночок в саду з Володею, з дїдом садовником, поява Зайця, його роль і розмова, орґанїзація втечи і глупий фінал, то якось дуже вражає ненатуральність сього всього. Автор — на нашу думку — дав малюнок цїлком не теперішнього життя. Подумайте: дві нетямущі, оранжерейні панни, розумний дуже Володя, філософ дїд-садовник, хулїґан Заєць, деспот-кат батько, ігуменя, монастир!.. Та се все давноминуле! тепер дядьки на селї більше тямлять, більш знають, нїж ті поміщицькі доньки, які (як у наш час) вчать ся в ґімназіях, на курсах, читають лїтературу і т. и.

Коли автор і бажав різкими контрастами зазначити конфлїкт між старим і новим, то невлучно він відокремив ненатуральне старе від такого-ж недійсного нового (в своїм творі, звичайно) і тому його комедія вийшла цїлком невідповідною сучасности, в якій старе має багацько нового і нове — багацько старого. Трансформація дворянського життя на хуторах не така вже одірвана від усього світу, а розвиваєть ся одночасно з иншими течіями життя і його формами, в залежности від їх, як вони в залежности від його. Боротьба старого і нового — се дуже переплетені в життї мотіви згучать і живуть у обопільній залежности, і змалювати сучасних людей можно тільки такими-ж переплетиними тонами, змішаними фарбами з відповідними тінями.

Ми не можемо признати влучним останній твір молодого, талановитого автора, котрий в „Жартї життя" дуже ухилив ся від реальности нашої доби і слїдком за провідною думкою підшукував яко мога різкіщі штрихи, а се і шкодить правдї теперішнього життя і цїлости самого твору, в якому дїєві люде — якісь карікатури, шаржіровані нереальні типи. Коли-ж взяти сей твір як сімволичну вказівку, то „есприятелї, підпали" і т. и. дуже вже нагадують реальне сучасне життє і зменшують силу сімволу, висуваючи на перед тільки штучність конструкції всього твору.

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Вся комедія написана властивою д-ю Черкасенкови гарною літературною мовою і взагалі твір читаєть ся легко: на сценї і в читанні він буде здаватись не комедією, а швидче мелодрамою, з траґічними, страшними словами і вигуками, і де-хто сей „Жарт життя“ може приняти за літературний жарт д-ія Черкасенка, котрий, як ми знаємо, може дуже гарно малювати бурхливу, траґічну сучасність, напр. в „Повинен“. *М. Шаповал.*

К. Гуцков. *Уріель Акоста.* Трагедія на 5 дій. Переклад А. Сумського. Видання І. Х. Бойко. Харьків. 1908. Ст. 94. Ц. 30 к.

Маємо вже другий український переклад старої траґедії Гуцкова, котра малює принадний образ Уріеля Акости, жидівського вченого-вільнодумця XVII століття, вчителя Спінози. Песа ся, дякуючи поетично обробленому сюжету й ефектности дії, досї ще не перестаріла і держить ся на сценї всесвітнього театру, а недавно почала ставитись і на українській сценї, спершу в Галичинї, а тепер і на Українї росийській. Перший укр. переклад зроблений Л. Лопатинським, випустила 1900 р. Видавнича Спілка. Переклад сей має певну літературну цінність, хоча він занадто пересичений галицьким провінціялїзмами і трохи важкий що до конструкції віршу. Новий переклад з під пера д. Сумського вийшов у Харькові і, як се натурально, носить великі ознаки впливу росийської мови й сінтакси. Взагалі переклад, — частиною віршований, частиною прозовий, — не поганий і читав ся б легко, як би не дивовижна сила помилок, яка просто робить неможливим іноді читанне книжки. До сього додати чимало невдатних неольоґізмів і нещасливих виразів: „галланський“, „обвина“, „пригорнуть в осередок“, „друзські“, „ізгон“, „посредники“, „джерело до віри“, „загибший“, „свайба“, „побіждає“ і багато инших. *Д. Д-ко.*

М. Богданов. *Як іде житє в світї.* З росийського перекл. Ю. Сїрий. 1908. Київ.

Перед нами невеличка брошура відомого росийського вченого. Написана надзвичайно живою, як для вченого, мовою, вона з першої-ж сторінки зацікавлює читача.

Стара миша оповідає своїм дїткам про своє багате пригодами житє — і перед вами проходять як в калейдоскопі яскраві епізоди безупинної боротьби за істнованнє, — боротьби, яка є непохитний закон житя для всїх істот. Дужі пожиряють слабших, а сї — ще слабших, і т. д. і т. д. по безкраїй драбинї орґанічних форм.

В приложенні до людкости культурний розвій чим далї зменшує вагу сього закона природи. Боротьба за житє прибіраєть ся в більш лагідні, культурні форми, облагорожуючись прінціпами права і гуманности. Та все-ж таки і в приложенню до чоловіка ще й нині мають значіннє отсї слова:

„Вона (боротьба за істнованнє) нищить усе хворе і недотепне і дозволяє жити тілько тому, що має силу і розум до боротьби. Чим завзятїйша боротьба, тим краще — бо животїють тільки могутнї борцї“ (стор. 32).

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

Ось загальне вражінє від сеї книжки. На 32-х сторінках її розвиваєть ся і потверджуєть ся влучними ілюстраціями так званий природничо-науковий світогляд. Читаєть ся книжка легко, бо написана досить популярно і живо. Переклад зроблено, беручи загалом, добре.

Видана брошура чепурно і не дорого. Їй можна побажати як найширшого росповсюдженя. *І.*

Ґі де Мопасан — *Сильна як смерть.* Переложив О. Пашкевич. Львів, накладом редакциї „Дїла“, 1908. Ст. 243. Цїна 1.50 кор. (60 коп.).

Сей переклад друкував ся спочатку в фейлєтонах „Дїла“, й ся книжка являєть ся відбиткою звідти. З огляду на те, що редакція „Дїла“ вважала потрібним видати переклад сеї прегарної річи Мопасана ще й окремою книжкою, щоб познайомити з нею ширші круги українських читачів, ми вважаємо потрібним трохи докладнїйше зупинити ся на сїм перекладї. Тим більше, що всїм відомо, яким незрівняним майстром слова та чудовим оповідачем являєть ся Мопасан.

Переглядаючи французький текст і український переклад зауважили ми чимало помилок, неточностей і навіть пропусків. Для прикладу наведемо тут кілька таких значнїйших пропусків. Так на сторінцї 39 французького тексту лишив ся без перекладу сей кінець речення: „il se coucha tôt, tout vibrant de bonheur“ ; на сторінцї 41 полишено без перекладу цїле реченнє: Ce fut, dans son âme et dans son corps, une grande secousse nerveuse, et tout de suite, sans transition, il la détesta“; на сторінцї 46 — вираз: „la chair conquise par la lente domination des caresses“; на сторінцї 48: „avant de sauter à l' eau du haut d'un pont...“; на сторінцї 58: „Son intérêt s' éveilla brusquement, et elle répondit“; на сторінцї 115 пропущено цїлий уступ: „Deux domestiques venus à pas sourds sur les tapis entrèrent, portant la table à thé où l' eau bouillante fumait dans un joli appareil tout brillant, sous la flamme bleue d'une lampe à esprit-de-vin“; на стор. 127: „et parfois une poussée avait lieu dans cette masse épaisse entr'ouvert d'un moment pour laisser passer la haute échelle double des vernisseurs qui criaient: „Attention, Messieurs; attention, Mesdames“. Опріче сих більших пропусків є ще чимало дрібнїйших, котрих ми наводити не будемо. Скажемо натомісць кілька слів про неточности перекладу, котрих мусїв перекладчик уникати як найбільше, знаючи, що в Мопасана немає нїчого зайвого, кожне слово обдумане та дібране. Так на сторінцї 37 перекладу стоїть „вона опять кинеть ся йому в обійми“, тим часом як треба — „він її візьме знову“; не знаю, пощо так міняти відтїнки; вираз „Elle s' efforça de séduire... sa bouche par des nourritures“ перекладено — „вона намагала ся побуджувати... губу вишуканими стравами“; ся губа дуже разить вухо й очевидно слово la bouche найлїпше було б перекласти словом смак. Так само вульґарно й невластиво вираз „Pour le surprendre“ перекладаєть ся „Щоби його перелапати“, тим часом як сам вираз

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

і контекст кажуть се перекласти словом „застукати“. Реченнє: „Aujourd' hui c'est la „génération des femmes maigres! Ça me fait penser aux vaches d' Egypte“ — перекладено: „Тепер настала ґенерація худих жінок, що пригадують мумії египетські“, тим часом як річ іде не про мумії египетські, лише про біблійні египетські худі корови, що зїли корови грубі. Або наприклад реченнє: „Chez lui, ce fut une crise d' amour aigu, sensuel et poétique“ (У нього, се була кріза кохання гострого, змислового та поетичного) перекладаєть ся цілком безбарвно й тривіально: „Иого любов не мала краю“. Або знову вираз „Olivier préférait cette partie de balle... à la douceur de s'asseoir prés d' elle, en cette chaude matinée, et de la sentir, aimante, contre lui“ перекладено — „Оліївер волить сю гру в пилку..., як сїсти собі побіч неї та розмовляти солодко про любов“, тим часом, як у французькім текстї нїчого немає про „солодкі розмови“ про любов. Що до окремих виразів, завважимо ще, що „liaison“ значить щось більше над звичайне „знакомство“, „amant“ зовсїм не значить „любимець“ „mondain“ — „великосвітський“, а не „лаїчний“, „galant“ зовсїм не можна перекладати прекумедним і незграбним словом „шармантський“, „tirailleurs“ значить „мисливець“, і не якийсь там „тіралїєр“, „justaucorps“ се назва старовинної одежи у Французів, і се слово найлїпше перекласти словом „жупан“; тодї й вираз „un autre en justaucorps“ (другий в жупанї) буде зрозумілий, тим часом хай хто з читачів угадає що воно значить те, що ми читаємо в кінцї 191 сторінки перекладу — „другий в жістокорі“. Не дивлячи ся на всї сї помилки, переклад загалом беручи, можливий.

М. Залїзняк.

Г. А. **Евреиновъ**. *Національные вопросы на инородческихъ окраинахъ Россіи. — Схема политической программы. — Малороссы. — Царство Польское. — Бѣлоруссы и Литва. — Прибалтійскія губерніи. — Финляндія. — Кавказъ.* — С.-Петербургъ 1908 г. 130 стр. Цѣна 1 рубль.

Дуже і дуже радимо всякому, кого цїкавить відношеннє рїжних кляс „русскаго общества“ до національної проблеми в Росії перечитати сю, безперечно, цїкаву книжку „лїберального“ сенатора Г. А. Євреїнова.

В творі д. Євреїнова, в творі яснім і отвертім, перед нами европеєць буржуа глибоко перейнятий національною і клясовою самосвідомістю. Иого ідеольоґія — то ідеольоґія великоросійської буржуазії в чистім видї, без того феодального намулу, який раз у раз примушує сю клясу ходити у всїх полїтичних справах манївцями.

Придивимо ся ж до сїєї ідеольоґії, погляньмо, що віщує її реалїзація поневоленим народам нашої держави.

Перш за все на думку д. Євреїнова, в національній полїтицї, як і взагалї в державній полїтицї, не повинно керувати ся нї докрінерством, нї етичним ідеалїзмом. „Тут на першому пляні повинен, конешне, стояти інтерес всієї держави і його корінної люд-

Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN
Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ности". Державна політика і в національній справі повинна вести до „збереження, зміцнення і збільшення матеріяльної і духовної сили держави". Володіти ж инородческими окраїнами для Росії дуже вигодно і в стратегічнім і в економічнім розумінні.

Особливо яскраво через всю книжку д. Євреїнова проходить думка, що окраїни „повинні збогачувати отечество". Найбільшої ж ясности і релєфности досягає ся думка там, де автор обговорює становище держави до Кавказу. На його думку, Кавказ „долженъ служить для нашего отечества неисчерпаемымъ источникомъ обогащенія" — „тамъ наша политика должна быть направлена къ умѣлому использованію естественныхъ богатствъ Кавказскаго края въ русскихъ интересахъ (ст. 101) [1]).

Хоч сей прінціп експльоатації окраїн на користь центра, с. т. великоросийської буржуазії, в національній політиці Росії і не новий, за те автор радить нові форми його реалізації.

Як відомо експльоатація окраїн центром раз-у-раз товаришувала — а инакше бути не могло — з примусовою русіфікацією. З націями, які рано чи пізно повинні були прокинути ся до самостійного національного життя, ео ipso і до боротьби з національно-економічною експльоатацією з боку держави, урядови не зоставало ся робити нїчого иншого, як русіфіцірувати їх.

Асіміляція инородців „коренному населенію", на думку д. Євреїнова, річ добра, „желательна", але не тодї, коли вона переводить ся, як в Росії, „пріемами не искусними, грубыми, оскорбительными для національнаго или религіознаго чувства иноплеменниковъ и иновѣрцевъ" (ст. 2). Досвід русіфікації показав просвіченому буржуа, що насильства лише перешкаджають асіміляції. „Насилія препятствуютъ желательной асимиляціи инородцевъ коренному населенію, которое возможно лишь въ условіяхъ равноправности" (стр. 105).

Нїскільки не перечить сїй провідній думці автора те, що він згоден дати всїм народностям Росії, які не користують ся політичною автономією, право вживати рідну мову в службі божій, в школах, які утримують ся на їх гроші, в зборах їх товариств і спілок. З поміж сих прав, розуміють ся, саме головне, се — право шкільної освіти на рідній мові; а сам автор в сїй справі каже: „съ педагогической стороны практика учебнаго дѣла въ инородческихъ мѣстностяхъ доказала, что русскій языкъ лучше всего усваивается инородцами при преподаваніи его на родномъ нарѣчіи" (ст. 67). [1]) Коли ж ми згадаємо що д. Євреїнов робить росийську мову в школах обовязковим предметом науки, по всїх урядових і громадських установах, опріч низших, „дѣлопроизводственнымъ языкомъ" і „языкомъ преній", то ми побачимо і в сих „національныхъ вольностяхъ" ту ж саму підоснову — асіміляцію.

Готов він на підставі тої ж рівноправности дати инородцям і право державної служби, але приймати в уряди треба

[1]) Курсів, опріч зазначених мною місць, всюди мїй. *М. П.*

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

обережно, лише: 1, тих инородцїв „относительно русскаго (!) патріотизма которыхъ не возникаетъ никакого сомнѣнія“, 2, в певнім процентовим відношенні до „русскихъ служащихъ“, 3, не приймати на такі посади, де їх національне походіннє не ґарантує безсторонности.

Згожуєть ся він дати головнїйшим свідомїйшим націям, як от Литовцї, Латиші, Естонцї і навіть Білоруси, місцеве самопорядкуваннє на національній основі. Але і тут не додержує до кінця свого прінціпу рівноправности. Так, наприклад, Закавказю він нїяк не згоден дати навіть повного і широкого місцевого самопорядкування. На його думку, Закавказє „повинно стати країною русской культури“ (ст. 126). Ось через що повне право місцевого самопорядкування автор обіцяє дати Закавказцям лише, як премію за асіміляцію. „Полнота правъ мѣстнаго самоуправленія... можетъ быть в послѣдствіи предоставлена тѣмъ губерніямъ, въ которыхъ русская культура достигнетъ до такого уровня, при которомъ половина мужскаго населенія будетъ умѣть говорить, читать и писать по русски“ (ст. 130 курсів автора М. П.) До речи буде зазначити тут степень демократизму автора в справі виборчого закону до місцевого самопорядкування. На думку автора цей виборчий закон повинен бути настільки демократичний (!), щоб він „запевнив повноправне і впливове становище в земствї земельних власників і промисловцїв середнього достатку“ (ст. 65).

Розумієть ся при таких прінціпах д. Євреїнова нема чого націям сподївати ся від його національної автономії до якої вони змагають ся.

Правда не для всїх такий недобрий лїберальний сенатор. Де кому він радить дати автономію, наприклад Полякам, а фінляндцям зберігти її „полномъ объемѣ“.

Д. Євреїнов се не той тупоголовий шляхетський „зубр“, якого нїчому не може навчити історія. Він знає, що проти культурно-національної свідомої сили нїяка матеріяльна сила нїчого не вдіє. А він не звик по дурному витрачати державні гроші і сили, лиш виховуючи собі лютого ворога в державі. „И такъ слишкомъ сорокалѣтній опытъ съ достаточной убѣдительностью доказалъ невозможность ассимиляціи Царства Польскаго коренной Россіи, его національнаго обезличенія, и изъ управленія русскихъ чиновниковъ оно выходитъ сохранившимъ свою національную самобытность во всей ея полнотѣ“ (стр. 26. Ну і як тут автономія Польщі, до того ще й конкурентки росийській промисловости і участниці фінансового тягару на державнім бюджеті (ст. 20-21), не стане відповідною „реальному значенію Царства Польского“ !!

Що то значитъ сила національної самосвідомости і культури!

А от слабим націям вже зовсїм горе: їм автор не згоден дати навіть того мінїмуму, який він докладно розвинув для Литви, Білоруси, Кавказу. Латишів, Естонцїв.

Такою нацією в творі д. Євреїнова являють ся „Малороссы“.

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

„Малороссы", „малороссійське наріччє" се — складовий елемент русского племени, русскої мови. Українці — се вигадка інтеліґентів, яких підтримує австрійське правительство: „украинцы — австрійскаго толка — это русскіе люди, которые измѣнили русской національной идеѣ, политиканы, которые, преслѣдуя личные выгоды, передались на сторону чужеземцевъ, полнтическіе интересы которыхъ противополагаются жизненнымъ интересамъ Россіи и Славянскаго міра" (ст. 17).

Навіть в Галичині „украйнофілів" незначна меньшість „въ составѣ русскаго населенія". Як послухати д. сенатора, то виходить що се „русское населеніе" тільки через те не посилає нї до сойму, нї до парляменту послів з „русско-народної партії", що енерґічну поміч Українцям дають віденський уряд і все польське чиновництво в той саме час, як над „русскими" чинять всякі насильства. Від нього ж ми довідуємося, що не дивлячись на се, кандідати „русско-народної партії війшли в сойм „въ такомъ большинствѣ, которое обезпечиваетъ имъ в сеймѣ самое (!) вліятельное положеніе". По всїм видно, що сї свої відомости про Українців автор здобув від рідного йому по духу „извѣстнаго знатока" української справи, співробітника „Нового Времени", проф. Філєвіча.

Після сього ясно, що нї про яку національну програму для Українців не може бути й мови навіть в тім розумінні, в якім автор розвиває її для инших, згаданих народів.

Що ж до Українців, то на думку нашого лїберала здорова національна полїтика „требуетъ, напримѣръ, недопущенія украйнофиловъ на русскую государственную службу въ должностяхъ по опредѣленію отъ правительства, имъ въ особенности не должно быть мѣста въ русскихъ университетахъ и другихъ учебныхъ заведеніяхъ, содержимыхъ на средства государственной казны." (Стр. 18). Отсе національна програма для Українців!!

Ми кінчили нашу рецензію.

„Схема политической программы" д. Євреїнова в національній справі не задовольнить, напевне, правих, вони назвуть її лїберальною. Досї вона не задовольняла лїбералів. Але... tempora mutantur et nos mutamur in illis. Не дурно пан Струве раз - у - раз співає в „Рѣчи" про „Великую Россію"! Не дурно кадети так приятелюють з партією 17 октября! Принаймнї „Рѣчь" (№ 187 7 ав. 1908 р.) пише, що „книга г. Евреинова производитъ хорошее впечатлѣніе своимъ практическимъ (!) смысломъ, безпристрастнымъ (?) почти во всѣхъ вопросахъ и безусловной (?) защитой интересовъ, языковъ и религіозныхъ особенностей инородческаго населенія".

М. Порш.

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN

КНИЖКИ НАДІСЛАНІ ДО РЕДАКЦІЇ.

Твори Тараса Шевченка. *Кобзарь.* Том II. (1847—1860). Виданий під редакцією Івана Франка (українсько-руська Бібліотека. Том VII). Накладом Науков. Тов. ім. Шевченка. У Львові, 1908. Ст. 130, 8. Ціна 3 кор.

Твори Степана Руданського. Том IV. Друге виданє. Накладом Наук. Тов. ім. Шевченка. У Львові, 1908. Ст. 260, 16⁰. Ціна 1·50 кор.

Др. Михайло Кос. *Про полові справи.* Друге розширене виданє з образками (Літературно-Наукова Бібліотека. Ч. 108). Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. У Львові, 1908. Ст. 96, 16⁰. Ціна 55 сот.

А. Вержбицький. *Приступ до школи.* (Замітки сільського вчителя). Київ 1908 р. Ціна 5 коп.

Б. Грінченко. *Три питання нашого правопису.* З додатком професора А. Е. Кримського. Київ 1908 р. Ціна 15 коп.

Українська муза. Поетична антольогія. Випуск 5, 6, 7, 8. Київ 1908 р. Ціна по 25 коп.

Ввесь світ в українській справі. Подія 12-го квітня 1908 року. Переклали на вкраїнську мову і впорядкували В. Степанківський і Левко Юркевич. Видавництво „Шлях". № 1. Київ, 1908 р. Ціна 50 коп.

Олекса Бобикевич. *„Настоящі"*, Комедия в одній дії. Виданє друге. (Виданє драматичного тов. ім. Ів. Котляревського у Львові. Вип. 2). Львів, 1908. Ст. 22, 8⁰. Ціна 40 сот.

Ю. Кміт. *Пятдесятлїтне подруже.* (Видавництво Товариства „Просвіта" у Львові. Ч. 337). Львів, 1908. Ст. 32, мал. 8⁰. Ціна 20 сот.

Я. Лопатинський. *Пісні на один голос в супроводї фортепяна.* Хмари, М. Вороного (Музична Накладня. Ч. 58). Львів, 1908. Ст. 4, 4⁰. Ціна 60 сот.

Златовратський. *Гетьман.* Псіхольогічний нарис. Переклад з росийського. Видавництво „Ранок". Київ 1908 р. Ст. 40. Ціна 10 коп.

З. Топелїус. *Пустун Розбишаченко.* Казка. З малюнками. Переложив Б. Грінченко. Видавництво „Український учитель". № 6. Київ 1908 р. Ціна 2 коп.

Ґ. Гауптман. *Перед сходом сонця.* Драма на 5 дій. З німецької мови переклав Б. Грінченко. Київ 1908 р. Ціна 30 коп.

И. Ерофеев. *Крымъ въ малорусской народной поэзіи XV—XVII в.в., преимущественно въ думахъ.* (Памяти В. Б. Антоновича). Відбитка із № 42-го „Извѣстій Таврической Ученой Архивной Комисіи". Симферополь 1908 р.

Г. М. Барацъ. *Библейско-Агадическія Параллели къ лѣтописнымъ сказаніямъ о Владимірѣ Святомъ.* Київ 1908 р. Ціна 75 коп.

Generated on 2015-08-02 18:22 GMT / http://hdl.handle.net/2027/uiug.30112107990001
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from UNIVERSITY OF ILLINOIS AT URBANA-CHAMPAIGN